

Pojetí štěstí v životě jedince od antiky po současnost

Bc. Josef Mačák

Diplomová práce
2015

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Institut mezioborových studií

akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Josef MAČÁK**
Osobní číslo: **H138225**
Studijní program: **N7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**
Forma studia: **kombinovaná**

Téma práce: **Pojetí štěstí v životě jedince od antiky po současnost**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v SR UTB ve Zlíně č. 7/2014, včetně příloh, případně podle dalších materiálů. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím práce.

Cílem práce je diskurz na téma štěstí v životě člověka – jeho individuální prožívání, pojetí a změny, kterými procházelo od antiky po současnost. Práce se pokusí odpovědět na základní otázku: Je štěstí filozofická nebo psychologická kategorie?

Bude se jednat o ryze teoretickou práci se stručným shrnutím náhledů významných myslitelů historických epoch, až po současná bádání.

Člověk, který není šťastný, pociťuje zásadní deficit a bude se jej snažit kompenzovat. To se může dít pozitivním nebo negativním, případně až sebedestruktivním způsobem. Nejen díky tomu, ale i proto, že prožívání štěstí je silně spojeno se vztahem jedince k okolní společnosti, je toto téma navýsost sociálně pedagogické.

Rozsah diplomové práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

AUGUSTIN. Vyznání. Praha: Kalich, 2012, ISBN: 978-80-7017-165-3.

BIRNBACHER Dieter. Philosophie des Glücks. Lörrach: Verlag Claudia Moser, 2006.

BLANTON, Smiley a Norman Vincent PEALE. Cesta k pravému štěstí. Frýdek-Místek: Alpress, 1997, ISBN 80-7218-033-9.

CLAUSSEN, Johann. Glück und Gegenglück. Tübingen: Verlag Mohr Siebeck GmbH, 2005, ISBN 978-3-16-148679-1.

INFORMATION PHILOSOFIE. Verlag Claudia Moser, Heft 1/2006.

FRANKL, Viktor. A přesto říci životu ano. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, ISBN 978-80-7192-866-9.

KOMENSKÝ, Jan Amos. Labyrint světa a ráj srdce v jazyce 21. století. Chlumec: O.s. Poutníková četba, 2010, ISBN: 978-80-904371-3-5.

LINDNER, Gustav Adolf. Záhada štěstí: psychologická zkoumání o lidské blaženosti. Praha: Česká akademie věd a umění, 1931.

LIESSMANN, Konrad Paul. Die Jagd nach dem Glück: Perspektiven und Grenzen guten Lebens. Wien: Paul Zsolnay, 2012, ISBN 978-3-552-05566-7.

MONTAIGNE, Michel de. Eseje. Praha: ERM, 1995, ISBN 80-85913-12-7.

RADVAN, Eduard a VAVŘÍK, Michal. Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách. Brno: Institut mezioborových studií, 2009.

MATTHEWS, Andrew. Budte šťastní i v těžkých dobách. Praha: Beta, 2011, ISBN 978-80-7306-481-5.

SCHOPENHAUER, Arthur. Aforismy k životní moudrosti. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1997, ISBN 80-901916-5-7.

STÖRIG, Hans Joachim. Malé dějiny filozofie. Praha: Zvon, 1991. ISBN 80-7113-041-9.

Další literatura bude obsažena v Projektu diplomové práce a průběžně doplňována během práce na textu.

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Petr Sýkora, Ph.D.

Institut mezioborových studií

Datum zadání diplomové práce:

4. listopadu 2014

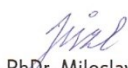
Termín odevzdání diplomové práce:

31. března 2015

V Brně dne 4. listopadu 2014

doc. Ing. Anežka Lengálová, Ph.D.
děkanka

doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D.
ředitel ústavu

Prohlašuji, že

- beru na vědomí, že odevzdáním diplomové práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby;
- beru na vědomí, že diplomová práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k prezenčnímu nahlédnutí, že jeden výtisk diplomové práce bude uložen v příruční knihovně Fakulty humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně a jeden výtisk bude uložen u vedoucího práce;
- byl/a jsem seznámen/a s tím, že na moji diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3;
- beru na vědomí, že podle § 60 odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- beru na vědomí, že podle § 60 odst. 2 a 3 autorského zákona mohu užit své dílo – diplomovou práci nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen připouští-li tak licenční smlouva uzavřená mezi mnou a Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně s tím, že vyrovnání případného přiměřeného příspěvku na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše) bude rovněž předmětem této licenční smlouvy;
- beru na vědomí, že pokud bylo k vypracování diplomové práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tedy pouze k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové práce využít ke komerčním účelům;
- beru na vědomí, že pokud je výstupem diplomové práce jakýkoliv softwarový produkt, považují se za součást práce rovněž i zdrojové kódy, popř. soubory, ze kterých se projekt skládá. Neodevzdání této součásti může být důvodem k neobhájení práce.

Prohlašuji,

- že jsem na diplomové práci pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.
- že odevzdaná verze diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

V Brně 21.11.2014

Josef MAČÁK
.....
Jméno, příjmení a podpis diplomanta

ABSTRAKT

Předložená diplomová práce se věnuje studiu pojetí štěstí v životě jedince od antiky po současnost. Tato teoretická práce postihuje základní názory rozhodujících dějinných epoch, v nichž se formoval náhled na koncept štěstí člověka až do dnešních dnů. Štěstí bylo jako kategorie poprvé jasně formulováno v antice, ale poté prošlo řadou změn, kdykoli se významně měnilo hodnotové paradigma společnosti, což platí zejména o období křesťanství, osvícenství, období nástupu tržního hospodářství a tzv. konzumní společnosti. Štěstí, jak si ho člověk představuje pod vlivem osobních preferencí a společností předaných vzorců, je významným incentivem lidského jednání a záleží zejména na hodnotovém nastavení jedince. Znalost této problematiky může sociálnímu pedagogovi pomoci v práci s obtížně socializovanými, sociálně vyloučenými jedinci a skupinami, ale i mládeží a lidmi obecně.

Klíčová slova:

Štěstí, hédonismus, utilitarismus, konzumní společnost, G. A. Lindner, žebříček hodnot, paradox štěstí

ABSTRACT

The presented thesis deals with studies of the concept of happiness in the life of an individual from the antiquity till the present time. This theoretical work covers principal ideas in decisive historical epochs, in which the conceptual perception of human happiness was being formed up to the current time. Happiness as a category was for the first time clearly formulated in the antiquity. However, it subsequently underwent numerous changes whenever value paradigm of a society was significantly altered, which applies especially to the eras of Christianity, Enlightenment, start of market economy and so called consumer society. Happiness, conceived in a human being influenced by his personal preferences and patterns handed down by the society, is an eminent incentive of human conduct and is especially dependent upon the value scale of an individual. Knowledge of the topics can be helpful to a social pedagogue in his work with people who are difficult to socialize, with socially excluded persons and groups, with the young and people in general.

Keywords:

happiness, hedonism, utilitarianism, consumer society, G. A. Lindner, values scale, happiness paradox

Poděkování a prohlášení

Děkuji panu Mgr. Petru Sýkorovi, Ph.D. za vstřícný přístup a metodické rady, které mi poskytl při zpracování mé diplomové práce.

Rovněž děkuji mé rodině a všem ostatním vyučujícím za toleranci a trpělivost nejen při zpracování diplomové práce, ale i v průběhu celého studia.

Prohlašuji, že odevzdaná verze diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

V Tišnově 25.2.2015

Bc. Josef Mačák

OBSAH

ÚVOD	8
1 CO JE TO ŠTĚSTÍ	10
2 ŠTĚSTÍ V ANTICE	12
2.1 POČÁTKY FILOZOFIE	12
2.2 HÉDONISMUS KYRÉNSKÉ ŠKOLY	14
2.3 EPIKUREJCI	16
2.4 STOICISMUS	18
2.5 PLATÓN.....	20
2.6 ARISTOTELÉS	23
2.7 SHRNUÍ	25
3 KŘESŤANSTVÍ	27
3.1 VÝZNAM A PŮVOD	27
3.2 NÁBOŽENSTVÍ PARADOXU	30
3.3 ŠTĚSTÍ V UTRPENÍ	34
4 OSVÍCENSTVÍ	37
4.1 ZMĚNA PARADIGMATU.....	37
4.2 UTILITARISMUS.....	40
4.3 JOHN STUART MILL	42
5 NÁSTUP TRHU	45
5.1 PROTESTANTSKÁ ETIKA A DUCH KAPITALISMU	45
5.2 ČLOVĚK V SOUKOLÍ	48
5.3 KONZUMNÍ SPOLEČNOST A ŠTĚSTÍ NÁROČNÉHO ZÁKAZNÍKA.....	49
6 ŠTĚSTÍ NA POČÁTKU ČESKÉ SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY	55
6.1 GUSTAV ADOLF LINDNER – ZAKLADATEL ČESKÉ SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY	55
6.2 SOCIÁLNĚ PEDAGOGICKÝ ODKAZ G. A. LINDNERA	57
7 ŠTĚSTÍ V ŽIVOTĚ JEDINCE	64
8 KONCEPTUÁLNÍ ANALÝZA: SHRNUÍ POJETÍ ŠTĚSTÍ V KLÍČOVÝCH EPOCHÁCH	71
9 ŠTĚSTÍ A SOCIÁLNÍ PEDAGOG	75
ZÁVĚR	78
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	80

ÚVOD

„Štěstí bylo, je a vždycky zůstane hlavním cílem člověka.“¹

William James

„Proto také vzniká obtížná otázka, zda se lze blaženosti naučiti nebo jí navyknouti anebo nějak jinak jí cvikem nabýti, či přichází-li nějakým božským údělem nebo náhodou.“²

Aristotelés

Štěstí patří k nejčastějším tématům, o kterých člověk ve svém životě uvažuje, ať vědomě či bezděky, ve chvílích, kdy přemýšlí o tom, co mu přinese osobní spokojenost, pocit pohody a klidu, nebo naopak příjemný zážitek, vzrušení. Patří k němu úvahy o vysněném zaměstnání, dosažení společenského uznání, úspěchu ve vztazích a rodině, bohatství. Nebo se jednoduše týká jen vnitřní spokojenosti a vyrovnanosti v přítomném okamžiku. Ostatně už starobylé příběhy, pohádky či legendy – téměř všechny se nějakým způsobem dotýkají otázky jak být šťasten, zda a jak lze dosáhnout toho, co člověk považuje v životě za důležité, jak prospět sobě i druhým. Většinou sdělují životní principy, které mu mají dovolit šťastně žít. Řada z nich se rovněž snaží varovat, že ke štěstí nevede prvoplánová cesta, že lze být ve svém hledání snadno oklamán, když člověk zvolí cestu, která se jeví zprvu jako příjemná, ale později jej zavede do slepé uličky nebo na scesti.

V průběhu dějin se filozofové a psychologové tématem štěstí zabývali z různých úhlů pohledu a řešili otázku správného nastavení životních cílů a hodnot. Zcela specifický a minulým epochám se vymykající je postoj ke štěstí jedince v postmoderní době, kdy člověk vlivem rozpadu rodinných a společenských vztahů se svým „zážitkem života“ osaměl. Jako by se novodobí hlasatelé cest ke štěstí odhodlali doložit trefné tvrzení, že čím je společnost materialističtější, tím je dětinštější, propagují jednoduché rady z brožurek typu „how-to“, které mají lidem pomoci přenést se přes životní neúspěchy či problémy a pokud to nepomůže, vyhledat pomoc vhodných koučů a poradců, a zaplatit jim za to, že je učí (normálně) žít.

Štěstí však nemusí být skrytým tajemstvím, vyhrazeným jen několika málo vyvoleným. Lze na ně pohlížet nejen jako na splnění pohádkového snu o vlastním životě, ale i zcela vědecky

¹ JAMES, William. *The Varieties of Religious Experience*, In McMAHON, Darrin. *The Pursuit of Happiness*. London: Penguin Books Ltd., 2006, 544 s. ISBN 9-780-713-99482-7, s. 13

² ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. 2. rozšíř. vyd. Praha: Rezek, 1996, 493 s. ISBN 80-901796-7-3, s. 40

jako na závažnou otázku nastavení životních hodnot člověka, jeho motivace, prožívání a zejména saturace osobnostních deficitů a frustrací. V tu chvíli se štěstí stává také výrazným sociálním fenoménem, jež zásadním způsobem směřuje život jedince a je jedním z jeho nejsilnějších incentív. Ostatně, jak to uvádí již Deklarace nezávislosti USA z roku 1776:

„Pokládáme za samozřejmé pravdy, že všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni, že jsou obdařeni svým Stvořitelem určitými nezcizitelnými právy, že mezi tato práva náleží život, svoboda a sledování osobního štěstí.“³

V této diplomové práci proto nahlédneme do prací významných myslitelů a pokusíme se uvažovat o vývoji konceptu štěstí v hlavních myšlenkových epochách, počínaje antickou filozofií, přes středověk až po postmoderní konzumní společnost. Bylo štěstí vnímáno vždy jako osobní, nebo spíše společenská kategorie? Existuje něco jako právo na štěstí? Existují obecně platné podmínky dosažení štěstí? Jaký je vztah mezi vlivem společnosti a prožíváním štěstí a co toto téma může dát sociální pedagogice?

V závěru práce přinášíme podněty pro práci s jedinci a vyloučenými skupinami s ohledem na naplňování jejich duševních potřeb. Platí totiž, že člověk, který pociťuje deficit, bude svou situaci určitým způsobem řešit. Je-li zvolená cesta z pohledu společnosti patologická, lze se ptát, proč si jedinec představuje cestu k uspokojení právě tak a ne jinak. Může mu sociální pedagog nabídnout alternativu? Je možné pomoci mu vidět své štěstí – své životní blaho - odlišně? Je těmto lidem třeba nabízet nové nebo spíše pomoci opustit staré, nikam nevedoucí cesty?

Nabízí se zde nakonec i úvaha o samotném paradigmatu sociální pedagogiky, jakmile začneme hledat odpověď na paradoxní až absurdně znějící, ale nikoli nelogickou otázku po jejím smyslu v postmoderní společnosti: je vůbec žádoucí nechat dnešní konzumní společnost, aby ovlivňovala ty, kdo potřebují pomoc, nebo je vlastně lépe je před ní (a do jaké míry) spíše chránit?

³ http://cs.wikipedia.org/wiki/Deklarace_nezávislosti_Spojených_států_amerických, stav 20.1.2015 v 10:00 hod.

1 CO JE TO ŠTĚSTÍ

Zřejmě každý Čech dokáže odpovědět na tuto otázku pomocí citátu z básně Adolfa Heyduka, který je použit ve slavném filmu Škola základ života. Co je to štěstí? ptá se hrdina básně, a odpovídá si: „Muška jenom zlatá, která za večera kol tvé hlavy chvátá...“. Báseň z druhé poloviny 19. století popisuje štěstí s romantickou vášní jako lyrický okamžik prožitku uprostřed přírody, kdy se člověk náhle cítí neskonale blažen, šťasten. Tento okamžik je však v básni chápán jako prchavý, natrvalo neudržitelný. Takové pojetí štěstí je skutečně jen zlatou muškou, která brzy uletí, protože životní vrcholy a slasti lze prožívat díky tomu, že existují také údolí, jinak by jejich prožitek přestal být pro člověka kontrastní a zajímavý. Proto pro seriózní uvažování musíme vzít v potaz i jiné významy tohoto slova, které se daleko více dotýkají trvalejších hodnot – a to jsou ostatně významy, které v minulosti zvažovali největší filozofové.

Čeština nerozlišuje dva významy slova „štěstí“, jak je tomu například v angličtině. V ní nacházíme zřetelný rozdíl mezi „be happy“ a „lucky“. První popisuje stav člověka, jenž může být krátkodobý nebo dlouhodobý. Jde přitom zejména o jeho subjektivní prožívání: jsem „happy“, když se dobře cítím, jsem v pozitivním rozpoložení, zvládám svůj život. Být „lucky“ na druhé straně označuje šťastnou událost, souhru okolností, přízeň osudu – mít štěstí, třeba vyhrát v loterii.

Obě pojetí štěstí a jazykový rozdíl mezi nimi nacházíme již v antice. V římské kultuře se tak objevují latinské pojmy „felicitas“ a „fortuna“. Felicitas bychom nejlépe přeložili jako požehnání – znamená přízeň bohů, plodnost polí i lůna, oplývání štěstím, zkrátka plnost dobrého tak, jak si ho člověk pro sebe představuje. Je vždy pozitivní a označuje trvalý stav věcí. Naproti tomu „fortuna“ popisuje spíše souhru okolností, náhod, přízeň, ale i nepřízeň osudu – fortuna mohla nabírat i negativní podobu, jak dokazuje i oltář jí zasvěcený – Mala Fortuna⁴.

O čem tedy budeme pojednávat, chceme-li uvažovat o pojmu štěstí? Samozřejmě, každý člověk si své štěstí představuje jinak, ale každý určitou představu má. Někdo chce dosáhnout úspěchu, jiný majetku, někdo považuje za štěstí chvíle v kruhu nejbližších a pro někoho je jím

⁴ LAWRENCE Richardson. *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992, ISBN 978-080-184-300-6, In <http://en.wikipedia.org/wiki/Felicitas>, stav 20.1.2015 v 10:15 hod.

možnost číst o samotě svou oblíbenou knihu. Někdo v něm spatřuje životní cíle, jiný spíše možnost prožívat hezké okamžiky. Ale každý ho chce svým způsobem dosáhnout a zakoušet, a pokud by člověk rezignoval na tento cíl, v jeho osobnosti by se neodvratně začaly objevovat rozkladné procesy. Štěstí je významným incentivem našeho života, a pokud se přidržíme smyslu, v jakém o něm nejčastěji pojednávali dřívější myslitelé, přidržíme se pojmu, který používali zejména antičtí autoři, např. Aristotelés ve své Nikomachově Etice: *blaženost*. Obnáší to vědomí, že nám nic podstatného nechybí, že můžeme být spokojeni se současnou situací i s vyhlídkou na nejbližší budoucnost. Šťastný člověk se může nacházet v situacích, které si „užívá“ nebo které naopak nejsou bezproblémové, nicméně ani tehdy není v depresi, vidí cestu dál, má naději a po určité době, kdy se problém vyřeší, může opět po pravdě říct: jsem víceméně šťastným člověkem.

V našem pojednání budeme proto uvažovat o štěstí člověka jako dlouhodobém stavu saturovanosti potřeb, pocitu spokojenosti, kdy člověk, který ho prožívá, má pocit naplněnosti a objektivně ho nic nenutí tento stav měnit. Nachází se, řečeno fyzikálním žargonem, ve stabilizovaném stavu. Takový člověk si nepotřebuje vyřizovat se světem své komplexy, nehledá viníka svých neštěstí, nemá potřebu chovat se sociálně patologicky, nepotřebuje nikomu ubližovat ani organizovat násilné revoluce. Je spokojen a dokáže ze svého štěstí dávat druhým a pomáhat jim v jejich problémech. V tomto ohledu je téma štěstí velmi zajímavým polem bádání pro sociálního pedagoga, protože socializovaný a zároveň ve svých potřebách přiměřeně saturovaný jedinec by měl být cílem jeho počínání – a koneckonců jedno bez druhého vlastně ani není fakticky možné.

2 ŠTĚSTÍ V ANTICE

2.1 Počátky filozofie

Antické období se stalo semenišťem nových pohledů na svět, kolébkou racionálního přístupu ke světu, který v následujících stoletích získal v západním prostoru přídomek „vědecký“. Zmiňujeme to záměrně, aby bylo hned na počátku zřejmé, že zkoumání fenoménu štěstí budeme provádět z hlediska jeho vývoje v západním světě, tzn. provedeme jistou redukci a vypustíme z našeho uvažování vzdálené země jako Indii nebo Čínu. V antice platí (s vědomím podstatného zjednodušení), co lze říci i o předantickém období. Lidé smýšleli a žili v cyklickém vnímání času, den, rok a celý život probíhal od počátku do konce v neustálém opakování. Pro člověka bylo nejdůležitější prosté získávání obživy, uhájení životního prostoru před nepřáteli a zachování rodu zplozením potomstva. K tomu všemu – v důsledku vydání na milost a nemilost přírodním vlivům a neočekávaným katastrofám i nepochopení přírodních zákonitostí – potřebovali ještě jedno: přízeň bohů. Jejich bohové, na rozdíl od pozdějších náboženských hnutí, si nečiní větších nároků na jejich osobnost, spokojují se s obětmi, byť někdy velmi drastickými, lidskými. Ještě ve 20. století bylo možno vidět odezvy těchto praktik v některých oblastech Indie. Starověký člověk potřebuje prvně uspokojit své základní potřeby a pudy, pokud touží po navození povznesené nálady, využívá alkoholu a orgií různého druhu, k uspokojení vyšších smyslů se postupně rodí umění, zpěv, hra.

Řekové však mají novou, jedinečnou potřebu, která uspokojuje jejich vnitřní hlad a žízeň: poznání, „gnósis“. Do té doby tomu tak nebylo, poznání muselo vždy sloužit praktickému účelu. Ať už v zemědělství, stavitelství, válečnictví; poznání bylo doprovodným jevem vyučení se řemeslu, mělo mít praktické východisko, teoretické vědomosti samy neměly valného uznání. Řekové jsou prvním národem, který si cení poznání jako hodnoty sama o sobě. Začínají klást otázky o světě a jeho zákonitostech, hloubají o skrytých pravdách (ostatně pravda sama – aletheia – znamená v řečtině „odhalenost“) a objevují metafyziku, skryté principy, které přírodu řídí. Jejich přístup ke světu je založen na novém základu: odhlédají od mýtů a začínají vykládat svět ryze racionálním způsobem. Můžeme-li postihnout nejvýznamnější dědictví řeckého způsobu myšlení, bude mezi ně bezesporu patřit vědomí skrytého tvůrčího principu světa, zvaného LOGOS – termín, který jako první používal Hérakleitos z Efezu, a přesvědčení, že se k němu lze propracovat rozumem, na rozdíl od

náboženského výkladu světa, který ponechával stvoření jako tajemství člověku nedostupné. Dalším dědictvím je analýza, rozklad jevů na menší části a jejich zkoumání, který Řekové používali i v náhledu na svět v jeho ideálních celcích. Později se v dekartovském pojetí stává svět objektem poznání, od něhož je člověk oddělen a nahlíží ho jakoby zvenčí, což vedlo k oddělení evropského způsobu myšlení od východního, v němž je člověk vždy součástí světa a ten je nahlížen panteistickým způsobem člověka bytostně spojeného se zemí a přírodou. Tento odstup – náhled zvenčí - charakterizuje racionální analytické myšlení, započaté Řeky a následované vědou do dnešních dnů, byť však zároveň do určité míry redukuje lidskou zkušenost, od níž je poznání světa neodmyslitelné - je to vždy pravda „pro nás“, a ta není člověkem vnímána ideálně a už vůbec ne objektivně, nýbrž zahrnuje i emocionální, subjektivní složku a *čas*. Kdo by chtěl s Hérakleitem vstoupit podruhé do stejné řeky, zjistí, že ač je situace navenek stejná, nejen, že to již není stejná voda v tom smyslu, jak o tom Hérakleitos uvažoval, nýbrž i samo vstoupení do této řeky, stejná zkušenost prožitá podruhé se člověku jeví neodvratně jinak, jak zdůrazňuje v moderní době Henry Bergson, jenž otázku času v lidské zkušenosti rozvíjí. Tak je potvrzen rozdíl mezi ideálním mechanistickým pojetím analýzy světa a reálným lidským vnímáním, rozdíl, který moderní a postmoderní věda reflektuje nerada a nedostatečně, protože usiluje studovat svět ve smyslu řecké redukce na ideální prvek, který je ovšem podmíněn redukcí okolních vlivů, v reálu neexistuje a není tímto způsobem člověkem vnímán.

Ve světle výše uvažovaného je cílem Řeků nejen být šťastný, jak by velel ryze praktický přístup k problému, ale také prozkoumat, jak se to se štěstím člověka má z mnoha úhlů, toto téma definovat a předat dalším generacím.

Řekové, kteří pochopili existenci metafyzické podstaty světa, tím zanechávají významné dědictví: definují principy, které nejsou vidět, a přece jsou určující. Nejen striktně v pojetí Platonova idealismu, ale v uvažování o světě jako celku jsou si vědomi, že věci neviditelné jsou důležitější než viditelné. Nejen v přírodě, ale i u člověka, jeho postojích a následných výslednicích jeho jednání tím Řekové korunují moudrost starověku, že „srdce člověka“, jeho nejvnitřnější postoje a usilování, ony neviditelné věci, nakonec tvoří to rozhodující, co přetváří svět a dává výslednici lidskému usilování.

Řecká filozofie je zásadním předělem a počátkem dějin filozofie. Ve vrcholném období 5.-4. století př. n.l. byla nastolena a diskutována prakticky všechna témata, ke kterým se později

vracela filozofie křesťanská, osvícenská, moderní či postmoderní. Protože Řekové neměli k dispozici moderní techniku a poznatky, kterými oplývá náš věk, jsou pro nás mnohé jejich vývody v oblasti přírodních věd dnes překonané až úsměvné. Člověk však zůstal tentýž, a v úvahách o něm se Řekové naší době nejen zcela vyrovnávají, ale na mnohých výšinách mravnosti, vnitřní energie a síly, ji snadno překonávají. Úvahy o štěstí, blaženosti a naplněnosti člověka zabíraly nemalou pozornost filozofů tehdejší doby. Jelikož na malém prostoru této práce není prostor pro detailní zkoumání, omezíme se dále na vystižení základních náhledů těch filozofických škol, které přežily své zakladatele a jejichž výsledky daly směr myšlení určitých ideových proudů až do dnešní doby.

2.2 Hédonismus kyrénské školy

Hédonismus (z řeckého „hedoné“ = slast) je filozofické učení, které staví na první místo motivace jednání slast. Název filozofie si ve své nejprimitivnější podobě snad ani nezasluhuje, neboť je vlastně spontánní reakcí na příjemné pocity přicházející z uspokojení životních potřeb. Prožívaná slast se stává praxí a životním postojem, cílem. Člověk nemusí být právě filozofem, aby si uvědomil jeho sílu, neboť hédonismus jako způsob života vlastně není v první řadě filozofií, nýbrž zkušeností. Proto na nikoho neklade přílišné nároky, může ho praktikovat jak malý tak velký, jak genius, tak hlupák.

Už v nejstarší písemné památce, Eposu o Gilgamešovi, najdeme zmínky o vnímání životních hodnot v duchu hédonismu. Siduri zde dává Gilgamešovi radu:

*„Ty, Gilgameši, žaludek si naplň,
ve dne i v noci se raduj!
Denně pořádej slavnosti,
tancuj a hraj si ve dne i v noci!
Nechť čisté jsou tvé šaty,
tvá hlava vymyta, ve vodě se koupej!
Na dítko zři, jež držíš na své ruce.
Ať manželka se raduje na tvém klíně!
Takové je lidské počínání.“⁵*

⁵ Epos o Gilgamešovi. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1971, s. 71

Není divu, že první obhajoba hédonismu v čiré podobě se objevuje právě v Řecku. Řecko nebyl jen národ filozofů. Máme-li pochopit řecké myšlení, je třeba zdůraznit, že běžný občan tehdy jako dnes toužil především žít, pracovat, zakládat rodinu, a ve zbylém čase se bavit. Řecká kultura byla specifická a lišila se od naší v mnoha ohledech. Teplé podnebí dovolovalo četná setkání lidí pod širým nebem – jak si všímá i Masaryk v Hovorech, například dům zde nikdy nehrál takovou úlohu jako právě v našich a severnějších krajích. Díky teplému podnebí žili Řekové v otevřených domech, vařilo se většinou na ohni, venku, život kvůli horku plně propukal až v noci. Pěstování vína dovolovalo bujaré oslavy na setkání sezvaných hostů, symposiích, jak o jednom trefně referuje i Platón ve stejnojmenném díle. Ačkoli Řekové mj. zavedli a ve velkém provozovali tragédii jako druh divadelní hry, neznamená to, že jejich úvahy o světě byly vždy velkolepě patetické. Rozjařilé veselí často navzdý přehlušovalo hodnotné rozpravy, jak to ostatně popisuje i Platón ve zmiňovaném Symposiu. Ve městech se odehrávaly bujaré průvody s cílem probudit náladu v celé čtvrti. Oblíbený řecký bůh Dionýsos byl polyghetes - „nositel radostí“, specifickým rysem divadla se staly satyrské hry, jejichž hrdinové, napůl lidé, napůl zvířata, si na jevišti počínali tak nevázaně, že by zřejmě i v dnešní, jinak zcela liberální době, budili pohoršení. Je hodno zmínky, že specificky řecké sochy mladých mužů v rozkvetu mladosti, opěvovaných a milovaných ženami, ale i staršími muži a básníky, tzv. *kouroi*, mají na tváři lehký úsměv, výraz blaženosti.⁶ Jejich autoři zjevně chtěli vypůsobit dojem, že život nemusí být jen tragédií, ale nabízí, co si užívat. A to bylo do určité míry přístupno každému, bez rozdílu pohlaví a věku.

Pokud však začne být hédonistický postoj podepírán racionálními argumenty, filozofií se stane. Jednoduché úvahy o ukojení slasti a životním způsobu k tomuto cíli vedoucí byly již v antice podrobně vypracovány do podoby dvou základních linií: psychologického a etického hédonismu.

Psychologický hédonismus konstatuje, že lidé jsou motivováni vyhledávat slast a minimalizovat strasti. I v případech, kdy se lidé chovají altruisticky, jednají vlastně na základě určitého kalkulu, že toto jejich „nezištné“ jednání bude odměněno, přímo nebo nepřímo.⁷ Člověk se podle této teorie dokáže dokonce zřici určité slasti a podstoupit bolest,

⁶ McMAHON, Darrin. *The Pursuit of Happiness*. London: Penguin Books Ltd., 2006, 544 s. ISBN 9-780-713-99482-7, s. 26

⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Psychological_egoism, stav 10.01.2015 v 19:00 hod.

pokud ví, že jeho konání bude odměněno v budoucnosti ještě větší slastí. Odraz tohoto způsobu myšlení bude později nastíněn u Epikurejců. Etický hédonismus navíc konstatuje, že slast je také nejvyšší dobro, všechno k ní nějakým způsobem směřuje.

Prvním antickým teoretikem hédonismu se stal Aristippus z Kyrény, zakladatel tzv. Kyrénské školy. Aristippus pocházel z území dnešní Lybie. Do Řecka přicestoval na olympijské hry a setkal se se Sókratem. Ten mu učaroval a Aristippus se stal jeho žákem. Po čase se však jejich cesty rozešly a Aristippus se vydal velmi odlišnou cestou. Za svůj životní cíl považoval požitky, užíval si luxusu, žil rozhazovačně a vyhledával smyslné rozkoše u mužů i žen. Přesto si zachoval filozofující mysl, své životní náhledy vetknul do uceleného systému, které vyučoval a jako historicky první ze Sókratových žáků začal také brát za tyto své přednášky peníze.⁸

Aristippovo učení je prochnuto praktickým užíváním slasti jako metodou. Člověk si má přizpůsobovat okolnosti ve svůj prospěch, aby z nich získal maximum příjemného. To je cílem života. Člověk nemusí být právě génius, aby něco podobného vymyslel, ale přesto Aristippovo učení nelze považovat jen za primitivní, bezmezné oddání se tělesným rozkoším a žádostem. Jde spíše o řízené vedení života tak, aby bylo možno užít maximální slast; ta je pro něj silnějším incentivem než absence bolesti. Diogenes Laertius později cituje Aristippa v řadě anekdot⁹, z nichž vyplývá, že Aristippus nechtěl být pouhým otrokem žádostí, nýbrž jejich pánem, ovšem jen proto, aby mohl vždy vybrat to, co ho uspokojí nejlépe a dle aktuálního gusta. V tom již lze spatřovat prvky regulovaného hédonismu.

Jinak je ovšem učení kyrénské školy zaměřeno pouze na užívání si přítomného okamžiku ve smyslu „carpe diem“, a je zcela individualistické. Poznání jako takové nemá vyšších cílů, „stává se prostředkem životního umění, jak v životě získat co nejvíce požitku.“¹⁰

2.3 Epikurejci

Vedle Kyrénské školy prosluli jako filozofičtí zastánci hédonismu nového typu zejména Epikurejci, nazývaní po svém duchovním otci. Epikúros vyrostl na ostrově Samu v Egejském

⁸ <http://en.wikipedia.org/wiki/Aristippus>, stav 10.01.2015 v 19:00 hod.

⁹ viz LAERTIOS, Diogenés. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. 1.vyd. Praha: Československá akademie věd, 1964, 492 s.

¹⁰ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1991, 510 s. ISBN 80-7113-041-9, s. 139

moři (jak vtipně dodává T. H. Eriksen: „šťastně nevědomý, že jeho domov bude za 2300 let pohlcen epikurejci nového typu“¹¹). Později žil v Aténách, kde vystudoval a na sklonku 4. století př. n.l. tam na své zahradě založil filozofickou školu, proslulou veselým, družným životem studentů.

Jeho učení bylo založeno na démokritovském atomismu. Podle Epikúra se na počátku atomy náhodným způsobem dostaly do řetězce mnohačetných kolizí, následkem čehož vznikl svět. (Je pozoruhodné, jak je tento jeho názor blízký modernímu výkladu vzniku vesmíru.)¹²

V takto nahodile vzniklém světě ovšem není místa pro smysl nebo cíl, a neexistuje ani žádné absolutní dobro. Nejvyšším dobrem je blaženost a absence bolesti. Až sem by se mohlo zdát, že Epikúros zastával klasický hédonismus stříhu Kyrénské školy, on sem však vnesl dva zásadně nové prvky, které pojednávaly o seberegulaci vlastních žádostí.

První se týkal zbavení strachu z odplaty bohů. Epikúros neodmítal existenci bohů, ale přičítal jim indiferentní postoj ke světu – podle něj žijí ve svém vlastním světě a náš je příliš nezajímá, nevstupují do něj. Jeho fyzika byla motivována cílem najít v zásadě nereligiózní výklad světa, který postaví jako měřítko jednání člověka, beze strachu z odplaty zlého jednání. Tato nauka měla člověku především odblokovat morální zábrany a učinit jej svobodným pro vlastní volby, vedoucí ke slasti. Strach z nadpozemských mocností dle Epikúra pustoší lidskou duši.¹³ (Mimochodem, podobně se k tematice štěstí vyjadřoval o víc než dva tisíce let později Bertrand Russell ve své knize „Boj o štěstí“¹⁴).

Druhý prvek, který bychom mohli nazvat „inteligentní regulace prožívání slasti“, spočívá v tom, že usilování o štěstí jedince není ryze emocionální záležitostí, nýbrž má podléhat rozumné úvaze. Jestliže odřeknutí se některé slasti přinese později vyšší slast, je to správnější cesta. U epikureismu se tedy v žádném případě nejedná o prvoplánové uspokojování žádostí, nýbrž o racionální zvládnání jejich výběru, práci se sebou samým. Cílem je dosažení vyváženého klidu ducha, ataraxie. Epikúros zastává tezi, že „*vyrovnanosti dosáhnete, přestanete-li toužit po luxusu. Spokojíte-li se s málem, budete šťastnější, než když se vám*

¹¹ ERIKSEN, Thomas Hylland. *Syndrom velkého vlka: hledání štěstí ve společnosti nadbytku*. Vyd. 1. Brno: Doplněk, 2010, 214 s. ISBN 978-80-7239-244-5, s. 69

¹² TENNEY, Merrill Chapin. *The New Testament Survey*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1988, 446 s., ISBN 0-8028-3611-9, s. 75

¹³ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1991, 510 s. ISBN 80-7113-041-9, s. 147

¹⁴ RUSSELL, Bertrand. *Boj o štěstí*. Praha: Orbis, 1931

*jednou za čas dostane něčeho extravagantního.*¹⁵ V tom se vlastně přibližuje stoikům, ačkoli tyto dvě filozofické školy stály často vehementně proti sobě.

Epikúrovo učení bylo svého času velmi populární, protože nezahrnovalo příliš abstraktních hloubání a dokázalo ospravedlnit to, co lidé tak jako tak dělají, totiž mít vlastní záliby za cíl života.¹⁶ Epikurejci se nezapojovali do veřejného života či politiky, zajímali se o požitky vlastního života, slavným Epikúrovým heslem bylo „žij skrytě“.

Krátké shrnutí dokládá, že hédonismus spočívá v podstatě v primitivním postoji ke hledání životního blaha. Štěstí záleží jednoduše v absenci bolesti a naplnění vlastních potřeb. Ať už v podobě elementární (Kyrénská škola) nebo sofistickovanější epikurejské, byl ve svých praktických argumentech natolik silným životním názorem, že se vůči němu později vyslovovali či vymezovali v podstatě všichni myslitelé v dějinách, kteří se kdy otázkou lidského štěstí zaobírali.

2.4 Stoicismus

Ve třetím století př. n. l. se v Athénách objevila nová filozofická škola, kterou založil Zenón z Kitia a která nalezla v následujících pěti stoletích nebyvale velké množství následovníků mezi významnými mysliteli, literáty i politiky. Mezi nejznámější stoiky patřili např. Seneca nebo císař Marcus Aurelius.

Stoický klid – úsloví, které vešlo ve všeobecnou známost – byl zásadním prvkem tohoto životního postoje. Vystupuje zde do popředí způsob prožívání, nikoli jen filozofie coby názor na věci; stoik měl hodnoty, které zastává, také praktikovat a směřovat k sebeovládání. Zásadním problémem, se kterým se stoicismus utkává, je neblahý vliv afektů a emocí na lidské počínání. Člověk má řídit své počínání s rozumem – stoictví zdůrazňuje racionální přístup (známý je výrok Marca Aurelia „tvůj život je tím, co z něj dělá tvé myšlení“). Má dosahovat moudrosti a souznění s přírodou. V rozumném životě je jediné štěstí, jediná blaženost. Ostatní věci, které vehementně zaměstnávají lidi, jsou podružné, ať už jde o majetek, nemoc, pohana, smrt – k nim má člověk zaujímat lhostejný postoj, nenechat se jimi

¹⁵ ERIKSEN, Thomas Hylland. *Syndrom velkého vlka: hledání štěstí ve společnosti nadbytku*. Vyd. 1. Brno: Doplněk, 2010, 214 s. ISBN 978-80-7239-244-5, s. 69

¹⁶ TENNEY, Merril Chapin. *The New Testament Survey*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1988, 446 s., ISBN 0-8028-3611-9, s. 76

nikterak ovlivňovat, unášet. Právě afekty způsobují, že nám tyto věci připadají významné, a proto je celoživotním cílem stoika proti nim bojovat.¹⁷

Stoické učení má za to, že člověk moudrý, oproštěný od afektů, je svobodný, v pravém slova smyslu bohatý, ctnostný a šťastný. Všichni ostatní jsou pošetili.

Základem stoického přístupu je tedy obrovská míra seberegulace emocí a práce na nich. Stoictví však přineslo i nový, pozoruhodný prvek. „*Stoikové... vznášejí dva základní sociální požadavky: spravedlnost a lásku k člověku – a to v míře, jakou dosud antika neznala. Vztahují je totiž na všechny lidi, to znamená, že do nich zahrnují i otroky a barbary. To byl vskutku revoluční požadavek. Dosud se totiž člověkem s bezproblémovou samozřejmostí mnil vždy jen svobodný řecký nebo římský občan. ... Stoikové tedy jako první ve starověku zastávali všeobjímající myšlenku humanismu a právě tak univerzální kosmopolitismus.*“¹⁸

Z hlediska přístupu ke štěstí se tu ovšem zakotvuje princip, zcela opačný tomu, který jsme viděli u hédonismu. Konstituje nade vše jasnou tezi, že aby byl člověk šťastný, musí dosáhnout určité ctnosti. Stoik rozhodně nenechává člověka uspokojovat své potřeby a vášně, nýbrž požaduje naopak práci na sobě, seberegulaci, změnu přirozených instinktů ve vztahu k sobě i jiným. Do uvažování o štěstí se tak neodmyslitelně vplétá téma *morálky*.

Tyto dva základní přístupy, v našem případě ilustrované na příkladu hédonismu a stoictví, tvoří protipóly kolem osy uvažování o štěstí, ať už v dějinách nabíraly jakoukoli vnější podobu. První z nich tvrdí, že člověk bude šťastný tehdy, jsou-li mu splněna jeho přání. Čím více uspokojení, tím více štěstí. Jak jsme však viděli v pojednání o hédonismu, v podtextu tím zaznívá rovněž ono nešťastné „čím více přání, tím více štěstí“, spirála tužeb se neustále roztáčí a brzy nutně končí v neschopnosti je uspokojit, následně v nespokojenosti nebo dokonce vinění okolí za vlastní (nenaplněný) stav.

Stoictví naproti tomu směřuje do vyšších úrovní naplnění než jen k těm, které se každému člověku nabízejí prvoplánově, přirozeně. Seberegulace nebyla ovšem jen výsadou Řeků a Římanů; i v některých vzdálených kulturách je opovrhováno těmi, kdo nedokážou ovládat sami sebe nebo dávají najevo hněv či jiné emoce. Stoici však dokázali své myšlenky mravní

¹⁷ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1991, 510 s. ISBN 80-7113-041-9, s. 145

¹⁸ tamtéž, s. 145

seberegulace dovést do praktických poloh a získat pro ně zástupy následovníků. O mnoho století později se ozvěny jejich myšlenek objevují u Locka (např. pojem „tabula rasa“ pro ryze empirický rozvoj vnímání ze zkušenosti), Kanta aj. Zvláštní poměr měli stoici ke křesťanství; ačkoliv „*stoicismus kázal přísnou asketickou morálku, pohrdal vnějšími statky... Marcus Aurelius např. postupoval proti křesťanům obzvláště přísně. Stoikové stáli v tomto boji zcela na straně tradičního náboženství, které nechtěli zrušit, přestože je také kritizovali.*“¹⁹

2.5 Platón

Ačkoli dosud uvažované filozofické školy se objevily později než dvě hlavní postavy řecké filozofie, pojednáme na závěr úvah o antickém období právě o jejich pohledu na štěstí. Myšlenkově totiž korunují celé zlaté období filozofie právě oni svými úvahami, v nichž téma štěstí (někdy přesněji označováno jako „blaženost“) samozřejmě nemůže chybět. Ať Platón či Aristotelés, každý z nich je pojal v duchu své filozofie různě, avšak každý k nim ve své genialitě a specifickém pohledu přidal zajímavou a podstatnou část, bez níž by antický obraz toho, co koncipuje lidské štěstí, nebyl úplný.

Platón se narodil roku 428 př.n.l. v aristokratické rodině. Asi ve dvaceti letech se setkal se Sókratem a osm let mu vytrvale naslouchal. Sókratovy myšlenkové postupy a neústupná snaha dobrat se jádra věci zanechala v Platónovi hlubokou stopu; jak víme z jeho díla *Faidon*, vynucená Sókratova smrt jej lidsky velmi zasáhla a přinutila jej ještě více zabývat se teorií správného uspořádání obce, státu a zejména jejich právem. Ve věku asi 40 let založil v Athénách svou „Akademii“, filozofický seminář, který existoval až do roku 529, kdy jej definitivně zrušil císař Justinián.

Základní teze Platónova idealismu je každému studentovi humanitních věd jistě dobře známa: náš svět je obrazem světa idejí. Ten je ve skutečnosti reálný, zatímco náš hmotný svět je jen jeho odrazem. Platón odvozuje z ideje vše, hmota není pro něj podstatná. Metodologicky proto jeho způsob uvažování nezadržitelně směřuje *k dedukci*. Existuje danost, která je v metafyzické sféře a člověk ji má objevit vnitřním zřením. Pravda zde vystupuje ve svém

¹⁹ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1991, 510 s. ISBN 80-7113-041-9, s. 146

skutečném významu slova aletheia = odkrytost; existuje ve světě idejí, vše bude z ní odvozováno, my se k ní musíme dostat prozřením, meditací, poznáním.

Nebudeme zde rozvádět Platónovu filozofii, důležité je pro nás nyní pouze to z jeho děl, co se týká tématu štěstí. Ten je jedinečný nejprve tím, že zavádí koncept harmonie duše, jejího usilování a cílů.

„Stejně tak Platónova Republika je postavena kolem té stejné ideje, že jedinec, který je v dobré kondici (podobně jako městský stát), uvedl jednotlivé části své osobnosti do harmonie, spojil je dohromady a udělal z nich jedinou, jednoho člověka... který řídí sám sebe a je sám v sobě sjednocen.“²⁰

V díle Gorgias se odehrává v dialogu mezi Sókratem a Kalliklem následující rozprava:

Sókr.: A jaké jméno má u těla ten stav, který vzniká z pořádku a úpravy?

Kalliklés: Myslíš asi zdraví a sílu.

Sókr: Ano. A jaké zase ten stav, který vzniká z pořádku a úpravy v duši? Pokus se naléztí a říci to jméno právě tak jako onde.

Kall.: Pročpak je neříkáš sám, Sókrate?

Sókr.: Je-li ti to milejší, já je řeknu; a ty, bude-li se ti zdát, že mám pravdu, přisvědč, pakli ne, dokaž, že to není správné, a nepřipouštěj to. Podle mého mínění tedy sporádanost těla má jméno „zdravý stav“ a z něho v něm vzniká zdraví i jiné dobré vlastnosti těla. Je tomu tak, či není?

Kall.: Jest.

...

Sókr.: Jaký by v tom byl prospěch, Kalliklee, dávatí nemocnému tělu, které by bylo v špatném stavu, množství nejchutnějších jídel nebo nápojů nebo cokoli jiného, co mu nijak více neprospěje nebo naopak podle spravedlivého úsudku udělá ještě hůře? Je tomu tak?

Kall.: Budiž.

Sókr.: Ano, neboť není, myslím, pro člověka prospěšno žít se špatným stavem těla; vždyť tak je nezbytně i jeho žití špatné. Či není tomu tak?

Kall.: Ano.

²⁰ WHITE, Nicholas. *A Brief History of Happiness*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2006, 194 s. ISBN 978-1-4051-1520-9, s. 23, překlad autor

Sókr.: Jistě také zdravému člověku lékaři ve většině případů dovolují ukájetí své žádosti, jako například, aby se, má-li hlad, po chuti najedl nebo, má-li žízeň, napil, kdežto nemocnému takřka nikdy nedovolují, aby si dopřával, čeho se mu chce. Uznáváš tohle i ty?

Kall.: Arciže.

Sókr.: A co se týče duše, můj milý, není tu tatáž zásada? Pokud je v špatném stavu tím, že je nerozumná, nezřízená, nespravedlivá a bezbožná, jest ji třeba uzavíratí před žádostmi a nenechávat ji dělat něco jiného, než z čeho by byla lepší; ano, či ne?

Kall.: Ano.

Sókr.: Takto je asi lépe pro duši samu?

Kall.: Ovšemže.

Sókr.: Uzavírat ji před tím, čeho si žádá, zdalipak to není držet ji v kázni?

Kall.: Ano.

Sókr.: Býti držena v kázni je tedy pro duši lepší nežli neukázněnost, jak ses ty prve domníval.“²¹

Uvedený dialog je pokračováním dialogu předcházejícího, v němž Sókrates vysvětluje Kalliklovi, že je dobré, když řemeslníci – stavitelé, malíři, stavitelé lodí, vědí, jaké místo má jejich dílo v celku, protože k jeho docílení se navzájem doplňují. Odtud koncept harmonie, po jehož dosažení zaznívá v antice znovu a znovu volání: ať už v těle, obci, státu, je to harmonie a ne chaos, co je prospěšné. Spořádanost rovná se zdravý stav, disharmonie nemoc. Platón dovozuje, že člověk nemůže být šťastný, pokud jeho duše (její smýšlení a cíle) nejsou v harmonii, takový člověk by byl roztržen a rovnal by se nemocnému.

Zároveň však v druhé části citovaného dialogu nahlížíme druhé velké Platónovo téma vztahující se ke štěstí, a to Sókratovu polemiku s hédonismem, která se v Gorgiasovi vyskytuje několikrát. Platón – ústy svého velkého učitele Sókrata – vystupuje proti hédonistickým postojům velmi radikálně, což svědčí o tom, že praxe tohoto životního názoru v tehdejší Řecku nebyla okrajová. Platón dokládá, že jedině mravný (zde spravedlivý) člověk, který ovládá své žádosti, může být šťastný. Na jiném místě to říká explicitně:

Kalliklees: Ano, a když má člověk všechny jiné žádosti a může ukojovat, cítí z toho radost a tak šťastně žije.

²¹ PLATÓN, a František NOVOTNÝ. *Gorgias*. 4., opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000, 129 s. ISBN 80-7298-005-x, s. 90-92

Sókr.: Výborně, můj milý; jen pokračuj, jak jsi začal, a ať se od toho nedáš odvrátit studem! Avšak ani já nesmím, jak se podobá, dát odvrátit studem. A nejprve rci, zdali může i prašivý člověk a cítící svrbění, má-li v zásobě hojnost drbání, drbat se po celý život a tak šťastně žít? “²²

To je ryzí a nejjednodušší argument proti hédonismu: trvale uspokojovat žádosti je jako neustále se drbat; takový člověk vlastně dokládá, že uspokojen nikdy není, zbývá mu tedy pomýšlet na nové žádosti a točit se ve spirále jejich ukájení. Platón považuje takový život za otrocký, bídný.

2.6 Aristotelés

Jako Platónův žák, a později velký kritik, rozvíjel i Aristotelés ve svých úvahách téma štěstí, zejména ve stěžejním díle, Etika Nikomachova. Narodil se roku 384 př.n.l., jeho otec byl osobním lékařem makedonského krále Filipa a Aristotelés se později stal vychovatelem mladého Alexandra. Aristotelés byl stejně jako Sókrates (po Alexandrově smrti) svými odpůrci obviněn z rouhání proti bohům, a aby se vyhnul Sókratově údělu, zvolil útěk „aby jim nedovolil spáchat znovu zločin proti filozofii“. Zanechal po sobě odkaz vědce nového formátu: poznání shromažďoval zcela systematicky, sbíral rostliny, zakládal herbáře, zajímal se o astronomii, matematiku, rétoriku, logiku. Pokusil se obsáhnout a zdokumentovat všechno tehdejší vědění. Souhrn jeho logických postupů, které zanechal zejména v díle Organon, jsou považovány za dodnes platné metodologické postupy, sloužící k nalezení vyhnutí se omylu ve vlastním myšlení. Aristotelés stejně jako jeho učitel založil v Athénách Lykeion, školu, v níž vzdělával své studenty.²³

Vztah Platóna a Aristotela zachytil výjimečně výstižným způsobem na své vatikánské fresce „Athénská škola“ Raffael. „*Rámování klenbou, která směřuje k nebesům, obklopení největšími mozky klasického světa, dva muži dominují celému dílu a vytvářejí harmonické napětí v jeho středu. Zatímco dlouhovousý Platón ukazuje vzhůru až za nezměrný prostor klenby chrámu, Aristotelés gestikuluje horizontálně, svou ruku pozvedajíc klidně v rovině*

²² PLATÓN, a František NOVOTNÝ. *Gorgias*. 4., opr. vyd. Praha: Oikoyomenh, 2000, 129 s. ISBN 80-7298-005-x, s. 75

²³ <https://cs.wikipedia.org/wiki/Aristotelés>, stav 10.1.2015 v 19:40 hod.

země. ... A ačkoli Platón je zachycen v rázném nakročení, jako by se snažil opustit zemi, Aristotelés má obě nohy usazeny pevně na zemi. ²⁴

Na rozdíl od Platóna, který odvozoval vše z již existující ideje, a tedy deduktivně, je Aristotelés otcem indukce, odvozování obecných závěrů z jedinečného. Proto hraje v jeho pojetí daleko více roli empirie, zkušenost, fakta a jejich interpretace. Je obrácen mnohem více ke známému než neznámému, metafyzickému světu, ačkoli jeho existenci nepopírá.

Aristotelés je vůči otázce štěstí (v Etice překládáno častěji slovem *blaženost*) zásadový, a přináší k tomuto tématu několik zcela nových náhledů.

Jeho zásadním postojem je pozice antihedonistická, že totiž štěstí je zásadně dosažitelné jen ctností, nikoli uspokojováním žádostí. *„I obecné množství i vzdělanci...myslí, že býti blažen jest totéž, jako dobře žíti, dobře jednati a dobře se míti.* ²⁵

Množství a nevzdělanci se ne bezdůvodně domnívají, vycházejíce myslím ze života, že dobro a blaženost jest v rozkoši, proto si také libují v životě požívačném. ... Obecné množství se tudíž jeví docela otrockým, poněvadž volí život dobytčat. ²⁶

Aristotelés v první řadě vidí štěstí v aktivitě, činnosti duše: *„...potom patrně lidským dobrem se stává činnost duše z hlediska zdatnosti, a je-li zdatnosti více, tedy z hlediska nejlepší a nejdokonalejší.* ²⁷

Toto je novum, která doposud v řecké filozofii nebylo diskutováno; štěstí, lidské dobro, záleží v duševní aktivitě člověka. Odpovídá to zcela Aristotelově aktivnímu naturelu; člověk nemůže být spokojen, pokud nepřemýšlí, nekoná. Štěstí není jen určité rozpoložení či slast přítomného okamžiku.

Aristotelés dále rozlišuje tři základní způsoby života: *„Neboť tři jsou nejvíce vynikající způsoby života: ten, o němž jsme se právě zmínili, politický a třetí rozjímavý.* ²⁸

²⁴ McMAHON, Darrin. *The Pursuit of Happiness*. London: Penguin Books Ltd., 2006, 544 s. ISBN 9-780-713-99482-7, s. 41, překlad autor

²⁵ ARISTOTELEŠ. *Etika Nikomachova*. 2. rozšíř. vyd. Praha: Rezek, 1996, 493 s. ISBN 80-901796-7-3, s. 28

²⁶ tamtéž, s. 29

²⁷ tamtéž, s. 36

²⁸ tamtéž, s. 29

Za nejvyšší dosažitelný stav tak Aristotelés považuje *život kontemplativní*. Filozoficky o věcech uvažovat považuje za aktivní formu činnosti, nikoli za únik z praktického světa, jak by to nahlížel leckdo v dnešní době. Na rozdíl od Platóna se domnívá, že tento život je nadřazen všem jiným, takže ani v případě nutnosti se filozof nemá vzdávat kontempace a vstupovat do politiky; Platón takovou možnost (tzv. filozofa na trůně, vládu moudrých) v případě potřeby připouští.

2.7 Shrnutí

Bylo již zmíněno, že antická filozofie nastínila v podstatě všechny základní trendy, které byly v dalším vývoji filozofie rozpracovávány, a pojetí lidského štěstí mezi nimi nemohlo chybět. Viděli jsme dvě základní protichůdné linie, které se vinou dějinami až do dnešních dnů. Na jedné straně je to hédonismus, pojetí štěstí jako prosté uspokojování lidských potřeb. Člověk je však nakonec nucen naplňovat (a vyhledávat) stále nové žádosti, neboť ukojená žádost po krátké době již nepřináší slast. Proto se v hédonismu zákonitě objevují korektivní směry, které přece jen zavádějí jistou seberegulaci. Zcela protikladně pak nahlíží otázku štěstí druhá myšlenková linie, totiž dosahovat je prostřednictvím eticky vyšších cest, tzn. omezení vlastních sklonů, nadřazení morálky a ctnosti nad to, co si člověk bezprostředně žádá.

V řeckém pojetí se setkáváme s převážně statickým pohledem na člověka. Antika na něj nahlíží, zjednodušeně řečeno, jako na jednotku či prvek širšího systému, který lze prozkoumat, popsat jeho vlastnosti, ale který je ve své podobě a fungování v čase neměnný. Pokud poznáme jeho zákonitosti, počítá se s tím, že ho lze nějak zařadit do dané kolonky, v níž se bude chovat vždy víceméně podobně. Antika nenahlíží člověka ani společnost z hlediska dynamického vývoje jeho uvažování a vlastností. Štěstí člověka lze prozkoumat a popsat, ale že by se mohl koncept štěstí u jedince a společnosti v průběhu života výrazně proměňovat – to zatím není bráno v potaz. Jisté je, že s výjimkou hédonismu je koncept štěstí v antickém uvažování pojímán biodromálně, celoživotně. „*Nenazývej šťastným nikoho, kdo není mrtev*“, cituje Aristotelés ve své Etice Solóna a dále uvádí: „*Ale jest nutno vrátiti se zase k dřívější nesnázi; snadno se totiž z onoho vyzkoumá i to, co nyní hledáme. Jestliže tedy jest přihlížeti ke konci a tehdy každého nazývati šťastným, nikoli, že jest šťastný, nýbrž, že takový dříve byl, jak pak to není zvláštní, nebude-li se v době, kdy skutečně jest blažen, pravdivě*

*o něm mluví, že jím jest, protože žijících lidí nechceme pro změny nazývat blaženými a také proto, že máme za to, že blaženost jest něco stálého a nikterak nepodléhá změnám...*²⁹

V přístupech, které razil Platón a Aristotelés vidíme (u prvního z nich) doplnění tohoto tématu o snahu dosáhnout štěstí prostřednictvím *harmonie*, tak, aby v člověku nevládlo napětí plynoucí z protichůdných tužeb, či u později jmenovaného prostřednictvím žádoucí duševní činnosti, aktivity. Pro dnešního člověka by bylo pochopitelnější analogicky sestoupit o krok níže z Aristotelova kontemplativního stupně a jednoduše definovat, že *štěstí je nemožné bez seberealizace ve smysluplné činnosti*.

Při vztažení antických úvah o štěstí na celou další historii je pozoruhodné si uvědomit, že jen v některých obdobích dějin panovala většinová shoda na tom, na čem vlastně lidské štěstí záleží. Například zlaté období stoiků a epikurejců a (cca 3 st. př. n.l. – 2. st. n.l.) je jedním z nich a ačkoli jsme zde jejich školy srovnávali proti sobě, nacházíme u nich podstatnou shodu v jednom zásadním: *štěstí znamená nepřítomnost bolesti, starosti, neštěstí*. Shody (byť jiné) jsme později svědky vlastně jen v křesťanském období, a to vlivem dominantního světového názoru; později, např. v předrevoluční Francii, kde je za cestu ke štěstí opět považován hédonismus. Stejně jako do určité míry v postmoderní společnosti, kde *životní blaho jedince má být dosahováno prostřednictvím bohaté konzumní spotřeby*.

²⁹ ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. 2. rozšíř. vyd. Praha: Rezek, 1996, 493 s. ISBN 80-901796-7-3, s. 42

3 KŘESŤANSTVÍ

3.1 Význam a původ

V současné materialistické, a v českém případě z velké míry ateistické, společnosti nebývá vždy brán v potaz význam, který pro formování evropského myšlení mělo křesťanství. Nejde o to, zda věk církevních dějin, který měl ovšemže i své temné stránky, má být hodnocen pozitivně nebo negativně, nýbrž o to, aby byl vývoj moderní společnosti pochopen i se započtením vlivu, kterým křesťanské myšlení formovalo národy Evropy a vedlo je k preferenci určitých hodnot jako např. význam jedince či spolužití slabých se silnými. To a mnoho dalšího dalo základ společnosti, v níž se přínos jedněch doplňuje s druhými, kde všichni, i slabí, mají mít své místo, což v důsledku (i v sociologickém významu nezamýšleného) později umožnilo mj. rozvoj manufaktur a sériové výroby. Není náhodou, že tak prudký rozvoj jako u křesťanských národů se nevyskytoval v žádné jiné oblasti světa (otázka, kterou se zabýval např. Max Weber ve svém díle *Protestantská etika a duch kapitalismu*). Křesťanská – nebo později přesněji řečeno církevní – morálka měla rovněž obrovský význam pro formování a výchovu lidí, kteří byli do nástupu modernity trvale, pravidelně a celoživotně ovlivňováni z kazatelen kostelů při mších, kterých pro obyvatele tehdejších obcí prakticky nebylo možno se neúčastnit. Je zjevné, že takto vnucená víra nebyla vždy upřímná a projevovala se někdy i patologicky. Jde ale o uvědomění si sociologického jevu, kterým byla celoživotní výchova člověka. Důsledky této skutečnosti nám někdy v dnešní době unikají, aniž bychom nutně volali po návratu starých pořádků. Výchova k mravnosti probíhala nejen tlakem okolní společnosti, ale i pravidelným slyšením mravních úvah, a podobná slova, zaznívají-li stále a opakovaně, mají na člověka nepochybně účinek, i kdyby si vskrytu „myslel svoje“. Z hlediska sociální pedagogiky se jednalo o zajímavý fenomén, který v dnešní společnosti nemá alternativu – dnešnímu člověku kromě krátké etapy školní docházky na prvním stupni už nikdo systematicky neříká, co je mravné a co nikoli; heslem doby je spíše osobní volnost a práva jedince.

Křesťanské období tedy vychovalo početné generace našich předků, čímž jsme řadu jeho myšlenek bezděky přijali ve výchově, aniž bychom přemýšleli o tom, kde se vlastně vzaly. Křesťanství rovněž stálo v základu diskuze o uspořádání společnosti v době sporů o investuru mezi Římem a feudály; tento spor, který např. nikdy neprobíhal v pravoslaví ani na Východě, napomohl tomu, že se právě a jen na Západě rodily úvahy o tom, jak má být

uspořádána vláda světa. A později nástup reformace přinesl nový, do té doby nebývalý jev: zatímco katolictví učilo, že svět je řízen Bohem (pokud církev tvrdila, že vládne světu z Božího pověření, ani tomu nemohlo být jinak), v protestantismu se člověk vrací ke Kristovu povolání opustit „tento svět“ (přesněji „věk“ – řecky aión), a člověk je ze systému připraven vystoupit. V tu chvíli se na něj dokáže podívat zvenčí, z odstupu – a v tomto kritickém pohledu na společnost leží vlastně počátky novodobé demokracie.

Abychom porozuměli tomu, co křesťanství učí o lidském štěstí, musíme se nejprve podívat na zdroj, ze kterého vychází, který doplňuje, ale v některých ohledech ho ideově překonává: na Starý zákon.

Starý zákon je první ze dvou částí Bible. Jeho knihy (kterých je celkem 39) byly napsány v rozpětí cca 700 let. Starý zákon začíná popisem stvoření světa, pokračuje vyprávěním o pádu člověka a jeho rozmachu na zemi. Později popisuje povolání Abrahama, aby přijal Hospodina za svého Boha a v tomto rodu pak vzniká izraelský národ. Starozákonní příběhy později popisují jeho cestu z Egypta do zaslíbené země a život v ní.

Knihy Starého zákona obsahují několik různých literárních druhů. Skládají se z literatury vypravěčské (příběhy), morálních a ceremoniálních předpisů (týkající se bohoslužby) a literatury prorocké a mudroslovné. Posledně jmenovanou bychom dnes označili za souhrn lidové moudrosti předávané dalším generacím, tzn. přísloví, pořekadel apod. Pro pohled na to, jak si starozákonní člověk představoval štěstí, má však pro nás právě tato literatura zvláštní význam.

Hodnoty, které vyznávají starozákonní postavy, nejsou vůbec nepodobné těm, které sdílely okolní kultury. Smyslem života je především naplnit ho potomky a přiměřenou hojností.

„Hle, synové jsou dědictví od Hospodina, mzdou od něho plod lůna. Čím jsou šípy v ruce bohatýra, tím jsou synové zplození v mládí. Blaze muži, který jimi naplnil svůj toulec! Nebudou zahanbeni, až budou v bráně jednat s nepřáteli.“³⁰

„Jób potom žil ještě sto čtyřicet let a viděl své syny i syny svých synů do čtvrtého pokolení.“³¹

„I zesnul Abraham a zemřel v utěšeném stáří, stár a sytý dnů, a byl připojen k svému lidu.“³²

Tato fráze se ve Starém zákoně vyskytuje častokrát. Být stár a sytý dnů – nezemřít na neštěstí či nemoc, vést svou rodinu a vidět, jak vlastní potomci pokračují do dalších generací, je jakýmsi završením života, který by lidé označili jako šťastný. Vzpomeneme přitom Solonův výrok „nikoho nenazývej šťastným, dokud nezemřel“. Šťěstí zde není chápáno jako prožitek okamžiku, nýbrž jako hodnota odrážející výsledek celoživotního putování.

„Hospodin, tvůj Bůh, ti dá nadbytek dobrého v každé práci tvých rukou, plodu tvého života a plodu tvého dobytka i plodin tvé role. Hospodin se bude opět nad tebou veselit k tvému dobru, jako se veselil nad tvými otci, budeš-li poslouchat Hospodina, svého Boha, a dbát na jeho přikázání a nařízení, zapsaná v knize tohoto zákona, a navrátíš-li se k Hospodinu, svému Bohu, celým svým srdcem a celou svou duší.“³³

Jak je zřejmé, k tomuto cíli pozemského blaha, jak bylo chápáno již před více než třemi tisíci lety a ve své podstatě se v mnoha případech u řady kultur příliš nezměnilo, dovede člověka život v poslušnosti Božích nařízeních, který s sebou nese Boží požehnání. V tom už se ovšem Izraelci od okolních kultur lišili. Bohové starověku sice přislíbovali člověku podobné věci, zejména v oblasti plodnosti, jejich požadavky však nesměřovaly k orientaci člověka na specifickým způsobem chápané dobro, nýbrž se omezovaly na primitivní model oběť – odměna. Nešlo jim o zjevení vyšší morálky jako v případě Desatera. Bůh Izraelců byl v tomto směru výjimečný - jak konstatuje Hegel, oproti božstvům Orientu je tento Bůh jednoznačně

³⁰ Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad. 1. vyd. Praha: Česká katolická charita, 1987, 1290 s., Žalm 127,3-5

³¹ tamtéž, Jób 42,16

³² tamtéž, První Mojžíšova 25,8

³³ tamtéž, Pátá Mojžíšova 30,9-10

v metafyzické oblasti, příroda není podstatou bytí, nýbrž výtvořem, prvotním základem bytí je Duch. Tím dochází k rozchodu Západu a Východu.³⁴

Mudroslovná kniha Přísloví se věnuje životní moudrosti, která začíná bázní před Božími příkázáními:

„Můj synu, věnuj pozornost mým slovům, k mým výrokům nakloň ucho.

At' nesejdou ti z očí, střež je v hloubi srdce.

Dají život těm, kteří je nalézají, a zdraví celému jejich tělu.

Především střež a chraň své srdce, vždyť z něho vychází život.

Odvrať svá ústa od falše a od svých rtů vzdal neupřímnost.

Tvé oči at' hledí rovně, zpřímá před sebe se dívej.

Sleduj stopy svých nohou, všechny tvé cesty at' jsou pevné.

Napravo ani nalevo se neuchyluj, odvrát' od zlého svou nohu.“³⁵

Štěstí Starého zákona, ačkoli tehdejší lidé by tento termín asi nepoužili, bylo štěstí dobrého života prožitého na této zemi. Člověk byl považován za požehnaného - výraz, který byl nejbližší slovu „šťastný“ jak ho chápeme dnes - nejen tím, co dosáhl a měl, tím, že ho nezasáhlo zlé (z velké míry proto, že mu sám nedal prostor ve svém životě), ale především tím, co kolem sebe svým životem šířil, rozsel. Ani vzdáleně se tedy nejednalo o prožitek okamžiku nebo libé pocity („mušky jenom zlaté“), jak začalo být štěstí chápáno v romantismu.

3.2 Náboženství paradoxu

Již Starý zákon, a ještě více pak Nový, však ukazuje jasně jednu zásadní, univerzálně platnou pravdu o lidském štěstí: štěstí je ve své podstatě *paradox*. Pokud se člověk bude soustředit na to, jak být spokojený a šťastný, bude stále více podléhat frustraci a bude si uvědomovat tím více, co mu schází. Poselství Bible je v tom jednoznačné: **šťěstí člověk nenalezne tím, že jej hledá, ale je daleko spíše vedlejším produktem správně nastaveného života.** Starozákonní člověk se nesoustředil na svou vlastní osobu ve smyslu životního naplnění, seberealizace.

³⁴ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Filosofie dějin*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 2004, 302 s. ISBN 80-86559-19-x, s. 128

³⁵ *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Ekumenický překlad. 1. vyd. Praha: Česká katolická charita, 1987, 1290 s., Přísloví 4,20-27

Hledal spíše pokojný život ve vlastní zemi, se stády, poli a pastvinami, a zejména: naplnění „toulce“ potomky, přežití rodu. Ve Starém zákoně proto Bůh dává Izraelcům pokyny o tom, jak dosáhnout těchto hodnot, které jim byly nejžádanější, prostřednictvím přijetí jeho samého za jediného Boha a poslušnosti jeho nařízením. Tak dojdou požehnání a ochrany.

Jak ukazuje historie následujících několika staletí, jak je zachycena ve starozákonních knihách, selhal izraelský národ v tomto povolání téměř zcela. Nakonec ztrácejí svou zemi, jsou vysídleni do Babylonu a po sedmdesáti letech se pomalu navracejí a s velkým úsilím znovu vybudovávají to, co bylo ztraceno. Původní slávy a síly, jakou mělo jejich království za Davida a Šalomouna, však už nikdy nedosáhlo.

Po dalších 500 letech od návratu se však v malé vesničce jménem Betlém narodil Ježíš z Nazaretu, a svět se navždy proměnil.

Podle Nového zákona (slovo „zákon“ je zde vlastně nepřesné, správný překlad řeckého „Hé Kainé Diathéké“ by mělo být „Nová smlouva“³⁶) je Ježíš Kristus dovršením Božího jednání s člověkem. „*Neboť Bůh tak miloval svět, že dal svého jediného Syna, aby žádný, kdo v něho věří, nezahynul, ale měl život věčný.*“³⁷ Ježíš byl poslán jako zjevení Boha člověku (jak později zdůrazňují věroučná vyznání bojující proti gnosti „Kristus - Bůh zjevený v těle“), měl zemřít za lidské hříchy a přinést smíření mezi Bohem a člověkem.

Na začátku svého působení Ježíš přednáší své slavné Kázání na hoře, které v mnohém staví na hlavu dosavadní teorii a praxi nejen Starého zákona, ale i celého tehdejšího světa. Stojí za to odcitovat zde začátek tohoto kázání, tedy jeho tzv. blahoslavenství:

„Když spatřil zástupy, vystoupil na horu. A když se posadil, přistoupili k němu jeho učedníci.

Otevřel ústa a učil je:

Blahoslavení chudí duchem, neboť jejich je království Nebes.

Blahoslavení plačící, neboť oni budou potěšeni.

Blahoslavení tiší, neboť oni dostanou zemi do dědictví.

Blahoslavení ti, kdo hladovějí a žízní po spravedlnosti, neboť oni budou nasyceni.

³⁶ TENNEY, Merrill Chapin. *The New Testament Survey*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1988, 446 s., ISBN 0-8028-3611-9, s. 129

³⁷ *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Ekumenický překlad. 1. vyd. Praha: Česká katolická charita, 1987, 1290 s., Jan 3,16

Blahoslavení milosrdní, neboť oni dojdou milosrdenství.

Blahoslavení čistého srdce, neboť oni uvidí Boha.

Blahoslavení ti, kdo působí pokoj, neboť oni budou nazváni Božími syny.

Blahoslavení ti, kdo jsou pronásledováni pro spravedlnost, neboť jejich je království Nebes.

Když vás budou tupit a pronásledovat a mluvit proti vám lživě všechno zlé kvůli mně, jste blahoslavení.

Radujte se a jásejte, neboť hojná je vaše odplata v nebesích; vždyť takto pronásledovali proroky, kteří byli před vámi. “³⁸

Slovo „blahoslavení“ je v originálu uváděno řeckým „makarios“, a znamená totéž, co „požehnaný“, ale lze ho stejně dobře přeložit i jako „šťastný“ – jak to ostatně dělají i některé anglické či španělské překlady Nového zákona.

Uvedený souhrn blahoslavenství byl ovšem pro smýšlení tehdejších lidí revolucí. Smýšlení Židů bylo usazeno ve starých dobrých časech, kdy zakoušeli Boží požehnání – na zemi. Světu ale vládou Římané, se svým pragmatickým, militantním programem světovlády. Nikdy předtím se nepodařilo jedinci soustředit do rukou tak obrovskou moc, jako nyní císaři. Římská mašinerie, které se nikdo nedokázal účinně postavit, dorazila roku 64 př. n.l. i do Palestiny a opanovala ji. Židé sice nenáviděli Římany jako okupanty, avšak přece s nimi jejich vládnoucí klika - nejvyšší kněží a Herodův rod - kolaborovala. Pro běžného Žida se svět jevil vším, jenom ne podobný tomu, čím by dle jeho víry být měl. A nyní slyší Ježíšův program „blahoslavenství“, který vypadá jako snění pošetilce, jenž věří, že se snad lidé vzdají své touhy ovládat a vlastnit, pokušení uchvacovat, co ještě nebylo uchváčeno a vydají se cestou ztráty vlastního já. Neboť o nic jiného v jeho učení vlastně nejde. A přece, jak učí, je to jediná a správná cesta – a jako jediná vede ke štěstí.

Již první větou svého Kázání na hoře Ježíš ukazuje, že doba Starého zákona skončila. Blahoslavení nejsou ti, kdo mají úrodu, prosperitu a hodně potomstva, nýbrž ti, kdo mají správně nastavené hodnoty (řeceno novozákonním jazykem, „mají v pořádku své srdce“). Skutečně požehnaný je ten, kdo je jím uvnitř, je to štěstí nemateriální. Toto štěstí (= Boží přízeň) už není vidět na vnějších okolnostech, a není na nich nikterak závislé. Dokonce i chudí jsou „makarios“, šťastní, jsou-li ve správném vztahu s Bohem. Ti, které Ježíš

³⁸ Bible: český studijní překlad. 2. souborné vyd., (1. vyd. bez poznámek). Praha: KMS, 2010, 1198 s. ISBN 978-80-86449-71-5. Matouš 5,1-12

prohlašuje za požehnané, jsou navíc očima světa vlastně spíše ubožáci. Jeho štěstí je paradox. Dosahuje ho ten, kdo dobrovolně volí vyšší cestu, která je cestou ztráty, sebezapření a oběti. Ne ten, kdo dobývá a uchvacuje, kdo se snaží utrhnout ze života co největší díl, nýbrž ten, kdo pokojně spočívá v naději na budoucí odplatu, je požehnan. Dokonce i pokud bude pronásledován, může se radovat, protože nemá co ztratit.

Pozoruhodné je, že toto štěstí se zakládá v největší míře jen na tom, co se odehrává uvnitř člověka, nikoli na okolnostech. Tak i Augustin nachází spočinutí (ba bez nadsázky štěstí) své duše v Bohu, když po svém osobním obrácení doznává: „*Dobrým jest tedy můj Stvořitel, On jest mé nejvyšší dobro a s jástotem jej velebím za veškerá dobrodiní, jimiž jsem byl již jako hoch obdařen. ... Díky Tobě, můj Bože, má Rozkoši, má Chválo, má Důvěro!*“³⁹

Toto štěstí lze získat zcela individuálně, byť by nebylo v kontextu celého Nového zákona správně tvrdit, že je výlučně individualistické, viz např. úsek z listu Římanům:

*„Milujte se navzájem bratrskou láskou, v úctě dávejte přednost jeden druhému. ... Sdílejte se s bratřími v jejich nouzi, ochotně poskytněte pohostinství. Svolavejte dobro na ty, kteří vás pronásledují, dobro a ne zlo. Radujte se s radujícími, plačte s plačícími. Mějte porozumění jeden pro druhého.“*⁴⁰

Křesťanství předpokládá sdílení života se spoluvěřícími, ale sdílí se až to, co je již uvnitř dosaženo. Člověk přichází k Bohu sám za sebe a teprve to, co odtud nabývá, sdílí s ostatními dál.

Křesťanství přineslo odmítnutí násilí a soucit se slabými, což bylo v antické době kulturní revolucí. Kristus svým utrpením zanechal příklad k následování: „*K tomu jste přece byli povoláni; vždyť i Kristus trpěl za vás a zanechal vám tak příklad, abyste šli v jeho šlépějích.*“⁴¹ Pro sociální pedagogiku nebývalý jev: Jak by asi působila na jedince společnost, v níž by lidé byli skutečně ochotni trpět? Už u Platóna se ozývá myšlenka, že je lépe trpět, než

³⁹ AUGUSTIN. *Vyznání*. V Kalichu 6. vyd. Praha: Kalich, 2012, 565 s. ISBN 978-80-7017-165-3, str. 43-44

⁴⁰ Bible: *Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Ekumenický překlad. 1. vyd. Praha: Česká katolická charita, 1987, 1290 s., Římanům 12,10-16

⁴¹ tamtéž, První list Petřův 2,21

utrpení působit⁴², rozumí se na bázi osobního rozhodnutí v dané situaci, a Kristus ji bez výjimky naplňuje. Ideový základ vzájemné úcty a neagresivity umožnil o staletí později vznik společnosti na bázi vzájemné solidarity; nejen z hlediska sociální pedagogiky nejlepší možné uspořádání, jakého byl svět svědkem a z něhož čerpá sílu k existenci dnešní demokracie.

Ještě jeden velký přínos mělo křesťanství k tématu štěstí, a tím je dávání. Jak ve své promluvě, s níž se loučí s křesťany z Efezu, říká Pavel:

„Sami víte, že tyto mé ruce vydělávaly na všechno, co jsem potřeboval já i moji společníci. Tím vším jsem vám ukázal, že máme takto pracovat, pomáhat slabým a mít na paměti slova Pána Ježíše, který řekl: Blaze tomu, kdo dává, ne tomu, kdo bere.“⁴³

Ochota štědře se rozdělit s těmi, kdo potřebují, byla základem soudržnosti křesťanů a ačkoli to zde není explicitně vyjádřeno, také cestou k onomu zvláštnímu štěstí člověka, jež přichází jako vedlejší efekt přenastavení hodnot od primitivního sebezprosazování vlastního ega k vyšším cestám solidarity a lásky k bližnímu.

Křesťané později ukázali, že jejich zvláštní, nenásilná, na první pohled snadno zranitelná víra má hluboký kořen, který dokáže rozdrtit skály římské říše a dovede změnit prožívání štěstí jedince do poloh, běžnému člověku nepochopitelných. To se ukázalo v případech prvních mučedníků. O jednom z prvních zdokumentovaných případů pronásledování křesťanů nyní pojednáme.

3.3 Štěstí v utrpení

Vibia Perpetua⁴⁴ se narodila do dobře situované rodiny v Kartágu, dnešním Tunisu. Ve dvaadvaceti letech, roku 203 n.l., v době, kdy čekala se svým manželem dítě, byla obviněna z porušení císařského dekretu, který zakazoval konverzi ke křesťanství. Spěšně se nechala pokřtít, a po svém zatčení byla spolu se skupinou spoluvěrců předhozena v aréně šelmám.

⁴² PLATÓN, a František NOVOTNÝ. *Gorgias*. 4., opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000, 129 s. ISBN 80-7298-005-x, s. 42

⁴³ *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Ekumenický překlad. 1. vyd. Praha: Česká katolická charita, 1987, 1290 s., Skutky apoštolské 20,34-35

⁴⁴ (a dále) viz McMAHON, Darrin. *The Pursuit of Happiness*. London: Penguin Books Ltd., 2006, 544 s. ISBN 9-780-713-99482-7, s. 75

Křesťané byli za svou víru perzekuováni často, ale toto pronásledování mělo jiný rozměr než doposud, zahrnovalo totiž nově celou říši. Perpetuin případ je obzvláštní ještě v jiném ohledu, protože si vedla deník, do něhož zapisovala své prožitky. Díky tomu můžeme analyzovat, jak prožívala toto období ve vztahu ke svému údělu, štěstí a neštěstí. Přímý svědek událostí nám sděluje, že „*Perpetua a její společníci kráčeli z vězení do amfiteátru radostně, jako by šli do nebe, s klidným výrazem; pokud se chvěli, spíše radostí než strachem. Když se jim posmívali a haněli, radovali se, že mají podíl na Kristově utrpení.*“⁴⁵

Z jejího deníku plyne, že Perpetua prožívala ve vězení skutečnou a nefalšovanou radost z toho, že může trpět pro svou víru. Pokud vyjadřuje strach, pak jen o osud svého dítěte, které má přijít na svět. Nakonec jeho příchod urychlili a Perpetua ještě před svou smrtí předala dítě - holčičku - svému muži.

Kdokoli z této skupiny vězňů si mohl zachránit život tím, že by se zřekl víry a vzdal hold císaři, ale žádný z nich to nepřijal. Své utrpení a smrt viděli jako cestu k Bohu, jako dar, kterým jsou poctěni, aby vešli do věčnosti, kde už žádné utrpení nebude. Ani Perpetuin otec, který ji ve vězení navštívil a snažil se ji přimět k tomu, aby si zřeknutím víry zachránila život, nepochodil. Perpetua jeho naléhání popisuje takto:

*„Dcero, měj slitování s mými šedinami, měj slitování se mnou, tvým otcem... Mysli na své bratry, svou matku, své dítě... Odlož svou pýchu! - Tak se mnou otec mluvil z lásky ke mně, líbal mi ruce a klesal přede mnou na kolena. Se slzami v očích mě už pak neoslovoval jako dceru, ale jako ženu. Snažila jsem se ho utěšovat slovy: Stane se, jak Bůh chce; buď si jist, že nejsme opuštěni, nýbrž jsme v jeho moci. Pak odešel v obrovském žalu.“*⁴⁶

Těžko si představit dramatičtější rozdíl mezi vnějšími okolnostmi a jejich prožíváním, než dokumentuje tento příběh. Žena, která má ve 22 letech ztratit život v drastickém utrpení, a rozloučit se s milující rodinou i vlastním ještě nenarozeným dítětem – a přesto prožívá radost z tohoto údělu v naději, že vstupuje do věčnosti, kde už žádné utrpení nebude. Prožitek těchto křesťanů je přitom zcela skutečný; přihlízející v aréně nakonec nedostanou to, co čekali, totiž pohled na ustrašenou skupinku lidí, které roztrhají šelmy, nýbrž hledí s naprostým

⁴⁵ McMAHON, Darrin. *The Pursuit of Happiness*. London: Penguin Books Ltd., 2006, 544 s. ISBN 9-780-713-99482-7, s. 76, překlad autor

⁴⁶ tamtéž, s. 89, překlad autor

nepochopením na lidi, kteří smrt přijímají radostně jako svůj nejvyšší úděl. To bylo proti římskému pojetí štěstí „*felicias*“ - hojnosti na zemi - v příkrém rozporu.

Křesťanství na několik následujících staletí přeneslo těžiště skutečného štěstí za obzor života na zemi. Člověk nikdy nemůže v tomto životě zakusit skutečné štěstí, to ho čeká teprve poté, co jeho pouť skončí. Je to štěstí spojené s nadějí, svou rodnou sestrou. Jak v jedné pasáži uvádí apoštol Pavel: „*Víme přece, že bude-li stan našeho pozemského života stržen, čeká nás příbytek od Boha, věčný dům v nebesích, který nebyl zbudován rukama. Proto zde sténáme touhou, abychom byli oděni šatem nebeským.*“⁴⁷

Toto pojetí štěstí skrytého v budoucnu, kdy pomine současné utrpení, charakterizovalo duchovní trend středověku, který v kontemplaci hledá vnitřní štěstí spojené s opuštěním světa. Později dalo inspiraci utopistům jako Campanella, Owen a dalším, kteří hledají štěstí ve společnosti, kterou je ale třeba od základu proměnit. Toto uvažování však na rozdíl od křesťanství dává základ nároku na štěstí jedince v přítomném životě, nároku, jenž se prosazuje v osvícenství, a který je spojen s tím, co má člověku zaručit spravedlivá společnost. Jde o náhled na svět, který spolu s konceptem lidských práv tvoří novum, jež v tomto rozsahu zatím nemělo v dějinách obdoby.

Studium ideových základů křesťanství vnáší do úvahy o štěstí člověka jeden zásadní argument: **štěstí (blaženost) může člověk dosáhnout sám, aniž by k tomu potřeboval zvláštní přízeň okolností.** Štěstí je výsledkem správně nastavených životních priorit a postojů, a lze je zakoušet i tehdy, když okolnosti člověku vůbec nejsou nakloněny. To je ovšem významný podnět (a povzbuzení) pro sociální pedagogiku, jestliže se právě takovým lidem pokouší pomoci.

⁴⁷ Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad. 1. vyd. Praha: Česká katolická charita, 1987, 1290 s., Druhý list Korintským 5,1-2

4 OSVÍCENSTVÍ

4.1 Změna paradigmatu

Po několik staletí trvajícím období křesťanského středověku dospívá Evropa v 17. století k ideovému převratu, do stádia odklonu od tradic a nástupu věku rozumu, jak je někdy osvícenství nazýváno. To následuje po období náboženských sporů a válek, který obyvatelstvo zcela vyčerpalo a narušilo víru v možnost řešení otázky věrouky a uspořádání světa jednotným způsobem, jak tomu před ještě 200 lety věřila většina lidí. Z politického hlediska probíhaly spory nejen mezi katolickou částí a protestanty, nýbrž řada menších náboženských hnutí se hlásila o svá práva a narušovala tak naději na možnost existence jednotného systému s panovníkem akceptovaným coby ustaveným „shůry“. (Tak například v období před francouzskou revolucí přispěla veřejná nemorálnost francouzského dvora do značné míry k tomu, že obyvatelstvo odmítlo věřit v legitimitu vlády. Od osvícenství je panovník vnímán jako ten, kdo je tu pro lid, nikoli diktátorem, který má být bez výjimky uposlechnut, jak to vyžadovala církev.)

Podstata osvícenského myšlení spočívá v opětovné aplikaci antického způsobu poznání světa skrze racionálního pohled na okolní svět a jevy. Tradiční způsob myšlení i hodnoty jsou zpochybňovány a zavrhovány. Myšlenky, které by si před časem málokdo odvážil jen pomyslet, jsou nyní hlásány a šířeny tiskem. Ztrácí se jakékoli tabu, nedotknutelná není koruna ani církev. Jediné se stává měřítkem všeho. Následuje rozmach rozvoje věd a lidského poznání. Slovo osvícenství („Aufklärung“) vystihuje střet světla rozumu a víry v pokrok a vědění s temnotou nevědomosti a předsudků. Jako metoda zkoumání se prosazuje indukce a princip empirie – nezávislé pozorování jevů má namísto dřívější dedukce široce vydlážděnou cestu. Pokus je novým nástrojem vědeckého bádání. Nově se objevují se pojmy přirozeného práva, svobody myšlení, práva na svobodný život.

Osvícenství bylo především filozofickým hnutím, mezi jehož hlavními protagonisty nacházíme jména jako John Locke, Jean Jacques Rousseau, Denis Diderot, Voltaire a mnoho dalších. Objevuje se důraz na vzdělání. I osvícenci vyzdvihují filozofii, ale nový - a pozoruhodný požadavek je, že nyní požadují, aby osvícenský filozof byl společensky činný. Zde si vzpomeneme na Aristotelovu ideu kontemplativního života a uvědomíme si, že se člověk ani v nejmodernější době nedokáže definitivně oprostit od vlivu společnosti, že ve

svém životě stále „jedná s ohledem na jednání druhých“. V osvícenství, které podpořilo rozum, tomu ani jinak nemohlo být. Dřívější společnost byla hegemonicky stmelena tradicemi a panovnickým absolutismem, který se s nástupem měšťanů do vládních struktur pomalu drolí. Vláda rozumu nemohla být z merita věci vládou jediného diktátora, nýbrž společným projektem všech. Zde leží zárodky moderní demokracie. Ostatně pojmy jako legitimita vlády, volby, volební právo, politické strany, rovnost před zákonem, tolerance a mnohé další, mají svůj původ právě v tomto bouřlivém období.

Vlády evropských zemí se ovšem náhle nezhroutily jenom proto, že někdo začal šířit moderní myšlenky o novém rozdělení moci a právu jedince na ni. Reakce evropského dvora byla rozdělena na odmítavou, reakční jako ve Francii či Anglii, kde bylo osvícenství podporováno středními stavy, a na absolutistickou jako v Rakousku a Rusku, v níž si panovníci osvojili některé osvícenské myšlenky a ty prosazovali. Tento rozdíl, jak byla přijímána a prosazována společnost jednotlivců na Západě a Východě, je ostatně patrný na dynamice a původu demokratizačních hnutí v těchto zemích až do dnešních dnů.

Ve 20. století bylo osvícenství podrobena kritice a postmoderní myšlení od jeho paradigmatu upouští. Postmoderna se neztotožňuje s tím, čemu osvícenci stále ještě věřili: možnost jednoho prostoru (Descartes), jednoho systému (Newton), jediné pravdy, která může být přijata jako nadřazená všemu. Aniž by si toho byli vědomi, utvářeli osvícenci ve skutečnost paradigma světa založeného na způsobu myšlení blízkému univerzálnímu náboženství rozumu, byť by s označením „náboženství“ jistě nesouhlasili; naopak slova „rozum“ a „univerzální“ by považovali za pokroková a osvobozující.

V době osvícenství se pozornost stále víc obrací k údělu jedince. Jedinec, nyní v politickém významu „občan“, jeho životní úděl, prostor, prožitek, poslání jsou důležité. Tyto trendy - obrát k člověku - dokládají např. dobové statistiky tištěné literatury, z nichž vyplývá, že ještě dlouho po roce 1700 zůstávala na prvním místě knižních nákladů teologická literatura, postupně se však stále více prosazuje beletrie. Od roku 1760 již její náklad převládá a odsouvá teologii na okraj.⁴⁸ Novým polem zájmu se stává rovněž věda, diskuze o nových poznacích, které se pomocí literatury přenášejí do širokých vrstev měšťanstva. Roste rovněž

⁴⁸ <http://de.wikipedia.org/wiki/Aufklärung>, stav 25.09.2014 9:00

zájem o historické knihy, které dokumentují nově vzbuzený zájem o sebeurčení národa a jedince.⁴⁹

Jak již bylo zmíněno, osvícenství je skutečným předělem ve vnímání sama sebe, člověk se ve svém uvažování definitivně stává „středem světa“ a samozřejmě, objevuje také svá práva - mezi které patří právo na vlastní štěstí. Jak to ostatně deklaruje preambule americké Deklarace nezávislosti z roku 1776:

„We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness.“⁵⁰

Doslovný překlad by zněl asi takto (přel. autor):

„Považujeme za samozřejmé pravdy, že všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni, že jsou od svého Stvořitele obdařeni určitými nezcizitelnými právy, mezi nimiž jsou život, svoboda a následování (svého vlastního) štěstí.“

Text v závorce („svého vlastního“) je do překladu doplněn a v samotném textu preambule se nenachází, jelikož z něj nelze jednoznačně odvodit, zda se jedná o následování štěstí ve smyslu kategorie nebo - o čemž nás však ujišťuje studium dobového prostředí, založeného na individualitě a liberalismu - o zájem jedince o vlastní úděl, osobní štěstí. To je důvod, proč je osvícenství tak zásadním přelomem v historii konceptu štěstí člověka, které od té doby postupně nabývá pro evropsko-americkou civilizaci podobu jistého nároku; nejprve má člověk právo je následovat, hledat, tzn. sám být aktivní; později však přenáší zodpovědnost za ně na uspořádání vnějších záležitostí, tj. na vládu, která je má člověku správným uspořádáním věcí zajišťovat. Toto nezdravé očekávání vytvořilo živnou půdu pro totalitní režimy 20. století, které všechny v nějaké formě slibovaly člověku štěstí na zemi. Počátky tohoto způsobu uvažování nacházíme v osvícenství, byť jsou to zpočátku nezamýšlené důsledky vlastních činů, a dodatek „na zemi“ je zde podstatný - od osvícenství už běžný člověk nehledá své štěstí v kontemplaci či čekání na budoucí svět, ale chce ho zažít tady a teď. Nečeká na nějakou nadpřirozenou sílu, nýbrž na její místo postavil vědu, které má potřebné podmínky

⁴⁹ <http://de.wikipedia.org/wiki/Aufklärung>, stav 25.09.2014 9:00

⁵⁰ http://www.archives.gov/exhibits/charters/declaration_transcript.html, stav 25.09.2014 11:00

slibné budoucnosti zajistit z technického hlediska a vládu, která je za ně zodpovědná politicky. Ostatně, osvícenství dalo vzniknout samotnému pojmu společnost tak, jak mu dnes rozumíme. Jak poznamenává Jürgen Habermas, právě v této době přebírá dříve určující společenskou funkci dvora salon⁵¹; panovník a jeho dvůr již není hybatelem všeho společenského dění, nemůže být nadále vzdálen lidu ve své blahosklonné povznesenosti, kterýžto trend dokládá ve Francii Filip Orleánský, když se s dvorem stěhuje z Versailles do Paříže. Ve městech vznikají kavárny, čajovny, kde se schází ustálená společnost, nejen k četbě literárních děl, ale i k diskuzi o aktuálních politických a hospodářských otázkách. Ne nadarmo právě v této době dává výraz novému způsobu společenského myšlení i architektura: v domech se objevují místnosti, salony, specificky určené pro schůzky okruhu známých přátel, kde měšťané, nikoli už šlechta, diskutuje o veřejných otázkách, politice, umění.⁵² Společnost začíná zaujímat aktivní a kvalifikované postoje k vládě a ta se pro ně stává jakýmsi hráčem v aréně, jehož výkon je posuzován a hodnocen kladně či záporně – vláda je zde už navždy pro lid, jemu poplatná, nikoli naopak.

S ohledem na tyto skutečnosti se v osvícenství se zrodila jedna z nejzajímavějších koncepcí štěstí, jakou svět spatřil: utilitarismus.

4.2 Utilitarismus

Duchovním otcem utilitarismu byl anglický právník Jeremy Bentham. Bentham pocházel z bohaté rodiny advokáta a pro svou mimořádnou inteligenci byl již od mládí považován za zázračné dítě. Ve dvanácti se zapsal na Queen's College v Oxfordu, kde roku 1763 získal titul bakaláře a v osmnácti letech titul magistra. Filozoficky ho ovlivnil zejména Hobbes, Hume a Helvétius; i díky jejich vlivu došel k závěru, že jediný základ práva i státu má být jeho užitečnost pro občany.⁵³

Své poznatky vylíčil ve spisu "An Introduction to the Principals of Morals and Legislation", který vyšel roku 1779. Bentham zde vychází ze tří principů. Podle něj lidé přirozeně usilují o dosažení slasti a minimalizaci bolesti. Odtud pochází zlaté pravidlo utilitarismu: „*Lidské bytosti jsou motivovány pouze touhou získat blaho a vyhnout se utrpení.*“ Z tohoto základu

⁵¹ HABERMAS, Jürgen. Strukturální přeměna veřejnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2000, 418 s. ISBN 80-7007-134-6. s. 91

⁵² tamtéž, s. 92

⁵³ http://cs.wikipedia.org/wiki/Jeremy_Bentham, stav 23.10. ve 20:00 hod.

má podle Benthama vycházet z zákonodárství. Druhý princip je etický: usilovat o potěšení je rozumné a mravně správné, odříkat si je je nerozumné a mravně nesprávné. Třetí princip je "norma nestrannosti", která definuje, že slast jednoho každého jedince má stejnou váhu. Tím jednak odstraňuje diskriminaci, jednak stanovuje, že slast se v důsledku řídí pouze výsledkem, nikoli mravní hodnotou činu. Jestliže někdo nekrade, aby vycházel se sousedy, a druhý nekrade kvůli svému morálnímu přesvědčení, je jejich počínání stejně hodnotné.⁵⁴ Tato utilitaristická etika si proto vysloužila název konsekvencialismus. (Na ní mimo jiné jasně vidíme, jak dravý byl nástup pozitivismu do myšlení sociálních věd.)

Aby mohlo být určeno množství osobního či společenského blaha, bylo nutné nalézt metodu, jak jeho různá množství kvantifikovat. Za tím účelem zavedl Jeremy Bentham tzv. **hédonistický kalkul**. Jde o rovnici, dle které se má sečíst množství blaha, které zamýšlený skutek jednajícímu přinese, a odečíst od něj součet bolestí a strastí, které způsobí. Pak se provede "bilance" a pokud převáží součet slastí, je skutek dobrý, pokud ne, je špatný. Tento kalkul lze provádět i na úrovni celé společnosti, a na jeho základě je dle Benthamu pro vládu a zákonodárství možné rozhodnout o tom, co je pro společnost dobré a co nikoli - v nejvlastnějším zájmu jejích občanů.⁵⁵

U hédonistického kalkulu narážíme ovšem na dva základní problémy. První si uvědomoval už sám Bentham. Problém spočívá v obtížnosti měřit intenzitu slasti či strasti. Bude člověk upřednostňovat hodnocení prostřednictvím ryze tělesných pocitů nebo vyšších emocí? V tom bude mezi lidmi zjevně obrovská disproporce, související s jejich sociálním vývojem, vzděláním a postavením. Ale pak je tu ještě druhá otázka, kterou hédonismus sám nedokáže uspokojivě odpovědět, a tou je proměna hodnocení slasti v čase. Jednoduše řečeno, stojím-li před určitým rozhodnutím, mohu se dívat na jeho důsledky z čistě krátkodobého hlediska a zvolit užitek toho, co je nadmíru jasné před důsledky, které by mělo opačné rozhodnutí v delším horizontu, ale které by přineslo větší míru blaha. Člověk se například může rozhodnout nestudovat vysokou školu, protože upřednostní věnovat čas svým zálibám, zcela v duchu hédonistického kalkulu („míra duševních strastí, finančních a časových nákladů by byla příliš vysoká“). Ale jiný člověk se naopak pro dočasnou oběť financí a sil rozhodne, protože uvažuje o vzdálenější budoucnosti, kde se mu vynaložené úsilí vrátí v širších

⁵⁴ MILL, John Stuart. *Utilitarianismus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2011, 182 s. ISBN 978-80-7429-140-1, s. 19

⁵⁵ BENTHAM, Jeremy a Wilfrid HARRISON. *A Fragment on Government and an Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Basil Blackwell, 1948, s. 127

možnostech uplatnění a nakonec tedy i příjmu. V jednom okamžiku je tedy obtížné míru slasti a bolesti objektivně posoudit, jde o hodnocení velmi subjektivní.

Jestliže ve společnosti nebudou podporovány volby dlouhodobých cílů, je zřejmé, že upřednostňování krátkodobě návratných rozhodnutí bude mít z hlediska sociální pedagogiky velmi destruktivní účinky na jedince, který si osvojuje, finančním jazykem řečeno, volby jednodušších cest s rychlou návratností úroků nebo nejlépe zcela bez investic, tedy těch, které nic nestojí. Tím, že se vyhýbá náročným, obtížným situacím a úkolům, nebude si vytvářet zdravé návyky a posilovat svou schopnost zvládat obtížné. Pokud použijeme přirovnání z oboru biologie, takové počínání bude podporovat růst plevelu, nikoli kvalitního semene. Člověk bude postupně degradovat.

4.3 John Stuart Mill

K tomu také směřuje druhá výtka adresovaná utilitarismu, již ve svých dílech rozebíral Benthamův následovník John Stuart Mill (1806-1873). Mill byl geniální dítě, na edici Benthamova díla pracoval se svým otcem už od svých dvanácti let.⁵⁶ Utilitarismus zastával a rozvíjel prakticky celý život a později Benthamův systém revidoval v tom smyslu, že nahlíží kromě kvantity blaha také jeho *kvalitu*. Ve svém stěžejním díle Utilitarismus konstatuje, že pokud by zlé či dobré konání přineslo jeho protagonistovi stejnou blaženost (někoho může například blažit pomyšlení, že se mu podařilo ukrást vzácnou věc, jiného stejnou mírou blaží, že udělal dobrý skutek), pak se tyto činy přesto liší ve své hodnotě. Nezáleží tedy jen na kvantitě blaha, ale i na jeho kvalitě. V tom Mill zavedl do Benthamovy doktríny nový prvek. Je otázkou, zda tím Mill vlastně hédonismus zcela neopouští; hodnota věci dle něj totiž přestává záležet jen ve množství slasti. Mill je autorem slavného výroku: „*Je lépe být nespokojeným člověkem než spokojeným vepřem; raději nespokojeným Sókratem než spokojeným hlupákem.*“⁵⁷ Mill se tak de facto nevědomky vrací k Aristotelovu pojetí, že **příjemné samo není zdrojem hodnoty, nýbrž etický charakter skutku.**⁵⁸

V svém díle Utilitarismus Mill dovozuje: „*Předpokládat, že život nemá žádný vyšší cíl než potěšení - žádný lepší a vznešenější předmět touhy a snažení - to pokládají za naprosto nízké*

⁵⁶ https://cs.wikipedia.org/wiki/John_Stuart_Mill, stav 28.9.2014 v 15:00 hod.

⁵⁷ MILL, John Stuart. *Utilitarismus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2011, 182 s. ISBN 978-80-7429-140-1, s. 49

⁵⁸ ARISTOTELEŠ. *Etika Nikomachova*, In WHITE, Nicholas. *A Brief History of Happiness*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2006, 194 s. ISBN 978-1-4051-1520-9, s. 72-73

a přízemní, za nauku hodnou jen vepřů, k nimž byli v rané době s pohrdáním připodobňováni následovníci Epikúra. Neméně uhlazenými příklady častují moderní přívržence této nauky její němečtí, francouzští a angličtí odpůrci.

Když byli takto napadáni, epikúrejci vždycky odpovídali, že lidskou přirozenost neukazují v zahanbujícím světle oni, ale jejich žalobci, neboť obžaloba předpokládá, že lidé jsou schopni pouze potěšení, jehož jsou schopni vepři. ... Lidé mají vyšší schopnosti než jen živočišné žádosti, a když si je jednou uvědomí, nepokládají za štěstí nic, co nezahrnuje jejich uspokojení. Nemyslím ovšem, že epikúrejské schéma důsledků vyvozených z utilitaristického principu je zcela bezchybné. Má-li být dostatečné, je třeba, aby bylo doplněno mnoha stoickými i křesťanskými prvky. Neexistuje ale žádná známá epikúrejská teorie života, která by potěšením rozumu, citů a představivosti a mravního citu nepřisuzovala jakožto potěšením mnohem vyšší hodnotu než potěšením pouhé smyslovosti. Je však nutno uznat, že utilitarističtí autoři obecně viděli přednost duchovních potěšení před smyslovými hlavně ve větší trvalosti, bezpečnosti, menší nákladnosti atd. duchovních potěšení - to jest v jejich nahodilých výhodách spíše než v jejich vnitřní povaze. A ve všech těchto bodech utilitaristé své stanovisko plně prokázali. Ale bez rozporu se svou naukou mohli uplatňovat ještě jiný, možno říci vyšší důvod. S principem užitečnosti je zcela slučitelné uznávat, že některé druhy potěšení jsou více žádoucí a hodnotnější než jiné. Bylo by absurdní si myslet - zatímco při hodnocení všech ostatních věcí se uvažuje kvalita stejně jako kvantita - že by hodnocení potěšení mělo záviset pouze na kvantitě.⁵⁹

Utilitarismus v úhrnu přinesl několik zcela nových důrazů, pokud jde o teorii blaha.

Za prvé, představuje víru ve vědecký a *uskutečnitelný* projekt koncepcí štěstí jedince v rámci novodobé společnosti. Bentham byl v tomto smyslu průkopníkem o systematizaci blaha do veřejné politiky. Je důležité pochopit, že utilitaristé stojí na počátku nového pojetí štěstí, které se vynořuje teprve v 19. století, a které přináší zcela nové pojetí lidského života, které lze pracovně nazvat „životní plán“. Teprve tehdy začíná být ve větší míře možným, aby byl člověk uvolněn z nutnosti obživy a vazeb pospolitosti, takže může aspoň v nějaké míře dělat nezávislá rozhodnutí o své budoucnosti. Může si tedy stanovovat vlastní pojetí štěstí a v případě potřeby je v průběhu života měnit. Otázka, zda je lidský názor na štěstí (a ostatně i celý život člověka) svým pojetím spíše statická nebo dynamická záležitost, diskutovali už

⁵⁹ MILL, John Stuart. *Utilitarismus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2011, 182 s. ISBN 978-80-7429-140-1, s. 43-45

Platón s Aristotelem a v jejich filozofii stále zůstává lidský život z hlediska vývoje hodnot nahlížen spíše jako záležitost statická, ačkoli Aristotelés má tendenci vidět ve své praktické filozofii také postoj jednání, akce. Od 19. století ale zůstává navždy faktem, že životní plán, jakýsi osobní projekt vlastního života, se může v jeho průběhu měnit a s tím se mění i jeho koncept štěstí a to, na čem záleží. To ovšem dělá z diskuze o štěstí a jeho naplnění mnohem komplikovanější záležitostí.

Za druhé, utilitarismus vycházel pro hodnocení blaha jedince (které považoval za cíl) ze společnosti, a proto založil tradici nového způsobu uvažování o něm: od tohoto času narůstá **zájem o empirická zkoumání** společenských preferencí. Počínaje touto epochou (připomeňme, že sociologie a demografie jsou v 19. století nové disciplíny) jsou empirická zkoumání společenských preferencí nezbytnou součástí politických úvah o blahu člověka. Jejich znalost se ovšem může stát nástrojem, který lze ještě snáze využít ke vnucování žádaného životního stylu člověku (podívej, co všichni chtějí: nebudeš přece tak divný, abys to nechtěl taky?)

A konečně, utilitarismus přinesl ještě jeden nový důraz. Tím, že obrací zřetel člověka ke společnosti, spojuje naději na uskutečnění svého štěstí s okolními podmínkami. To bylo samozřejmě již tématem utopistů, kde ovšem naděje ležela v daleké krajině snů, ovšem nyní jde o reálný projekt jejího uskutečnění tady a teď, v dosahu možného. Štěstí v utilitaristickém pojetí je samozřejmě prožíváno osobně, ale jeho jádro není již v intimním osobním prožitku, jako tomu je například v křesťanství, kde je prožíváno autenticky a intenzivně, zároveň však může být zakoušeno ve vnějších podmínkách, které mu nepřispívají či dokonce mohou působit proti němu (když člověk trpí pro svou víru nebo tělesně). V osvícenství však lidé začínají věřit v právo na lepší budoucnost a štěstí prožité v tomto životě, a spojují si toto štěstí se stavem okolní společnosti.

5 NÁSTUP TRHU

5.1 Protestantská etika a duch kapitalismu

V době osvícenství se v dějinách natrvalo vynořuje nový fenomén, který zásadním způsobem mění dosavadní život člověka: moderní kapitalismus. Tržní systém, do nějž jsou zapojeni bez výjimky všichni jedinci západního světa, kterým je na jeho základě přislíbena osobní svoboda a práva, jež pro realizaci předpokládají samostatnou ekonomickou aktivitu subjektů trhu, se stává neúprosným faktorem, s nímž stojí a padá každodenní život člověka. Tím se dramaticky mění jak podoba společnosti, politické uspořádání, ale i elementární prvky života rodiny, trávení pracovního a volného času, jedním slovem celý způsob života. S tím samozřejmě přichází i změna v prožívání štěstí až do našich dnů – vždyť právě díky trhu vznikla současná konzumní společnost. Proto stojí za to pojednat o tomto fenoménu, přičemž vezmeme v potaz jeho nejsofistikovanější kritiky, mezi něž patří zejména německý sociolog Max Weber.

O původu moderního kapitalismu pojednal Max Weber ve slavném díle „*Protestantská etika a duch kapitalismu*“. V době svého uveřejnění (poprvé vydána roku 1904, podruhé v přepracovaném vydání 1920) vzbudilo toto dílo živou diskuzi o pravdivosti svých závěrů, která ostatně pokračuje dodnes.

Weber hledá odpověď na stěžejní otázku, proč vznikl soudobý kapitalismus jen na tzv. Západě, jestliže byly v době jeho vzniku na podobné myšlenkové a technologické úrovni i jiné civilizace? Podstatné pro pochopení jeho východisek je fakt, že kapitalismus přitom nechápe jen jako touhu po hromadění majetku, neboť to je podle něj vlastní všem lidem a civilizacím - každý člověk se snaží zajistit si pohodlí, jistotu a moc. Weber však považuje za příznačné, že moderní kapitalismus vznikl v teritoriu, kde bylo vůdčí ideologií křesťanství. Předmětem jeho úvah se stává nalezení příčiny, proč bylo podnikání právě zde povýšeno na životní motto, vůdčí ideu jednání lidí, a čím ji bylo možné ideologicky ospravedlnit, jestliže se na první pohled jeví v protikladu k hodnotám, obvykle přijímaným jako křesťanské (skromnost, chudoba, soucit)? Toto vnitřní přesvědčení o správnosti osobního nasazení člověka pro rozvoj podnikání nazývá Weber „duchem kapitalismu“ a jeho étosem je podle něj prodchnut moderní svět, ve své nejčistší podobě pak zejména ve Spojených státech.

V dalších citacích vycházím z originálu *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, kterou původně vydal pro vnitřní potřebu Institut für Pädagogik der Universität Potsdam r. 1999.⁶⁰

Kniha je rozdělena do pěti částí ve dvou dílech, přičemž je bohatě opatřena poznámkami pod čarou, které úhrnem tvoří až polovinu knihy. Jednotlivé kapitoly pojednávají o následujících tématech:

Konfese a sociální rozvrstvení

Na základě konkrétních sociálních studií, např. Offenbacherovy „*Konfession und soziale Schichtung, Eine Studie über die wirtschaftliche Lage der Katholiken und Protestanten in Baden*“, která vyšla v Thübingenu a Lipsku v roce 1901, Weber dokládá, že němečtí protestanté dosahují téměř dvojnásobných příjmů na hlavu než katolíci (jmenovitě podle údajů z Badenu roku 1895 dosahovali protestantští Němci 954 německých marek na hlavu oproti 589 markám u katolíků; nelze si nevšimnout i poznámky, že u Židů tato částka činila neuvěřitelných 4.000 marek na hlavu!). Protestanté byli rovněž vlastníky úspěšných průmyslových podniků v podstatně vyšší míře než katolíci. Weber rovněž dokazuje, že většina bohatých německých měst se v 16. století přidala k reformaci a protestantské oblasti byly v Německu tradičně průmyslově rozvinutější.

Další zajímavý postřeh se týká vzdělání. Němečtí protestanté dosahovali na konci 19. století výrazně vyššího vzdělání v oborech, které se týkaly technických disciplín a obchodnické praxe, a inklinovali tedy k průmyslové sféře v podstatně větší míře než katolíci, které jejich rodiče dávali vystudovat zejména na gymnázia a klasické humanitní obory. Pokud se srovná postavení obou konfesí ve výrobní sféře, pak katolíci spíše zůstávají drobnými řemeslníky, zatímco protestanté odcházejí do továren. Weber komentuje: „*Na těchto příkladech je bezpochyby patrná kauzální příčina faktu, že volba povolání a další osudová rozhodnutí jedince jsou určována vnitřním nasměrováním a z toho plynoucími rysy osobnosti, které mu byly vštípeny výchovou a duchovní atmosférou rodiny.*“⁶¹

⁶⁰ WEBER, Max. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. Potsdam: Institut für Pädagogik der Universität Potsdam, <http://141.89.99.185:8080/uni/professuren/e06/a/a/ha/inhalt>, stav 9.1.2011.

⁶¹ tamtéž, s. 22

Duch kapitalismu

V další části knihy autor vysvětluje význam svého termínu „duch kapitalismu“. Cituje zde z knihy Benjamína Franklina: „Necessary hints to those that would be rich“ z roku 1736, v níž Franklin nabádá čtenáře k tomu, aby člověk neustále „*myslel na to, že čas jsou peníze; že úvěr dělá peníze; že peníze dělají peníze... takže kdo zbytečně utratí 5 šilinků, (doslova) zabije vše, co s jeho pomocí mohl vyrobit: celé zástupy liber šterlingů.*“⁶² Weber poukazuje na vůdčí myšlenku Franklinovy knihy, že člověk je morálně povinen se zaujetím rozmnožovat své materiální statky. „*Z nabývání peněz, a ještě více peněz se stává - ovšemže za přísného vyhýbání se všem nedovoleným požitkům, zbavena všech hédonistických hledisek - morální zásada, považovaná sama za smysl všeho počínání, která stojí poněkud proti „štěstí“ nebo „užitku“ jednotlivce, takže se jeví jako úplně transcendentní nebo zcela iracionální.*“⁶³ A právě toto pozitivní morální zabarvení dává podnikání onen étos, který Weber nazývá „duch kapitalismu“.

Lutherova koncepce zaměstnání

V poměrně rozsáhlém oddílu se Weber zabývá výkladem pojetí zaměstnání u Luthera a Kalvína, včetně sémantického rozboru použitých překladů Bible. Slovo, které Luther ve svém překladu uvádí jako „Beruf“ (povolání) - označovalo dle Webera spíše sociální status než zaměstnání. To, že mu kalvínská reformace přiřkla vyšší význam, označuje za zcela novátorskou myšlenku. Dosavadní katoličtí myslitelé, mezi nimi např. i Tomáš Akvinský, totiž považují světské zaměstnání, byť žádoucí před Bohem, jen za věc stvořenou, mravně tak indiferentní jako jídlo a pití (str. 70) a podobný postoj měl k němu i Luther.

Toto téma Weber rozvíjí i ve druhé části knihy, kde se ve 4. kapitole zabývá „Etikou povolání asketických protestantů“ a v 5. kapitole „Askezí a duchem kapitalismu“. Dokládá zde, že jakmile člověk přijme myšlenku predestinace, neexistuje prokazatelný znak, na jehož základě by bylo možno rozeznat, kdo je spasen a kdo ne. Tímto znakem je podle Webera pro protestantské kalvinisty - aniž by to ovšem bylo explicitně vysloveno - jejich pozemský úspěch, tj. úspěch v zaměstnání, které je v kalvinismu na rozdíl od předchozích křesťanských

⁶² FRANKLIN, Benjamin. *Necessary hints to those that would be rich*, In WEBER, Max. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. Potsdam: Institut für Pädagogik der Universität Potsdam, <http://141.89.99.185:8080/uni/professuren/e06/a/a/ha/inhalt>, stav 9.1.2011 v 9:15 hod., s. 31

⁶³ WEBER, Max. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. Potsdam: Institut für Pädagogik der Universität Potsdam, <http://141.89.99.185:8080/uni/professuren/e06/a/a/ha/inhalt>, stav 9.1.2011 v 9:15 hod., s. 35

směrů povýšeno na konkrétní životní úkol pro každého člověka. Touha po pozemském úspěchu nebyla ovšem nositeli reformace nikdy přímo hlášána - Weber zdůrazňuje, že ve své studii nehodnotí duchovní obsah Kalvínova učení ani východiska kalvinismu, nýbrž že sleduje daleko spíše **nezamýšlené důsledky** tohoto učení, zejména jeho praktické aplikace.

Zcela suše si Weber klade otázku po štěstí: co je člověku vlastně odměnou za jeho vysilující počínání, jestliže jako křesťan nemůže zisk ze svého podnikání hédonisticky užívat v radostech a slastech tohoto světa? Dochází k závěru, že jedinou odměnou mu může být pocit splněného životního poslání.

5.2 Člověk v soukolí

V „Protestantské etice“ Weber dokládá, že protestantské učení je základním ideovým faktorem, který přispěl ke vzniku moderního kapitalismu právě tím, že dal podnikání pozitivní duchovní význam v epoše, kdy byl tento smysl pro člověka bytostně důležitý. Sám přitom nemá k protestantismu potažmo ke kapitalismu nikterak pozitivní vztah. Neopomíná proto poznamenat, že *„dnes (pozn. - na začátku 20. stol.) již pro hlavní aktéry kapitalistické společnosti nenabývá zásada podnikání mravního charakteru; dnešní kapitalistické zřízení je obrovský svět, do nějž se člověk rodí a který pro něj představuje železnou klec, v níž musí žít. Ta nutí každého, kdo je vpleten do soukolí trhu, aby se choval podle jeho zásad. Fabrikant, který jedná proti nim, bude ekonomicky zruinován, stejně jako se zaměstnanec, který se jim nechce nebo nemůže přizpůsobit, ocitne na ulici.“*⁶⁴

Moderní společnost přinesla pro člověka zcela nové možnosti – možnost pohybu, cestování (stojí za poznámku, že do 18. století člověk jen výjimečně opouštěl svou obec a její bezprostřední okolí, s příchodem industriální revoluce však nastává zlom a masové stěhování do měst). Zároveň však člověka nemilosrdně vplétá do svého soukolí. Dokud byl pánem alespoň malého políčka, byl manažerem svého počínání a podnikatelem na své půdě. Užíval jisté svébytnosti, nesl zodpovědnost za svá rozhodnutí co zasít a jak a kolik práce věnovat svým polnostem, žil neustále v kruhu své užší a širší rodiny. Nyní je z ní vykořeněn, jako námezdní síla žádá o práci, neúprosně podléhá cyklům ekonomických krizí, zákonu nabídky a poptávky, nutnosti stále držet krok s novým vývojem (stroje, technologie) a o jeho obživě

⁶⁴ WEBER, Max. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. Potsdam: Institut für Pädagogik der Universität Potsdam, <http://141.89.99.185:8080/uni/professuren/e06/a/a/ha/inhalt>, stav 9.1.2011, s. 37

nerozhoduje jako u zemědělce proměnlivé počasí, nýbrž majitelé továren a trh. Nelze přesto opomenout, že kapitalismus dává člověku aspoň jednu významnou přednost: vznik střední třídy, která si postupně může dovolit stále vyšší životní úroveň. Když po dělnických bouřích a světových válkách s nástupem postmoderního relativismu a širokým opuštěním tradičních mravních hodnot dochází na západě k až nečekanému růstu životní úrovně společnosti, orientuje se životní svět střední třídy definitivně na materiální statky. Na scéně se objevuje nový fenomén: konzumní život, a s ním se opět vynořuje stará známá cesta ke štěstí: hédonismus.

„Člověk vpletený do soukolí“, ztracený ve vyšším celku, neschopný ovlivnit zásadní pochody svého života – tento fakt si vysloužil kritiku již v 19. století (viz Marxova kritika kapitalismu s jeho pojmem odcizení - „Entfremdung“). Ta ovšem vycházela z vnějšího stavu člověka, který se stával vykořisťovanou pracovní silou bez vlastnictví výrobních prostředků ve velkosériové výrobě). Ve 20. století jde na západě spolu s rostoucím blahobytem však již mnohem více o problém vnitřní ztracenosti v rozvíjejícím se světě, který začíná naplňovat úděl postmoderních paradigmat a směřovat k rozkladu dosavadních hodnot. Na rozdíl od dřívějších století žije člověk ve 20. století s vědomím, že má *právo*, aby žil pro sebe a realizaci svého já. S tím přichází i nový jev v otázce prožívání lidského štěstí, a tou je *životní frustrace člověka uprostřed relativního blahobytu*.

5.3 Konzumní společnost a štěstí náročného zákazníka

Trend života současné společnosti je udáván tržním systémem, který na rozdíl od předchozích epoch přinesl člověku uspokojení základních materiálních životních potřeb a umožnil přinejmenším po této stránce pozitivní prožívání života. Současnou společnost blahobytu lze nahlížet z mnoha úhlů pohledu, a není v možnostech této práce zabývat se byt' krátce každým z nich. Sociální vědy jsou rozvrstveny do tak rozmanitých struktur a každá z nich může přinést nový pohled na určitou oblast společnosti, takže filozoficko-politické schéma zdaleka není jejím jediným a někdy už ani hlavním kritériem. V úvaze o štěstí je však přirozené a podstatné zabývat se s jevy, s nimiž se v dnešní společnosti běžný člověk obecně setkává nejvíce a které na něj mají největší vliv. Z hlediska praktické stránky života člověka tedy nebudeme zkoumat jeho politická práva, práva menšin či možnosti uplatnění ve veřejném prostoru, ale podíváme se krátce na to, jak na něj působí (všudypřítomná) postmoderní společnost konzumu.

Výraz „postmoderní“ poprvé použil F. Lyotard, aby jím označil epochu, která postoupila za dosavadní moderní paradigmaty, jmenovitě pozitivně vnímanou budoucnost, v níž věda a nové možnosti rozvoje člověka přinesou nové trendy směřující k lepšímu životu všech. Postmoderní člověk, otřesen válečnými zkušenostmi první poloviny 20. století, si už není jist, zda tam vpředu je opravdu lepší svět; trpí nejen metodickou, nýbrž skutečnou skepsí, neboť ví, že jakýkoli pokrok se může obrátit proti člověku a ani víra v jedinou ušlechtilou pravdu nemusí být všelékem, ba naopak může být vždy zneužita. Postmoderní paradigma je spojeno s trendem zániku konstrukce ideálního systému, jedné dominantní pravdy, na které stavěli ještě osvícenci a návazně i modernisté. Nové poznatky sociálních věd, ale i objevy ve fyzice (např. teorie relativity) však přinášejí narušení tohoto paradigmatu. Postmodernismus zahrnuje v sobě trvalou nejistotu: vše se proměňuje, co platilo včera, nemusí platit dnes, mění se hodnoty, způsob života, vše je v neustálém pohybu. (Zygmunt Bauman proto používá termín „fluidní modernita“ – nic není pevné, vše je proměnlivé). Individualismus dosahuje díky rozvoji techniky a nových výrobků osobní spotřeby nenadálých horizontů. Struktura společnosti eroduje ve prospěch individuality, někteří trpí chronickou osamělostí uprostřed davu, jiní chtějí především žít svůj vlastní autonomní život a nehledět na druhé, což jim postmoderní doba z velké míry usnadňuje.

Zatímco výraz „postmoderní“ směřuje zejména k filozofickému popisu skutečnosti, „konzumní“ společnost naproti tomu popisuje její praktickou stránku, charakterizovanou konkrétním způsobem chování a prožívání jejích subjektů.

Většina autorů se shoduje v tom, že za počátky konzumní společnosti lze označit již období po roce 1800, kdy došlo k prudkému rozvoji průmyslové výroby. Sériová výroba fordovského typu přinesla nové možnosti: ceny spotřebního zboží klesaly na nebyvalou úroveň a nové výrobky si mohla dovolit nejen bohatá vrstva, ale (nejprve zejména v USA) i běžná rodina. V 19. století se vedle velkých automobilek rodí celá řada nových firem, vyrábějících předměty denní spotřeby, které později zasáhnou celý svět – Coca-Cola, Johnson&Johnson apod. Objevuje se koncept globálního prodeje – namísto prodejce, místního obchodníka, nastupuje důvěra ve značku, prodejce je více logistickou než poradní silou. Otvírají se obchodní domy, objevuje se reklama jako trvalá součást veřejného prostoru, jíž je člověk neustále vystaven; nakupování se stává novou zábavou i pro nižší vrstvy.

Ve druhé polovině 20. století pak přichází éra nebývalého technického pokroku a hospodářského růstu, který nakonec vede ke vzniku tzv. společnosti hojnosti. Výrobci nastupují cestu neustálé inovace, nabízí stále vyšší užitnou hodnotu svých výrobků, které si může dovolit stále rostoucí počet lidí. Zaklínadlem úspěchu společnosti se stává hospodářský růst a neustálé zvyšování životní úrovně, které se stává synonymem štěstí.⁶⁵ Reklama přináší přesvědčení, že se lze mít stále lépe, podporuje touhu po lepším zboží a rostoucí spotřebě. Pregnantně vystihuje podstatu smýšlení konzumní společnosti Gill Lipovetski: *„Domucování je v tomto typu společnosti nahrazeno sváděním, povinnost hédonismem, spořivost utrácením, slavnostní důstojnost humorem, disciplína osvobozením a budoucí přísliby přítomností. Druhá vývojová fáze se prezentuje jako „společnost touhy“, v níž je každodennost beze zbytku prosycena představami konzumního štěstí, sny o exotických plážích, erotickou hravostí a ostentativně mladistvou módou.“*⁶⁶

Dle Lipovetského pak po této fázi nastoupila třetí, kterou nazývá hyperkonzumní společnost. Je charakterizována tím, že spotřeba se stává emocionálním prožitkem, integruje do sebe identitu lidského já – člověk je tím, co a jak nakupuje. Heslem je individualizace spotřeby, člověk se stává autonomním zákazníkem, který neustále vybírá z možných způsobů ukojení už nikoli potřeb, nýbrž spíše *tužeb*, ten způsob, který jemu samému nejvíce vyhovuje. Na tento trend reagovali marketingoví aktéři a nabízejí své výrobky nikoli podle užité hodnoty věci, nýbrž podle zážitku, který poskytuje. Nakupování se stalo žádoucím prožitkem a kreativní konzumenství životním stylem nového člověka, *„homo consumericuse, jenž se ve své honbě za věcmi a zábavou tu vědomě tu podvědomě snaží najít hmatatelnou, byť třeba povrchní odpověď na věčnou otázku: kdo jsem?“*⁶⁷

Sociolog Jan Keller vysvětluje paradigma konzumní společnosti jiným způsobem, a to pomocí postmoderní skepse ve smyslu útěku do azylu, nalezení vlastní sféry, kterou jedinou může člověk plně opanovat, jestliže veřejný prostor se mu vymyká.⁶⁸ S tímto hodnocením se však autor práce nemůže ztotožnit, neboť se v něm dle jeho názoru odráží Kellerův pohled na společnost jako na nepřítel lidu, pohled ovlivněný spíše zkušeností prožitou v totalitním režimu. Většina obyvatel v západních zemích přijímá konzumní společnost spíše jako

⁶⁵ LIPOVETSKY, Gilles. *Paradoxní štěstí: esej o hyperkonzumní společnosti*. Vyd. 1. Praha: Prostor, 2007, 443 s. ISBN 978-80-7260-184-4, s. 39

⁶⁶ tamtéž, str. 40

⁶⁷ tamtéž, str. 50

⁶⁸ KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu: ke společenským kořenům ekologické krize*. 2. vyd. Brno: Hnutí Duha, 1995, 141 s. ISBN 80-902056-0-7, s. 38

pozitivní fakt, vidí jeho možnosti a nacházejí v případě zájmu dostatek příležitostí k tomu, aby ve společnosti působili; fenomén, kterému podlehl, je právě ono „svádění“, o němž mluví Lipovetski.

Ať tak či onak, pro sociálního pedagoga má kritika konzumní společnosti mimořádný význam, protože jakékoli počínání ve smyslu pomoci sociálně vyloučeným musí zahrnovat také reálné pochopení stavu společnosti, z níž člověk přichází a do níž má být za přispění sociálního pedagoga integrován. G. Lipovetski zde upozorňuje na několik důležitých faktorů.

Za prvé, hlavním motivem touhy po naplnění a honby za štěstím je v konzumní společnosti opět – **hédonismus**. „Došlo k transformaci veřejnosti spočívající v tom, že hédonismus, který byl na přelomu století výsadou omezeného počtu umělců zaměřených proti měšťáctví, se vlivem masové spotřeby stal ústřední hodnotou naší kultury.“⁶⁹

Za druhé, dochází k dosud nebývalé individuaci člověka, který se jako autonomní zákazník stává čím dál větším pánem svého životního prostoru. Autonomie, být sám sebou, je dokonce pro velký počet jedinců žádanější než veřejné uznání či úspěch. Mimo jiné i proto, že pokud se objevují, jak je zákonité, oproti tomuto konzumnímu mainstreamu protichůdné proudy, pak se konstituují povětšinou právě v tomto ohledu u řady mladých lidí, kteří se odlišují způsobem oblékání, slovníku, preferencí odlišné (sub)kultury. Člověk se uzavírá do svého světa za oponu bytí sama sebou pod praporem osobní autonomie, z nějž jej nikdo nemá právo vyrušovat. V důsledku se tím společnost dramaticky fragmentuje, ztrácí se společně prožívané pozitivní zkušenosti.

Dále, člověk má na výběr z nezměrné nabídky možností jak ukojit své touhy, volba je jeho svrchovaným právem. Jeho pohled na svět se podobá člověku, který sedí před televizní obrazovkou a s ovladačem v ruce přepíná mezi nepřehlednou nabídkou televizních pořadů. Nyní je pánem situace; může volit, které zboží koupit, ale podobným způsobem volí i mezi idejemi, názory na svět a způsoby života. Všechno „má“ hned po ruce, vše se zdá snadno dosažitelné, v seriálech pozoruje lidi jako on, kteří se chovají podobně, může tedy s ulehčením učinit závěr, že je s ním vše v pořádku. Neustále se rozhoduje mezi množstvím nabídek a svá rozhodnutí má tendenci odkládat na poslední chvíli. Pro některé ale může být

⁶⁹ LIPOVETSKY, Gilles. *Éra prázdnoty: úvahy o současném individualismu*. V českém jazyce vyd. 4. Praha: Prostor, 2008, 357 s. ISBN 978-80-7260-190-5, s. 165

tento způsob života, kdy nic není do posledního okamžiku jisté, v podstatě spíše stresujícím faktorem.

Ve vztahu k mravním hodnotám dochází k pak v konzumní společnosti k posílení těch postojů, které jsou pro jedince užitečné, výhodné - není zde místo pro bolest nebo oběť, byť šlechetnou, která v dřívějších epochách patřila k nejvyšším hodnotám. (Tato změna ve smýšlení dnešního člověka zásadním způsobem mění paradigma výchovy, neboť případná snaha o usměrnění jeho života se člověku s těmito životními náhledy musí jevit víc než kdy předtím jako nepřístojnost.)

Konzumní (nebo hyperkonzumní) společnost přinesla pro vnímání štěstí ještě jednu novou a zcela zásadní změnu. Člověk nyní očekává, že splnění jeho snů se dostaví za jeho života. V dřívějších epochách - křesťanství, osvícenství, ba dokonce i komunismu - bylo splnění tužeb očekáváno v budoucnosti, člověk žil pro to, co přijde. V důsledku postmoderní nedůvěry v budoucnost a konzumní individualizaci je však nyní důležité prožít svůj život pozitivně nyní, vzít jeho užitky tady a teď. To s sebou ale nese jeden paradoxní následek - lidé, jimž se v životě nedaří (a může přitom jít jen o určité životní etapy, v nichž jsou postiženi ztrátou zaměstnání či jiným neúspěchem), se tím cítí daleko více zdrceni, mohou totiž odvozovat svou hodnotu od aktuálního stavu a statusu. Filozof Wilhelm Schmid si ve své úvaze „Glück ist wichtig, aber nicht das Wichtigste im Leben“ všímá zdrcených lidí, kteří k němu během jeho práce v nemocnici přicházeli o pomoc se slovy: „Jsem nešťastný – ale jak to? Vždyť ostatní jsou šťastní – a člověk přece v životě *musí* být šťastný!“ Konstatuje, že dnešní diskurz štěstí nabírá ve společnosti normativní charakter: musíš být šťastný, jinak se ti život nevyplatí a můžeš rovnou zmizet. Zčásti je jeho charakter dokonce až antisociální, protože se vůbec nezajímá o tu část společnosti, která žije v neštěstí.⁷⁰ Dnešní člověk je zatížen víc než předtím břemenem zodpovědnosti za viditelný úspěch života, který se dokazuje hodnotami, jež přebírá z okolní (konzumní) společnosti.

Tuto změnu ve smýšlení musí vzít v potaz i současná sociální pedagogika. Jak integrovat do společnosti ty, kteří jsou nešťastní, neúspěšní, když je společnost považuje za své outsidersy? Navíc, v důsledku rozpadu rodiny je jednou z největších krizí současného člověka krize

⁷⁰ SCHMID Wilhelm. *Glück ist wichtig, aber nicht das Wichtigste im Leben*, In LIESSMANN, Konrad Paul. *Die Jagd nach dem Glück: Perspektiven und Grenzen guten Lebens*. Wien: Paul Zsolnay, 2012, 315 s. ISBN 978-3-552-05566-7, s. 53

osobní identity. Kdo jsem? Má mě někdo skutečně rád? Přijímá mě takového, jaký jsem? Tyto otázky zaznívají v hlubině dnešního člověka více než dříve, a odpověď na ni získává různorodým způsobem. Nikdy dříve například nezažívala takový boom psychologická literatura. Kurzy esoteriky a mystiky jsou navštěvovány lidmi, kteří v profesním životě existenci nemateriálního světa nepřipouštějí, ale v osobních rozhodnutích jsou schopni navštěvovat kartárky, aby jim poradily, jak dál. Úspěch – a slibované štěstí – je v konzumní společnosti odrazem spotřebitele, který si může dovolit, užít, a to vše tady a teď. Nemůže-li, selhává sám před sebou, na rozdíl od dřívějších ideologií totiž nemá budoucnost, která by mohla tento deficit vykompenzovat, snad kromě snů o budoucí prosperitě, které neúspěšným tak úspěšně prodávají moderní marketingové organizace podomního prodeje a finančních produktů a získávají je do svých řad.

To vše činí v dnešní společnosti pozici neúspěšných – ze sociálního hlediska patologických, vyloučených jedinců – nesmírně obtížnou. Otázka štěstí se stává kardinální pro nalezení sama sebe a smyslu bytí – ale má-li být pomoc sociálního pedagoga účinná, musí přinést těm, jimž chce pomoci, JINÝ pohled na vlastní hodnotu i jejich místo ve světě, než jak to diktuje rytmus dnešní doby. Tento úkol však je popravdě téměř nadlidský, protože sociální pedagog se v tomto případě nemůže věrohodně opřít o společnost, jež je jeho klientovi spíše osidlem.

6 ŠTĚSTÍ NA POČÁTKU ČESKÉ SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY

6.1 Gustav Adolf Lindner – zakladatel české sociální pedagogiky

Obrátíme-li nyní pozornost k významu štěstí jedince pro sociální pedagogiku, bude zajímavé sledovat, jak se tohoto tématu chápala od svých počátků. Seznámíme se proto s tím, jak problém štěstí nahlížel jeden z nejpovolanějších, zakladatel české (teoretické) sociální pedagogiky, Gustav Adolf Lindner, který tomuto tématu věnoval celou jednu knihu.

Gustav Adolf Lindner se narodil 11. března 1828 v Rožďalovicích⁷¹. Studoval na farní škole a kromě toho mu rodiče dopřáli ještě i domácího učitele, což naznačuje, jaký význam vzdělání přikládali. Po studiu na gymnáziu nastoupil studium filozofie, kde se poprvé setkal s Herbartovou filozofií, kterou byl uchvácen. Pod vlivem přátel a učitelů se však nakonec rozhodl vstoupit do kněžského semináře v Litoměřicích. Zde se v bouřlivém roce 1848 zapojil do studentského reformního hnutí, v důsledku čehož byl nakonec jako jeden z jeho předních aktivistů požádán, aby seminář opustil.

Odchází do Prahy, kde začíná publikovat, a protože se touží stát veřejně činným, zapisuje se na práva. Krátce nato se však definitivně obrací k humanitním oborům, vědecké práci a pedagogice.

Po krátkém období v Rychnově nad Kněžnou se první delší stací na jeho pedagogické dráze stalo gymnázium v Jičíně, kde byl od roku 1853 ustanoven řádným profesorem. Vyučoval zde filozofii, matematiku, ale i češtinu a němčinu, později i tělocvik, o jehož zavedení do osnov se s několika dalšími profesory postaral.

V roce 1854 byl Lindner pro své svobodomyšlné názory přeložen rozhodnutím školského úřadu do Cejle v Dolním Štýrsku. Taková přeložení politicky nespolehlivých veřejných činitelů, za které byli učitelé v Rakousku-Uhersku pokládáni, nebyla v té době ničím neobvyklá a Lindner byl za tuto změnu, jak se zdá z jeho korespondence, nakonec i rád.

Po letech strávených v Celji, kde se mj. oženil a založil rodinu, Lindner znovu usiloval o návrat do Čech. Podařilo se mu to v říjnu 1871, kdy nastoupil jako ředitel německého

⁷¹ (a dále) viz MAČÁK, Josef. *Sociálně pedagogický odkaz G. A. Lindnera. Bakalářská práce*. Brno: Institut mezioborových studií - Univerzita Tomáše Bati, Fakulta humanitních studií, 2013, s. 10, 11-12, 32-37

reálného gymnázia v Prachaticích. V roce 1872 se ucházel o vedení učitelského ústavu v Kutné Hoře, který měl v souvislosti s probíhající reformou rakouského školství doplnit mezery ve vzdělání gymnaziálních pedagogů. Zde vyučoval logiku, vychovatelství, dějiny, psychologii, dějiny pedagogiky a školství. Na škole zavedl jako novinku veřejné diskuze, v nichž studenti mohli vyučujícím klást otázky. Všechno se snažil zavádět zásadu názorného vyučování, takže tento ústav měl později pověst jednoho z nejlepších v Rakousku-Uhersku.

V roce 1879 založil první odborný český pedagogický měsíčník, „Paedagogium“ a publikoval stále více zde i v jiných tiskovinách, kromě přijetí však jeho názory vyvolaly i kritické odezvy a sypaly se na něj útoky z mnoha stran, zejména ze strany katolické církve.

Svého profesního vrcholu Lindner dosáhl v roce 1882 poté, co byl ustanoven profesorem filozofie a pedagogiky na české univerzitě. Přednášel pedagogiku, psychologii, logiku, noetiku, etiku, dějiny pedagogiky a řídil zde pedagogický seminář. V posledním období přednášel stále více i mimo univerzitu, ve studentských a učitelských spolcích. V říjnu 1887 G. A. Lindner náhle umírá.

Mezi jeho nejvýznamnější díla patří zejména „Allgemeine Erziehungslehre a Allgemeine Unterrichtslehre“, první učebnice pedagogiky v rakouské monarchii (vyšly v letech 1877/8). Kniha osvětluje hlavní, zejména didaktické pojmy, přičemž základní koncepce jsou odvozeny z Herbarta. Dalším dílem je „Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde mit besonderer Berücksichtigung des Volksschulwesens“ (Encyklopedická příručka výchovy se zvláštním zaměřením na národní školství z roku 1882), v níž autor systematicky srovnává historické výklady otců pedagogiky s novými poznatky z psychologie a sociologie. Tato kniha přinesla Lindnerovi další prvenství, a sice, že šlo o první encyklopedii pedagogiky v Rakousku-Uhersku. Právě v této publikaci, která doposud nebyla přeložena do češtiny, se silně ozývají Lindnerovy sociálně-pedagogické myšlenky. Vrcholným Lindnerovým dílem pak je bezesporu „Paedagogika na základě nauky o vývoji přirozeném, kulturním a mravním“, která shrnuje jeho pedagogické názory teoretické, obohacené o celoživotní pedagogickou praxi. Tuto knihu připravoval k vydání v posledních letech svého života a koncipoval ji jako první vysokoškolskou příručku pedagogiky v českých zemích. Nakonec vyšla tiskem až po jeho smrti v roce 1888.

Lindnerovy sociálně-pedagogické názory i jejich celoživotní vývoj stručně shrneme v následující kapitole, která je doslovnou citací z 6. kapitoly bakalářské práce autora.

-- začátek citátu bakalářské práce autora --

6.2 Sociálně pedagogický odkaz G. A. Lindnera⁷²

Jak byla v Lindnerově době pojmána sociální pedagogika? Sociálně-pedagogická otázka byla do poloviny 19. století v Evropě řešena státem jen tehdy, pokud se nějakým způsobem dotýkala jeho zájmů nebo je ohrožovala. Jinak šlo vždy o iniciativy soukromých osob - ať už zmíníme pokusy Pestalozziho o založení výchovných ústavů nebo Franckeho studijní systém pro osiřelé v Halle, Fröbelovy školky, vězeňskou službu Dona Bosca a dalších – vždy šlo o individuální projekty, financované většinou formou nadací. To je ovšem velký rozdíl oproti tomu, jak chápeme sociální problematiku dnes (totiž především jako úkol státu) a je to třeba mít na paměti, když pohlížíme na Lindnerův sociálně pedagogický odkaz, který se formoval v tomto specifickém období. Chceme-li nad ním uvažovat, bude ovšem nutné nejprve vymezit význam pojmu, který se ve druhé polovině 19. století teprve vyvíjel.

Pedagogika byla (zjednodušeně řečeno) až do Rousseaua chápána jako pedagogika individuální. Řešila vzdělání, výchovu a rozvoj jedince. V antice byly sice úvahy o smyslu existence jedince zasazeny do rámce života obce a společenský tlak vyžadoval, aby se občan zapojoval do jejího života, budování i ochrany, čemuž se přizpůsobovaly i požadavky na jeho výchovu. Proto už zde nacházíme první myšlenky pedagogiky společenské, nicméně zdaleka se ještě nejednalo o to, jak ji chápeme dnes. Teprve když Rousseau, Helvétius a další osvícenci poukázali na jednoznačný vliv společnosti na vývoj jedince, dostává se do pedagogiky natrvalo prvek sociální a pod tímto vlivem se celá pedagogika proměňuje. Osvícenci nejen doložili, že jedince nelze vychovat diametrálně odlišně od norem okolní společnosti, která se vždy, intencionálně či bezděčně, na jeho formování podílí, ale v jejich podání nabralo toto tvrzení i formu společenské kritiky: společnost se ocitá na soudné lavici coby viník zkaženosti individua.

⁷² MAČÁK, Josef. *Sociálně pedagogický odkaz G. A. Lindnera. Bakalářská práce*. Brno: Institut mezioborových studií - Univerzita Tomáše Bati, Fakulta humanitních studií, 2013, s. 49-56

Sociální pedagogika je však až do 20. století de facto stále jen rozšířením individuální pedagogiky o nový, sociální, prvek, ačkoli rozšířením natolik podstatným, že někteří autoři hovoří v této souvislosti jako o *protikladu* pedagogiky individuální a sociální (např. J. Schermaier). Zdaleka to však ještě není vědní obor, který se zabývá sociální patologií, integrací znevýhodněných, otázkou menšin, deviací a resocializací jedinců, tedy tématy, které jsou pro tento společenský obor charakteristické dnes.

Ostatně za zmínku stojí i čistě etymologický vývoj pojmu sociální pedagogika. Podle Krause a Sýkory použil r. 1835 tento název poprvé Adolf Diesterweg ve své slavné „Rukověti vzdělání pro německé učitele“, aniž by blížeji tento pojem vysvětlil.⁷³ Karel Mager jej později (1844) použil právě jako protiklad pedagogiky individuální. Dokládá, že „pedagogika musí být chápána jako teorie nabytí kultury pro mladé i staré“, že „při výchově dochází ke vzájemnému prolnutí vůle chovance s vůlí společenskou“ a že z hlediska výchovného cíle tato „výchova k zapojení do společnosti musí být nadřazena výchově individuální.“⁷⁴ Teprve po Lindnerově smrti, na sklonku 19. století, opouští Paul Natorp tento akcent oddání se jedince společnosti a dává pojmu sociální pedagogika význam, pod nímž byla přinejmenším v evropském prostoru chápána po další desetiletí – jako obor zkoumající vývoj jedince a společnosti v jejich vzájemné interakci. Výchova má zdokonalovat jedince, což povede k lepší budoucnosti společnosti a světa. Ve svém díle „Sociální pedagogika“ Natorp konstatuje, že mravní vůle je sice individuální, utváří se však výlučně ve společenském kontextu a zpětně působí na společnost. „Vpravdě neexistuje žádné izolované individuum, neboť člověk je člověkem jen v lidské pospolitosti a skrze podíl na ní. Uvědomění si sama sebe ve své jedinečnosti, právě „Já“ té které osoby, je prožíváno a rozvíjeno v interakci, setkání s „Ty“ – vědomím já druhé osoby.“⁷⁵

Již jsme zmínili, že Lindnerova doba (19. století) je charakteristická dokončením epochálního přerodu lidské společnosti a vznikem společnosti moderní, následovaného průmyslovou revolucí. Tehdy se mezi humanitní vědní obory natrvalo zařadila sociální psychologie a sociologie, které měly zkoumat otázky vztahu jedince a společnosti. Lindner byl, jak

⁷³ KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008, s. 11

⁷⁴ RÖSSLER, Wilhelm. *Sozialpädagogik. Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 9. Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1995, s. 1212. In SCHERMAIER, Josef. *Zum Begriff Sozialpädagogik*, https://www.sbg.ac.at/erz/salzbuerger_beitraege/herbst99/schermaier_99_2_h.htm, stav 27.10.2012 8:00 hod.

⁷⁵ NATORP, Paul. *Sozialpädagogik. Theorie der Willensbildung auf der Grundlage der Gemeinschaft*. Paderborn: 1974. In SCHERMAIER, Josef. *Zum Begriff Sozialpädagogik*, https://www.sbg.ac.at/erz/salzbuerger_beitraege/herbst99/schermaier_99_2_h.htm, stav 27.10.2012 8:00 hod.

vyplývá z jeho děl (např. Myšlenky k psychologii společnosti jako základ společenské vědy), novými myšlenkami těchto vědních oborů uchvácen. Své vzdělání a odbornou erudici pedagoga dokázal doplnit o nové ideje, které čerpal nejprve z Helvétiá, později zejména ze Spencera a Darwina. Ve svém pojetí sociální pedagogiky se Lindner jednoznačně kloní k již zmíněnému Magerovi, o čemž se nejsnáze dovídáme z jeho Encyklopedie. V tomto stěžejním díle rozvíjí sociálně pedagogická témata zejména pod hesly „Culturgemäßheit der Erziehung“ (Kulturní přiměřenost výchovy) a „Sozial-psychologie. Volkspädagogik. Sozialpädagogik“ (česky: „Sociální psychologie. Národní pedagogika. Sociální pedagogika“.)

Pod heslem „Kulturní přiměřenost výchovy“ Lindner vysvětluje sepětí vychovatele a chovance s kulturou dané společnosti a dokládá, že kultura je neodmyslitelným faktorem výchovy, který je nutno vzít v úvahu, neboť nikdo nemá druhé vychovávat pro jiné kulturní prostředí, než pro to, ve kterém budou reálně žít. V tomto smyslu cituje Lindner i Kantova slova o anticipačním charakteru výchovy, totiž, že jedince je třeba vychovávat nejen pro současnou, ale již pro budoucí společnost:

„Vzniká tedy otázka, jak se má stavět výchova vůči kulturním procesům? Rousseau káže ještě návrat k přirozenému stavu, avšak jeho učení může být dnes stěží bráno vážně a nehledě ke stinným stránkám dnešní společnosti zůstává hlavním heslem Anschluss an die Kulturarbeit. „Výchova budiž přiměřená kultuře!“ je výchovná zásada, kterou zastává moderní pedagogika s Diesterwegem na prvním místě. Podle toho musí mít výchova také národnostní charakter, tzn. do určité míry být výchovou národní. Bude jí tehdy, když bude chovanec vychováván v jazyce, zvyklostech a náhledech a svérázu národa, k němuž náleží. ... Jedinec totiž shledává, že jak on sám, tak i jeho okolí a národ se nacházejí v kulturním stavu, který nemůže změnit a který lze nahlížet jednak jako dědictví minulosti, ale zároveň i zárodek nového vývoje budoucnosti.“⁷⁶

Lindner zde však jako v mnoha svých dílech nahlíží současný morální stav společnosti značně kriticky. V tomto smyslu hovoří o kultuře jako o nevyhnutelném prostředí výchovy, nikoli jako o učitelce mravů! „Kultura ve své proměnlivosti a nehotovosti nemůže být v žádném

⁷⁶ LINDNER, Gustav Adolf. *Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde mit besonderer Berücksichtigung des Volksschulwesens*. Wien: Verlag von A. Pichler's Witwe und Sohn, 1891, s. 177

případě pro svého vychovatele vůdcem; vychovatel se vůči ní musí stavět kriticky, ale nemůže ji opomíjet.“⁷⁷

Díky všeobecnému mravnímu poklesu společnosti a všudypřítomnému hledání vlastního prospěchu je dnes *“...výchova skutečně obtížným úkolem, neboť vychovatel vědomě nemůže danou kulturu následovat, nýbrž jí často musí spíše čelit. Je zde třeba chopit se zdravých zárodků ze zřídla národně kulturního života a obrnit se proti nešvarům moderní postcivilizace s jejím znetvořením, zchoulostivěním a pokryteckým egoismem. ... Kultura je půda, na níž stojíme, vyučování je kompas, který nám ukazuje cíl.*“⁷⁸

Sociální pedagogika je pro Lindnera „Volkserziehung“ (výchova národa), v jejíž službách stojí výchova jedince, neboť ten může být vychován jedinečně ve společnosti a pro ni. V analogii k organismu, kde cítíme jednoznačný ohlas Spencera, nahlíží Lindner společnost jako „tělo“; oproti egoistickému „já“ staví družné „my“, proti pomíjivosti jedince „nesmrtelnou společnost“. Člověk je povolán k tomu, aby se připojil k vyššímu celku: státu, národu, církvi, aby žil a cítil pro něj, pro něj pracoval. Tím vstupuje do společnosti s jinými lidmi, jejich náhledy, zkušenostmi, vlastnostmi, které jej formují, aby z něj mohla vzejít osobnost na vyšší úrovni. Dochází k identifikaci s celkem, člověk myslí jako „my Slované“, „my Rakušané“ atd., úděl všech se mu stává i údělem osobním.

Nelze nezmínit, že na tyto Lindnerovy názory mělo jistě svůj vliv i české národní obrození. I když Lindner nevystupoval jako jeho aktivní hybatel, zcela jistě mělo na něj i národnostní myšlení (o několik desetiletí opožděné za ostatní Evropou) velký vliv. Ostatně v Čechách druhé poloviny 19. století před jeho působením nebylo úniku a víme už, že se Lindner nevyhnul kritice za to, že po návratu z Cejle nemluví dobře rodným jazykem. Jak ovšem vůči Lindnerovi kriticky uvádí rakouský profesor Dr. Josef Schermaier ve zmiňované přednášce o vývoji pojmu sociální pedagogika, v tomto „kolektivizujícím“ způsobu myšlení je potenciálně skryto i jisté nebezpečí. *„Pojetí výchovy jako sociální, národní a lidové vede přímo ke způsobu myšlení, které bylo vlastní nacionálnímu socialismu: pracovat, bojovat,*

⁷⁷ LINDNER, Gustav Adolf. *Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde mit besonderer Berücksichtigung des Volksschulwesens*. Wien: Verlag von A. Pichler's Witwe und Sohn, 1891, s. 179

⁷⁸ tamtéž, s. 180

*rodit, žít a umírat pro vůdce, lid a vlast. Výchova jednotlivce je podřízena výchově lidu. Emancipace zde nemá místa.*⁷⁹

Pokud jde o vliv okolí na jedince, Lindner si velice silně uvědomoval zejména sílu vlivu rodiny a fakt, že bez funkční rodiny není možná úspěšná výchova, protože v tu chvíli je již položen špatný základ osobnosti. Je si tak vědom jevů, které bychom dnes označili za sociální patologii a snaží se nastítnit řešení pomocí dobových možností (zakládání ústavů).

Nejen proto, že byl učitelem, si osobně vážil všeho, co člověku přinesla obecná (základní) škola. Tak Lindnera cituje ve svém sborníku F. V. Moravec: *„Pravá škola obecná jest plodem teprve našeho věku a nejznamenitějším dílem jeho. Univerzity jsou dnes pro potřebu státu a církve, a kdyby je stát dnes zrušil, kulturní práce by se tím nezastavila; kdyby se však zrušily školy obecné, lid by upadl v starou ujařmenost duchovní i tělesnou.*⁸⁰

Z hlediska cíle výchovy, tj. dosažení charakteru, staví ovšem vliv rodiny a společnosti nad vliv školy. *„Tři jsou stolice, které se uvázaly v duchovní vychovávání člověka: domácnost, ve které vyrůstá, škola, ve které se vzdělal, a společnost, ve které žije. Tyto troje mocnosti odpovídají solidárně za výsledky vychovávání. Bylo by však nesnadno vyměřiti, jaký úděl připadá na každou z nich. Pohlížíme-li v plný život, tu arcí shledáváme, že lidé jsou hlavně tací, jaké jsou rodiny, ze kterých pocházejí, a jaké jsou společnosti, ve kterých žijí.*⁸¹

Člověka lze podle něj vychovat jakkoli mravně, a dokud neopustí lůno své rodiny, vypadá to, že svět je takový, jaký mu ho rodiče a učitelé zprostředkovali. Jenže jednoho dne se jedinec dostane do reálného života, ve kterém stojí sám navzdory všem úskalím a jemným svodům jednat proti svému svědomí, a najednou má dosud nepoznaný problém odolat a stát třeba i sám proti všem. Lindner neváhá konstatovat, že ten, kdo zastává mravní ideály, má de facto jediný možný úděl, a to v životě trpět. Jedině pokud toto utrpení vědomě přijme a nebude se snažit za každou cenu držet krok s okolím, které nesdílí jeho morální hodnoty, bude schopen si zachovat vlastní tvář, ovšem za vysokou cenu. *„Zárodky všeho potomního života kladou se*

⁷⁹ SCHERMAIER, Josef. *Zum Begriff Sozialpädagogik*, https://www.sbg.ac.at/erz/salzbuerger_beitraege/herbst99/schermaier_99_2_h.htm, stav 27.10.2012 8:00 hod.

⁸⁰ LINDNER, Gustav Adolf. *Památce našeho učitele, přítele a miláčka Dr. G.A. Lindnera 1828-1887: almanach v upomínku na učitelský sjezd v Kutné Hoře v srpnu 1897*. Z proslovu Fr. Moravce. Praha: Učitelský dům, 1897, s.3

⁸¹ LINDNER, Gustav Adolf. *Přednášky na filosofické fakultě české university v Praze. Veřejná mravnost a škola*. 2. vyd. Praha: Dědictví Komenského, 1911, s. 55

*ovšem již v nejtětlejším mládí, avšak jevištěm pro rozvoj charakteru není ani domácnost, ani škola, nýbrž život. Zde se ujímá společnost jednotlivce a působí neodolatelnou mocí svého obcování a svých zařízení na jeho vychování a neustane, pokud jej sobě nepřipodobila.*⁸² Nejen těmito slovy Lindner dokládá, že vliv společnosti na vývoj člověka považoval za neodmyslitelný.

Při uvažování o jeho sociálně pedagogickém odkazu je nutno mít na zřeteli, že v této oblasti nikdy nebyl praktikem, který by např. jako Pestalozzi aplikoval své myšlenky na obtížně vychovatelnou mládež. Lindner byl především vynikající pedagog, který své myšlenky rozprostřel na velkou plochu a zaujímal postoje i k některým oblastem pedagogiky, kde nebyl činný prakticky. Dokázal pedagogiku rozšiřovat o nové náhledy, pramenící z jeho ohromné sečtělosti v oblasti filozofie, psychologie a sociologie. Je z něj cítit upřímný zájem o žáky a mládež v celé šíři, ne jen úzce v oblasti školství, ale i o jejich další život, vývoj celé společnosti. Tento hluboký humanismus a zájem o člověka jej řadí k velikánům nejen našich pedagogických dějin.

Od Lindnera se ovšem nedočkáme odpovědí na otázky, které řeší sociální pedagogika dnes. Ve svých dílech se nezabývá otázkou menšin, znevýhodněných, závislostí nebo resocializace trestaných a sociálně vyloučených. To však neznamená, že se od něj dnešní sociální pedagog nemá co učit. Lindner by mohl být komukoli vzorem především svým systematickým přístupem k problematice a snahou o celoživotní vzdělávání. Celý život studoval a dokázal z nabytého absorbovat to nejlepší, případně vytvářet syntézu různých (cizích) názorů, což mu bylo také celý jeho život některými odpůrci předhazováno. Na druhé straně je u něj zjevný poctivý a nepovrchní přístup, chce proniknout do věci, skutečně ji pochopit a pokud v ní nachází hodnotu, pak ji i předat dál. Jeho pohled směřuje do budoucnosti, zároveň je však pevně zakotven v minulosti, z hlubokých poznatků historických čerpá zkušenost pro chování člověka dnes a zítra.

G. A. Lindner byl celoživotním hledačem naplněnosti, snad můžeme použít i profánního slova štěstí – ostatně mu věnoval jednu svou knihu („Záhada štěstí – psychologická zkoumání o lidské blaženosti“). Uvědomoval si přitom s Rousseauem, s nímž jinak v mnohém nesouhlasil, že člověk nalezne štěstí jen v mravnosti. To mu bylo také celoživotním

⁸² LINDNER, Gustav Adolf. *Přednášky na filosofické fakultě české university v Praze. Veřejná mravnost a škola*. 2. vyd. Praha: Dědictví Komenského, 1911, s. 55

pedagogickým cílem. Jako by neakceptoval myšlenku, že člověk je v podstatě dobrý, ale společnost jej zkazila, Lindner věří, že člověk musí být k mravnosti utvářen a tvářen zvenčí - rodičem, učitelem, vychovatelem.

Lindner viděl jedince pevně zakotveného ve společnosti a celý jeho vývoj společností natolik ovlivněn, že je nesnadné nějak se z tohoto vlivu vymknout a své okolí převýšit. V úvaze „Nesnáze charakteru“ píše: „*Čím výše dospívá organizace společnosti, tím nesnadnějším bývá, aby jednatel se vyvíjel jinak, než to jak to zevní okolnosti zřízení společenského s sebou přinášejí. Vliv tohoto zřízení jest příliš mohutný, než aby jednatel jemu mohl odolati. Proto pozorujeme, že na tomto stupni vývoje společenského jeden člověk stává se podoben druhému a že vymizují znenáhla veliké charaktery. Mravnost' i nemravnost' se pozoruje i tenkrát, avšak ona přichází ne tak na vrub jednotlivce, jako spíše na vrub společnosti, ona onoho staví buď na výsluní své přízně, aneb dává jej na pospas záhubným živlům. ... „Příznejme se upřímně: může-li se jednatel opřítí tomuto proudu veřejných ustanovení, veřejného mínění, veřejného příkladu? Může-li velebiti zásady, jež na pranýř staví veřejný příklad, aneb brojiti proti praktikám, jež posvěcuje každodenní výkon? Může-li někdo naukou i výkonem hlásati něco, co by se protivilo zásadám všeobecně uznávaným? Společnost ani nedovoluje žádnému, by užíval kroje od obecné módy se lišícího, tím méně, by se uchýloval od norem, jimiž se ethické posuzování spravuje.“⁸³*

Tím více však Lindner požadoval, aby pedagog své svěřence vedl k vyšším cílům a učil je mravnosti, v níž viděl záchranu člověka a celé společnosti.

-- konec citátu bakalářské práce autora --

⁸³ LINDNER, Gustav Adolf. *Gustava Adolfa Lindnera drobné články pedagogické a psychologické: s podobiznou a životopisem spisovatelovým*. Velké Meziříčí: Gustav Adolf Lindner, 1885, s. 16 a 17

7 ŠTĚSTÍ V ŽIVOTĚ JEDINCE

Tato diplomová práce má za cíl srovnat vývoj názorů na téma štěstí v dějinných epochách, nikoli se zabývat přímo řešením, jak udělat člověka šťastným. Ostatně literatury na toto téma (serióznějších, ale bohužel i how-to brožurek ve stylu rychlené zeleniny) je na trhu víc než dost. Avšak přesto nemůžeme toto téma zcela pominout, už proto, že jedním z výsledků této diplomové práce má být nástin doporučení, která může sociální pedagog použít v oblasti motivace svých klientů. Zmínili jsme již, že G. A. Lindner přinesl k tématu štěstí řadu úvah, v nichž se mu díky jeho nesmírnému rozhledu a zájmu o nově se rodící vědní obor psychologii, ale především díky jeho odborné erudici, podařilo shrnout základní východiska a metodicky brilantně postihnout faktory ovlivňující prožívání štěstí. Jeho tématu věnovaná kniha „Záhada štěstí – psychologická zkoumání o lidské blaženosti“ je pro sociálního pedagoga zajímavá právě tím, že se dotýká štěstí rovněž z hlediska společenského. Proto se k nastínění základních faktorů, které štěstí člověka ovlivňují, obrátíme k ní. Kniha se nám může stát vítanou inspirací mimo jiné i proto, že Lindnerovy názory, ač staré 130 let, jsou nadčasové a ani překotný vývoj společnosti posledních desetiletí na nich nic podstatného nedokázal změnit.

Lindner se v jednotlivých kapitolách knihy zabývá podmínkami, jejichž splnění vede člověka k prožívání štěstí, a nutnými postoji k jeho dosažení (prožívání) zejména z psychologického pohledu podmíněného postoji jedince. Štěstí přitom definuje – ve smyslu i našeho porozumění - jako blaženost.

První a zcela zásadní tvrzení, které Lindner přináší již v úvodu své knihy, je to, že štěstí nelze dosáhnout bez mravnosti. Tím se Lindner staví na pozici anti-hédonistickou, ostatně, nic jiného bychom od něj asi ani nemohli čekat. Jeho argumentace je však důsledně odůvodněná.

„Jest skutečná souvislost mezi ctností a blažeností, takže ten, kdo jímá jedno z tohoto obojího ‚nejvyššího dobra‘, má zároveň i druhé. Ctnost jest pravá blaženost; pravá blaženost jest ctnost. ... Prohlašujeme, že ... ten, kdo nestaraje se o vlastní blaho usiluje o svou mravnost, tím také nevěda způsobuje svoji vlastní blaženost, a opačně, že tomu, kdo chce najíti pravou blaženost, jest projíti jen branou ctnosti. Každý pokus, chtíti dosíci blaženosti po jiné cestě

než cestě ctnosti, končí přiznáním, že nalezená blaženost není pravá; každý pokus, uskutečnit ctnost v protivě k vlastní blaženosti, vede k výsledku, že tato ctnost není pravá.“⁸⁴

Dále dovozuje, že štěstí nelze získat dosažením nějakého cíle. Člověk žije ve falešné představě, že dosáhne štěstí, jestliže se mu podaří to či ono, získá to či něco jiného, zkrátka změní-li se nějak jeho vnější okolnosti. Tento omyl je široce rozšířen a je starý snad jako lidstvo samo.

„Je to jen lichý klam, namlouvá-li nám touha, že dosáhnouce nějakého předmětu uchopíme zároveň talisman pravé, vnitřní blaženosti - jest to fantom, který neustále ustupuje, jakmile se mu blížíme na krok, a jenž se rozplyne v dým, míníme-li, že jsme jej chytili. Nikoli určitý předmět, nýbrž jistý pochod, jisté složení naší mysli jest to tedy, co zoveme blažeností, - nikoli věc, nýbrž chování k věcem...“⁸⁵

Zde je nutno poznamenat, že Lindner uvažuje o podmínkách štěstí z hlediska duševních potřeb člověka. Samozřejmě, ve smyslu Maslowovy pyramidy potřeb člověk potřebuje nejprve uspokojit potřeby tělesné, a pokud tyto naplněny nejsou, je jeho primární motivace zaměřena na ně, duševní potřeby čekají na své naplnění později. Lindner však přesně vystihuje podstatu: štěstí je nikoli vlastnictvím kýženého, nýbrž VZTAH ke světu, životu, okolí, lidem, ale i problémům, které nás dennodenně potkávají. Vystihuje zároveň Sidgwickův paradox: člověk se nestane šťastným tím, že hledá štěstí a soustředí se na něj⁸⁶. Naopak, štěstí přichází jako vedlejší produkt často tam, kde bychom ho z hlediska vnějšího hodnocení nehledali:

„Nejpodivněji utváří se formule blaženosti u oněch tříd lidí, jichž život při bohatém fondu životního uspokojení a intenzivní blaženosti skýtá zevně smutný pohled trudu, bídy a neštěstí. Jsou to formule blaženosti, jichž obyčejný světák nechápe. Jak učenec může nacházeti své štěstí v tom, po celý život vysedati mezi folianty, jak charakterní muž může nacházeti nejvyšší životní požitek v tom, zůstatí věren vnitřnímu přesvědčení uprostřed pronásledování a výsměchu krátkozrakých bláznů, místo toho, aby se všemožným kroucením a přeměňováním

⁸⁴ LINDNER, Gustav Adolf. *Záhada štěstí: psychologická zkoumání o lidské blaženosti*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1931, 154 s., s. 9

⁸⁵ tamtéž, s. 13

⁸⁶ WHITE, Nicholas. *A Brief History of Happiness*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2006, 194 s. ISBN 978-1-4051-1520-9, s. 62

došplhal pohodlného postavení v životě – jak spravedlivý i na skřipci života může se cítiti ještě šťasten, toto a tak mnoho jiného nedovede všední moudrost pochopiti. A opravdu jest blaženostní formule hrdin víry a ctnosti, od Sókrata a Husa dolů až k poustevníkům, mrskačům a sloupníkům, nejzvláštnější; že nicméně představuje vysokou hodnotu, dokazuje rozkoš, s jakou mučeníci každého druhu umírají za svou víru.“⁸⁷

Štěstí je **paradoxem**, protože skutečně nezáleží na vnějších podmínkách, nýbrž na správném vnitřním nastavení, podmíněném ctností. To je ovšem z jedné strany nadměru povzbudivá zpráva pro sociální pedagogiku (!) – pracovat lze s jedincem z jakýchkoli poměrů, pokud ovšem dokážeme změnit jeho vnitřní hodnoty a vztahy. To je úkol pro pedagoga, a pokud se to podaří, je naděje, že jeho život dokážeme obrátit od minusu k plusu, z deficitu k naplněnosti a učinit ho šťastným. Je to opravdu tak jednoduché? Nutno dodat, že tato úvaha má v sobě dvojí „ale“.

Za první, onen pedagogický problém je dnes vskutku zásadní, neboť drtivá většina postižených má spíše mizivou motivaci ke změně svých hodnot, natož aby se v nich nechala někým vést. Jsou to většinou dospělí nebo dospívající jedinci, kteří nechtějí, aby jim někdo promlouval do života a jejich sféra zájmu často ani neleží v hodnotovém uvažování, takže někdy ani nejsou s to pochopit pro ně příliš „oduševnělé“ úvahy.

Za druhé, i kdyby onen člověk toto hodnotové vedení přijal a proměnil své postoje, stane se možná šťastným, nicméně jinak, než diktuje okolní společnost, a jakmile se opět dostane pod její vliv, nebude pro něj snadné jejímu tlaku odolat a zachovat si je. Může tak nabytou vyrovnanost opět ztrácet.

„Vůbec jest blaženost největším paradoxem, takže „šťastlivec“ jest často hodně nešťasten, ubohý „nešťastník“ však v hloubi svého srdce šťasten a spokojen. Pravá blaženost nachází se nejčastěji tam, kde jí nejméně hledáme, a jest závislá na podmínkách, na něž vůbec nemyslíme. Zavítá často v nízké chatrče chudoby a prchá před oněmi místy, na něž se díváme

⁸⁷ LINDNER, Gustav Adolf. *Záhada štěstí: psychologická zkoumání o lidské blaženosti*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1931, 154 s., s. 15

jako na záviděnihodná její sídla. Její pravý domov jest však vědomí lidské, a omezení roucho, v němž si nejraději vykračuje.“⁸⁸

O těchto šťastných chatrčích chudoby ostatně zešíroka píše klasik sociální pedagogiky Pestalozii ve svém románu „Linhard a Getruda“.

Snad nejdůležitější fakt z hlediska objektivního prožívání štěstí, který Lindner ve svém díle popisuje, je zjištění, že člověk v různých životních situacích prožívá libost a nelibost – chceme-li, štěstí a neštěstí, jako zjednodušeně řečeno vždy **stejnou amplitudu** ležící jen v různých výškách. Proto změna podmínek, jako např. náhlé zbohatnutí, ve skutečnosti člověku na štěstí nepřidá, protože libé a nelibé prožitky se jen přenesou na novou výši, ale rozdíl mezi výškou hladin spokojenosti a nespokojenosti zůstává i poté v podstatě stejný (!). Člověk bude i v novém stavu znova zakoušet údolí, nespokojenost, *deprese*.

„Ideál blaženosti směřuje k tomu, aby spojil minimum nelibosti s maximem libosti, t.j. aby zvýšil velikost toho kterého výsledného efektu představ a opíral se co možná jeho snížení. Ale zvýšení efektu představ do nekonečna jest nemožný požadavek, ježto síla našeho představování jest konečná veličina – po zvýšení musí tudíž nutně následovati snížení. Z toho následuje vysvětlení faktu zkušeností tak opětovně potvrzeného, že také od nás již objasněného, že v našem představovém životě odliv a příliv, libost a nelibost, radost a bolest nutně se střídají a že čisté potěšení a nekalená rozkoš jest psychologickou nemožností.“⁸⁹

Znovu se tak Lindner staví proti hédonistické tezi a dovozuje, že rovnice: více žádostí rovná se více uspokojení neplatí, a že je pro štěstí v podstatě lépe své požadavky **omezovat** než je rozšiřovat (!).

„Než rozmnožení potřeb, aby se docílilo vyšší rozvahy blaženostní, jest nebezpečný podnik, ježto, nedostává-li se nutných prostředků ukájecích, proti četným ukojením stojí právě tolik strádání, která vstupují do formule blaženosti jako záporné členy, t.j. činí člověka nešťastným.“⁹⁰

⁸⁸ LINDNER, Gustav Adolf. *Záhada štěstí: psychologická zkoumání o lidské blaženosti*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1931, 154 s., s. 17

⁸⁹ tamtéž, s. 32

⁹⁰ tamtéž, s. 91

Ostatně tím Lindner dokládá geniální Schopenhauerovo tvrzení, že „*šťěstí je zlomkem, v němž jsou statky v čitateli a nároky ve jmenovateli. Čím vyšší jmenovatel, tím nižší výsledek. Což platí jak pro hmotné, tak pro duševní statky.*“⁹¹

V dalším textu Lindner dotvrzuje pravdivost Maslowovy pyramidy, když z hlediska naplněnosti (šťěstí) nadřazuje vyšší etické cíle jednoznačně nižšímu pudovému uspokojení:

*„Radosti dobře obtížené tabule končí plným žaludkem, jenž jest naprosto neschopen, než uplyne jistý čas, aby opět předsezal svoji činnost lidi oblažující, a usazeninou každé tělesné rozkoše zůstává – kocovina, jež probíhá všemi stupni nevolnosti, nevrlosti a bolesti od lehké indispozice až k vážnému onemocnění. Ke krásnému obrazu můžeme však vždy opět vzhledat s novou zálibou, nemůžeme se na něj vynadívati až k omrzení, právě tak jako si nemůžeme přinést kocovinu naslouchající koncertu. Vnímavosti k estetickému požitku ukájením neubývá, nýbrž přibývá.“*⁹²

Za důležitou součást naplněnosti života pokládá Lindner smysluplnou práci, která je vyústěním tvořivosti a seberealizace člověka, bez čehož člověk nemůže být šťastný:

*„Klada si účel, jež hledí uskutečniti svou činností, vystupuje člověk ze sebe sama, aby v uskutečněném předmětu sebe sama opět našel. Práce jest rozřešením velikého problému – jest kletbou, ale také vykoupením lidského pokolení. Kletbou jest, pokud se objevuje člověku pod hlediskem přinucení – požehnáním jest, jakmile se jí dobrovolně oddá.“*⁹³

Odpověď na otázku lidského štěstí vidí Lindner v odmítnutí hédonismu, v opanování vlastních žádostí, ve vyrovnaném přístupu k požadavkům a proměnám života. Tento rozumný přístup nesouzní vždy s duchem naší doby, která povýšila konzum na oficiální ideologii, ba podmínku přežití západní civilizace, kde rostoucí spotřeba je žádoucí, protože bez ní nebude fungovat ekonomika, nebudou moci vznikat nová pracovní místa, v důsledku lidé nebudou mít příjmy, a proto nebudou šťastní, a proto musejí konzumovat, aby...

⁹¹ SCHOPENHAUER, Arthur. *Epikur*, In Information Philosophie, Lörrach: Verlag Moser, Heft 1/2006, s. 13, překlad autor

⁹² LINDNER, Gustav Adolf. *Záhada štěstí: psychologická zkoumání o lidské blaženosti*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1931, 154 s., s. 48

⁹³ tamtéž, s. 75

K tomu opět G. A. Lindner v Záhadě štěstí:

„Mezi naprostou bezpotřebností a požívačností klesající až v porobu vede zlatá střední cesta, již kráčí rozumný člověk. Přijímá ukojení, jež mu osud sype na jeho životní cesty, ale nečiní svou blaženost závislou na nich, aby se necítil ubohým, mění-li mu tíž osud květiny radosti v trny odříkání. Odmítá tedy od sebe smyslný požitek, jakmile není slučitelný se zásadami jeho rozumné povahy, s tím co zveme ctí, svobodou, mravností, neboť jeho čest není mu na prodej za oběd, jeho svoboda za přízeň paní, jeho charakter za ministerské místo. Lze ho najíti u obtížené tabule, při zpěvu do kola a poháru, v jeho bytě nebude scházeti komfort – avšak osud ho najde každé doby připravena zaměnit tento komfort za stranu života vydanou povětří a vzíti zavděk černým chlebem. Přikvačí-li na něho neštěstí, zasáhne jen jeho zevnějšek, nikoli jeho vnitřek, a má-li voliti mezi ponížením a chudobou, volí tuto.“⁹⁴

Jak bylo zmíněno v úvodu této kapitoly, Lindnerova pojednání o štěstí člověka nejsou tematicky vyčerpávající – téměř 150 let po jejich vzniku by k nim jistě bylo možno připojit celou řadu dalších úvah. Nicméně posloužila nám dobře k účelu této práce, kterým není vyjmenovat všechny podmínky, jejichž splnění člověka udělá šťastným a ostatně to ani není v tomto omezeném rozsahu možné, nýbrž podívat se na základní, obecně platné postoje, bez nichž je štěstí nemyslitelné. K tomu, jak to ve svých dílech dokládají i moderní autoři jako E. Fromm či V. Frankl, je především třeba **žít autentický život**, jak to Lindner sám shrnuje prostřednictvím citátu W. Humbolda:

„Od mládí jsem usiloval o dvě věci: zachovati se vnímavým pro každou radost životní a přece naprosto ve všem, co si nemohu sám dáti, zůstatí nezávislým, nikoho nepotřebovati, také ne přízně osudu, nýbrž státi sebou samým a stavěti své štěstí v sobě a skrze sebe.“⁹⁵

Lindnerovy úvahy nás rovněž přivádějí k jedné z klíčových otázek štěstí, a to, zda zkoumání tohoto tématu náleží filozofii nebo psychologii. Ve světle dosavadních úvah této práce lze shrnout, že otázka štěstí byla od antiky po středověk nahlížena především jako filozofická kategorie. Člověk byl šťasten teprve z pohledu celého života, a jeho hodnocení bylo závislé na hodnotách, které zastával. Pokud to hédonista viděl jinak, jednal se o hédonismus, který si jedinec filozoficky odůvodnil. Teprve obrat k subjektu, osvícenství a rozvoj práv jedince

⁹⁴ LINDNER, Gustav Adolf. *Záhada štěstí: psychologická zkoumání o lidské blaženosti*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1931, 154 s., s. 95

⁹⁵ HUMBOLDT, Wilhelm, In LINDNER, Gustav Adolf. *Záhada štěstí: psychologická zkoumání o lidské blaženosti*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1931, 154 s., s. 143

postavil člověka do středu a konzumní společnost mu umožnila v plné síle užívat přítomného okamžiku a pocitu relativní zajištěnosti bez nutnosti pomýšlet stále na to, jak přežít zítřek. Mnohý by s tímto tvrzením snad nesouhlasil, jelikož člověku je vlastní být trvale nespokojen se svým příjmem a životní situací, ale z pohledu nejistoty (nezajištěnosti) dřívějších generací je dnešní stav obrovským skokem vpřed. Štěstí je nyní daleko více pozitivní prožitek okamžiku nebo periody (specificky českým synonymem vyjadřujícím tento stav je „být v pohodě“), cesta k němuž byla novými možnostmi otevřena. Od filozofie se tak dostáváme k psychologii a otázce prožívání, od hodnot k hédonismu. Ten je však v konzumní společnosti (oproti předešlým epochám) adoptován ani ne tak zdůvodněnou volbou životního názoru, nýbrž společnost jej člověku předává jako hodnotu sobě vlastní. Člověk tak žije proto, protože se společnosti bezděky přizpůsobil a pokud se vzepře, dostává se na její okraj, mezi více či méně trpěné alternativní životní způsoby.

V uvedené době přerodu pojednával o štěstí Immanuel Kant ve svém nejznámějším díle *Základy metafyziky mravů*:

„Pojem štěstí je tak neurčitý, že ačkoli se jej každý člověk snaží dosáhnout, přece nedokáže s určitostí a shodě se sebou samým říci, co si ve skutečnosti přeje a chce. Příčinou toho jest, že všechny prvky, které se vztahují k pojmu štěstí, jsou empirické, t.j. musejí být odvozeny ze zkušenosti.“⁹⁶

Kant z tohoto důvodu vylučuje téma štěstí z etiky, morálky a následně celé filozofie, protože ve filozofii nenachází prostředky, kterými by mohl tento předmět uchopit. Jedná se podle něj o psychologický, nikoli filozofický problém. Je to doklad toho, že jeho období je jistým obratem v dosavadním uvažování o štěstí, neboť až doposud se jím zabývali v podstatě všichni velcí filozofové. Později, od nástupu psychologie jako vědy o duševních pochodech se štěstí definitivně stává zejména její doménou. Většina dnešních lidí, chce-li být šťastna, nejde za filozofy, nýbrž za psychology, kouči a poradci. Recept, který u nich hledají, spadá do psychologické oblasti: jak se konečně začít šťastným *cítit*.

⁹⁶ KANT, Immanuel. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, In Theorie-Werkausgabe Bd. VII, Ffm. 1964, s. 47 In BIRNBACHER, Dieter. *Philosophie des Glücks*, <http://www.jp.philo.at/texte/BirnbacherD1.pdf>, s. 1, stav 20.1.2015 v 10:00 hod., překlad autor

8 KONCEPTUÁLNÍ ANALÝZA: SHRNUÍ POJETÍ ŠTĚSTÍ V KLÍČOVÝCH EPOCHÁCH

Zabývali jsme se stručným vývojem, jaký mělo pojetí štěstí v hlavních historických epochách, zejména těmi, v nichž docházelo k jeho zásadním proměnám, a měly tedy k tomuto tématu co říci. Štěstí jsme nahlíželi jako motivační faktor, incentivum, kdy člověk touží po tom, aby se měl lépe, aby jeho potřeby byly naplněny a cítil se spokojený, šťastný. Provedeme nyní shrnutí, komparaci různých náhledů v jejich dialektice protikladů.

Hédonismus versus morálka

Viděli jsme, že dějinami se táhnou jako zlatá nit dva základní přístupy ke štěstí. **První přístup**, hédonismus, vidí štěstí v touze po prostém ukojení žádostí. V nejryzejší podobě je zde štěstí cílem, a to zcela prvoplánovým. Neexistují jiné související či vyšší mety. Ukojit vlastní potřeby a žádosti se jeví jako nejrychlejší, nejsnazší cesta k cíli. Již jsme však několikrát nastínili, že otázkou zůstává, co si počít pak, jsou-li mé žádosti ukojeny? Nejprostší odpovědí by bylo tyto žádosti rozvíjet, protože logicky se jeví správnou platnost rovnice: čím více žádostí = tím více ukojení = tím více blaženosti. Tak chápe rovnici štěstí hédonismus ve své nejprimitivnější podobě. Na tom nic nemění ani vyšší formy (regulovaného) hédonismu, kdy člověk částečně ovládá některé své potřeby, aby dosáhl většího štěstí, když některé potlačí, ale jen za účelem dosažení následně vyššího uspokojení (jde v podstatě o princip brka u římské tabule).

Druhý přístup vidí štěstí primárně ve volbě eticky vyšších cest a oproti hédonismu naopak v opanování svých žádostí. Podle této teze šťastným nebude nikdy ten, kdo učiní slast svým cílem, nýbrž ten, kdo učiní svým cílem ušlechtilost. Štěstí tedy spočívá v kultivaci člověka, upřednostnění vyšších etických cílů, morálky. Takový člověk dovede být relativně šťastný, i když není v situaci na první pohled skýtající blaho - a často v takových situacích dokonce nebývá z vlastní volby (z pohledu hédonisty si tedy nesmyslně odpírá možnosti slasti). Dokonce je schopen toho, aby v důsledku své mravní volby navenek strádal, a přesto i v takových chvílích může prožívat štěstí, dokonce nejvyšší pocity smysluplnosti - hédonista musí ovšem jeho rozhodnutí považovat za scestná.

V diskurzu k tomuto tématu jsme doložili, že hédonismus je jako cesta ke štěstí zavádějící a ne nadarmo největší filozofové počínaje Sókratem jeho cestu odmítali. Nelze donekonečna

roztáčet spirálu potřeb a uspokojování, každá slast uspokojením ztrácí na přitažlivosti. Existuje ještě jeden závažný argument proti hédonismu, o kterém jsme dosud nepojednali, ale který je velmi podstatný: jakmile člověk volí jen pohodlné a příjemné svým cílem, **degraduje** a postupně se vnitřně rozkládá. Podobně jako bylina, která by v přírodě dostávala ve vrchovaté míře všechno, co by jí bylo třeba, začne z nedostatku boje a zápasu o svou existenci ochabovat, neboť stálé pohodlí nepřispívá k tvorbě ochranných mechanismů a k posilování jejího naturelu. Toto oslabení je příznačné na osobní rovině, ale ještě horší důsledky přináší na rovině společenské, protože jedinci, kteří budou mít za cíl především vlastní slast, nebudou ochotni se zapírat a přinášet oběti pro celek, a společnost začne nutně upadat. Ostatně nejen pád Římské říše, ale třeba i neúspěch Napoleonova tažení do Ruska je často spojován právě s tímto fenoménem, jak trefně popisuje Tolstého *Vojna a mír*.

Statické versus dynamické pojetí

Oproti antickému, převážně statickému pojetí člověka a štěstí se postupně objevuje, zejména od osvícenství, i koncept dynamický, které předpokládá možnou proměnu lidské představy o štěstí v průběhu života. Člověk je proměnlivý ve svých názorech a postojích a nelze s jistotou říci, zda to, co dnes považuje za své štěstí, bude platit i za deset let, zda se postupně nezmění jeho žebříček hodnot. Naše soudobá společnost pak dává člověku v tomto směru neuvěřitelnou volnost voleb – člověk se kdykoli může rozhodnout pro cokoli a změna či jistý vývoj je v podstatě očekávaný, vítaný, být flexibilní ve svých názorech je moderní, být v nich stálý je spíše nahlíženo jako rigidní, sterilní postoj.

Pokud jde o proměnlivost životních náhledů, právě pro sociálního pedagoga je důležité pochopit i předpokládat, že člověk je stále tvárný materiál, byť výzkumy v oblasti vývojové psychologie přičítají staršímu věku mnohem menší schopnost proměny životních náhledů a postojů, které jsou již utvořeny, „zakonzervovány“. Přesto to není vyloučené a v tomto směru musí být sociální pedagog při práci s lidmi stálý optimista.

Důraz na individualismus versus společnost

V antice byl člověk zapojen do společnosti, bez které nemohl přežít, ale ani se z ní vymanit. Předpokládalo se, že se zapojí do fungování a obrany obce, později státu a s tím byla spojena i jeho osobní akceptace, neučinit to znamenalo stát se vyvržencem obce. Přesto bylo lidské štěstí vnímáno víceméně odděleně, člověk nekládal na společnost zodpovědnost za to, zda a do jaké míry je šťasten. V křesťanství později vystupuje do popředí výrazně individuální

koncept štěstí, který je sice sdílen s druhými, ale až následně, na společnosti jako takové se nezakládá, spíše je do ní z osobního života vnášen. Křesťanství má však pro úvahy o docílení štěstí v životě člověka jeden zásadní přínos: na příkladu trpících křesťanů prakticky dokazuje, že **je možné dosáhnout štěstí pouze vnitřním hodnotovým nastavením jedince, často navzdory okolnostem**. Tím vyvrací nejběžnější argument těch, kteří tvrdí: „nejsem šťastný, protože nemám to a to“ nebo „nedostalo se mi toho, co mají druzí“ atd. Možné to je, a tento argument je mimo jiné i **obrovskou nadějí pro sociální pedagogiku**.

V osvícenství a následných národních hnutích se oproti tomu objevuje nový fenomén: koncept štěstí jedince, který potřebuje ke své realizaci i určitý stav společnosti. První osadníci opustili Anglii a směřovali do Ameriky, aby zde vytvořili lepší, spravedlivější a šťastnější společnost, aby později do své ústavy vložili preambuli o právu usilovat o vlastní štěstí. Od osvícenství člověk postupně začíná mít na vlastní štěstí nárok. Předpokládá se, že stát má mít takové uspořádání, aby pomáhal dosahovat štěstí co největšímu počtu lidí. V čisté podobě toto pojetí zastává utilitarismus, který je v historii konceptu štěstí revolucí, nejen proto, že předpokládá nejen závazek státu vůči svým občanům, ale i proto, že podporoval empirický výzkum jako cestu zjišťování osobních preferencí, které má vláda zohledňovat. To je nový prvek, který přetrval do dnešních dnů, ba jeho vliv neustále stoupá a s rozvojem nových internetových technologií se toto zjišťování osobních preferencí stává stále snazším, stejně jako jejich organizované prosazování zdola.

V soudobé konzumní společnosti požaduje občan po vládě, aby mu umožnila dosáhnout štěstí a na rozdíl od minulých epoch považuje za své právo prožít ho v tomto životě. (Debata mezi levicí a pravicí, tedy mírou osobní iniciativy, která je k tomu ze strany jedince nutná a žádoucí, stále pokračuje, byť se posouvá stále více doleva). Pokud se člověk nevymaní z mainstreamových názorů, bude za každodenního bombardování reklamou věřit, že své štěstí najde ve spotřebě stále lepších produktů, čímž jeho hodnota jako spotřebitele poroste – bude si „to“ moci dovolit. Dle mnohých moderních myslitelů v tomto procesu splývá identita člověka s identitou spotřebitele, která se stává hlavní součástí jeho autentického prožívání života. V protikladu k tomuto vlivu, který má dnes na člověka okolí, se však zřetelně ukazuje, že člověk ke štěstí nepotřebuje vyšší spotřebu své domácnosti a kvalitnější výrobky, nýbrž zejména správné vnitřní nastavení. Odmítneme-li z již uvedených důvodů hédonismus jako mylnou cestu ke štěstí, pak lze ovšem souhlasit s tvrzením, že štěstí nepřichází tak, že o něj člověk usiluje, ale je spíše přídavkem, který je člověku dán, jestliže prochází životem se

správnými hodnotami. Pokud se člověk snaží štěstí dosáhnout a soustředí se na to, zda je šťasten, pak se bude „točit v kruhu“ analýzy svých pocitů a najde vždy dost důvodů k nespokojenosti, co mu ke štěstí vlastně chybí.

9 ŠTĚSTÍ A SOCIÁLNÍ PEDAGOG

Pro sociálního pedagoga mají úvahy o štěstí jedince veliký význam. Ještě jednou zdůrazníme, co vlastně u člověka považujeme za štěstí: je to stav, kdy je člověk z velké míry spokojený se *statu quo*, jeho potřeby jsou přiměřeně saturovány, takže ho nic nenutí měnit stav, ve kterém se nachází a nepocituje v něm zásadních deficitů. Co tedy může z uvedených úvah o štěstí využít sociální pedagog pro práci s lidmi, kteří se vlastním přičiněním či hrou osudu ocitli na okraji společnosti, při práci s nedostatečně socializovanými, vyloučenými skupinami, etopedicky problémovými jedinci?

Za prvé, člověk potřebuje naplnit svou základní potřebu, aby byl někým **přijat, akceptován takový, jaký je**. Je to potřeba, kterou měli člověku přirozeně naplňovat jeho matka a otec, ve většině etopedických případů je však základní problém možno identifikovat již zde. Sociální pedagog zřejmě nemá citovou a časovou kapacitu k tomu, aby dokázal suplovat tuto potřebu, ale může – ba jak potvrzují i zkušenost i Makarenka a jiných - **musí** dokázat přijmout člověka takového, jaký nyní je a potvrdit tím jeho identitu, jinak nemá šanci na něj účinně působit, protože mezi ním a tímto člověkem bude zůstat určitá bariéra.

Dalším důležitým bodem je dokázat vést jedince k tomu, aby dokázali **přijmout sami sebe**, takový, jací jsou a také se smířit se svým osudem. I tehdy, kdy jim zjevně nebylo přáno, musejí opustit bludný kruh obviňování jiných za svůj stav, přestat „trestat jiné za svůj trest“, opustit právo ublížit světu, jestliže on ublížil mně. V opačném případě budou jejich hluboké deficity stále ovládat jejich život a nikdy z nich nevyjdou. Důsledkem bude asociální a antisociální jednání.

Jak jsme viděli u Aristotela i Lindnera, je nutné, aby člověk našel **smysluplnou činnost**, prostřednictvím které se může alespoň nějakým způsobem realizovat. Mnozí vyloučení jedinci nejsou uvyklí pravidelné práci a neznají hrdost na něco, co vytvořili. Smysluplná práce je důležitou součástí proměny osobnosti, bez ní je nemožné jí dosáhnout.

Dále platí, že člověk **nemůže být šťasten sám**. Štěstí je nutno sdílet. Jako sociální bytost člověk degraduje, pokud nemá sociální kontakt. Je nutné ho zapojit do vztahů, které ho ale nesmí stahovat zpátky ke starému způsobu myšlení a jednání.

Na diskurzu štěstí napříč staletími, jsme ukázali, že člověk dokáže být trvale šťasten jen tehdy, pokud štěstí dosáhne cestou ušlechtilosti. Proto je nutno člověka vést **k vyšším hodnotám** než k prostému uspokojování základních potřeb, i když to je to první, co je nutno člověku zajistit. Zde platí beze zbytku Maslowova pyramida. Nejprve je třeba uspokojit základní tělesné potřeby, ale pak je nutno stoupat výše – štěstí není možné bez uspokojení vyšších etických hodnot, seberealizace a nalezení smyslu vlastního bytí.

A dále je rovněž nezbytně třeba, aby ten, kdo má změnit svůj život, dokázal přijmout vizi pro svou budoucnost, aby pro sebe viděl **naději**, bez které člověk upadá do nezájmu o svět, sama sebe a rozkládá se. Není to snadné dosáhnout jak na úrovni dialogu, ale ani ve zcela praktické rovině, protože mnozí, kteří potřebují pomoc sociálního pedagoga, nemají vzdělání ani zkušenosti a reálná budoucnost jejich uplatnění ve společnosti je tím pádem velmi omezená. Nicméně jde v první řadě o vnitřní nastavení směrem k pozitivnímu očekávání, naději na možnost změny, úspěch v životě, který byl doposud postižen rozvratem.

V tomto stručném výčtu zmíníme konečně poslední faktor, že totiž člověk nemůže být šťastný, pokud se bude soustředit jen na sebe a nebude schopen odhlédnout od role přijímajícího a nenaučí se nahlížet potřeby druhých a aktivně začít hledat možnosti, jak i **on sám může pomáhat druhým**.

Když spojíme všechny tyto potřeby dohromady, vyjde nám velmi jasně nejúčinnější forma pomoci sociálně postiženým. Zcela jednoznačně je jí **terapeutická komunita**. Tzn. místo, kde spolu jedinci po určitý čas pobývají mimo svůj běžný životní prostor pod dohledem a vlivem sociálních pedagogů a dalších pracovníků. Jedině v ní je totiž možnost působení na jedince z pohledu sociální pedagogiky efektivní, nejen proto, že nejsou nadále ponecháni na pospas své současné nepříznivé situaci, nýbrž zejména proto, že sociální pedagog zde může zapojit svou nejúčinnější zbraň, totiž vliv prostředí. V terapeutické komunitě lze nastavit jeho parametry – požadavek respektu k okolí, dodržování denního řádu, požadavky na splnění běžných úkolů, způsob chování jedni k druhým - tak, aby působily na jedince zamýšleným způsobem a očekávané jednání, které má vést k nápravě a změně, bylo odměňováno a nežádoucí eliminováno.

Terapeutická komunita zároveň dává člověku zázemí k naplnění základních potřeb pro přežití, ale navíc v denním kontaktu s těmi, kdo mu jsou ochotni pomoci, mu dává nově najít sebe

sama, smýšlet nadějně o svých možnostech, přehodnotit svůj žebříček hodnot, pochopit základní zásady morálky a s ní obnovit i vědomí vlastní hodnoty a sebeúcty. Mimo jiné může terapeutická komunita rovněž pomoci naučit se základy některých ručních prací, řemesel apod. Smysluplná práce je velmi důležitou součástí terapie, protože její pomocí je zakoušen pocit „dokázal jsem to, zvládl jsem to“, pocit odpovědnosti a tvůrčího nadšení. Zázemí sociálních kontaktů, které komunita poskytuje, pak jedinci naplňuje potřebu nebýt sám a s ohledem na jeho sociální deficity eliminuje riziko, že by snadno zapadl do nevhodného, ke starým návykům vedoucího prostředí. Výrazně tedy napomáhá k tomu, že ti, kterým má být pomoci, alespoň po dobu pobytu nemají důvod vracet se zpět k sociálně patologickému jednání. V trpělivé práci s jedinci v komunitě jim lze pomoci pochopit, jak změnou smýšlení o vlastním životě a novém nastavení priorit a hodnot dokázat odolat tlakům okolní společnosti a pocitu vyřazení, ba dokonce vystoupat na pomyslném žebříčku hodnot ještě výše a vzájemně pomáhat těm, kdo jejich pomoc mohou potřebovat. Právě tyto změny vnitřního nastavení ve smyslu předchozí kapitoly jsou nesmírně důležité pro pozitivní prožívání života, kterému tak lze alespoň po malých krůčcích napomoci. Pro sociálního pedagoga je důležité vědomí, že štěstí nezáleží na vnějších podmínkách, které jsou u těchto jedinců většinou na zoufalé úrovni, nýbrž na jejich vnitřním nastavení. Je to samozřejmě úkol náročný a v mnoha případech dozajista i sisyfovský, ale přesto lze k němu přistoupit jako pedagogický optimista s tím, že pro jejich život **existuje reálná naděje**.

Do jaké míry bude změna trvalá, se ukáže teprve po návratu do běžného života, a je třeba počítat s tím, že pomoc bude nakonec úspěšná jen u určitého procenta jedinců. Neexistuje však lepší metoda, kde by sociální pedagog mohl uplatnit základní paradigma sociální pedagogiky - vliv prostředí. Takto chtěl s chovanci pracovat Pestalozzi, a takto s nimi ještě na vyšší úrovni pracoval Makarenko, když zapojil do procesu řád komunity a vzájemnou pomoc jedněch druhým. Ve druhé polovině 20. století takto slavily úspěchy terapeutické komunity typu Monar nebo Teen Challenge.

ZÁVĚR

Ve své diplomové práci jsem provedl konceptuální náhled na vývoj společenského pojetí štěstí v životě člověka, jak je chápaly významné epochy minulých tisíciletí, zejména antika, křesťanství, osvícenství, období nástupu kapitalismu a současné konzumní společnosti. Ukazuje se, že koncept štěstí probíhá dějinami ve dvou hlavních směrech: první z nich, hédonistický, spočívá v pohledu na štěstí jako neustálé naplňování potřeb člověka. Věří, že čím více naplnění, tím více štěstí. Rozsah uspokojování potřeb přitom v zásadě nepodléhá vědomé regulaci jedincem, a pokud ano, je jejím cílem ještě vyšší blaho.

Druhý směr je výsostně etický, a zastává stanovisko, že člověk může být šťasten jen tehdy, pokud dosáhne štěstí prostřednictvím ušlechtilosti. Zastává tedy nutnost regulace smýšlení a jednání člověka z morálního hlediska.

Téma štěstí je v moderní a postmoderní společnosti stále více přenášeno z roviny filozofické na rovinu psychologickou, je dnes tedy daleko více otázkou prožívání, cítění, užívání si přítomného okamžiku či životní epochy. Od nástupu kapitalismu (díky stále rostoucím možnostem vlastnit stále více věcí) převažuje v západní společnosti hédonistický přístup ke štěstí založený na konzumu. Zážitek pořizování materiálních statků činí současná konzumní společnost cílem ne už především kvůli nim samotným, nýbrž kvůli prožitkům, které jejich pořizování doprovází – zábava, zážitek hodnoty člověka coby zákazníka, potvrzení společenského statusu. Pro člověka, který nedokáže samostatně kriticky odhlédnout od hodnot společnosti, je nesnadné se z tohoto kruhu domnělé blaženosti vymanit. Jak již v tisícileté minulosti ukázala kritika hédonismu, stálé uspokojování nových potřeb však trvalé štěstí nepřinese a navíc člověka zatěžuje břemenem povinnosti životního úspěchu (a s ním souvisejícího materiálního postavení), jinak se stává tím, kdo selhává, outsiderem. Pro sociálně vyloučené není jednoduché se do takové společnosti plnohodnotně integrovat. Právě tato situace je však výzvou pro sociální pedagogiku, protože zde existuje problém, společenská potřeba.

Cílem práce bylo rovněž poskytnout doporučení pro sociálního pedagoga k práci s vyloučenými jedinci, která jsou shrnuta v závěrečné 10. kapitole, a která zdůrazňují nezastupitelný význam terapeutických komunit.

Práci zakončuji s nadějí, že se v ní alespoň rámcově podařilo ukázat, že téma štěstí patří do předmětu sociální pedagogiky jako významný životní incentiv jedince, a ve smyslu životní pomoci i jeden z úkolů sociálního pedagoga. Jak kdysi trefně shrnul jeden ze zakladatelů českého sociálně pedagogického myšlení Bernard Bolzano:

„Být šťasten sám a jiné blažit - to je pravý úkol člověka“.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Literatura:

1. ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. 2. rozšř. vyd. Praha: Rezek, 1996, 493 s. ISBN 80-901796-7-3.
2. AUGUSTIN. *Vyznání*. Praha: Kalich, 2012, ISBN: 978-80-7017-165-3.
3. BENTHAM, Jeremy a Wilfrid HARRISON. *A Fragment on Government and an Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Basil Blackwell, 1948.
4. BIBLE: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad. 1. vyd. Praha: Česká katolická charita, 1987.
5. BIRNBACHER Dieter. *Philosophie des Glücks*,
<http://www.jp.philo.at/texte/BirnbacherD1.pdf> , stav 20.1.2015 v 10:00 hod.
6. DECLARATION of INDEPENDENCE of the USA,
http://www.archives.gov/exhibits/charters/declaration_transcript.html , stav 20.1.2015 v 10:35 hod.
7. DEKLARACE NEZÁVISLOSTI USA,
http://cs.wikipedia.org/wiki/Deklarace_nezávislosti_Spojených_států_amerických , stav 20.1.2015 v 10:15 hod.
8. *Epos o Gilgamešovi*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1971.
9. ERIKSEN, Thomas Hylland. *Syndrom velkého vlka: hledání štěstí ve společnosti nadbytku*. Vyd. 1. Brno: Doplněk, 2010, 214 s. ISBN 978-80-7239-244-5.
10. HABERMAS, Jürgen. *Strukturální přeměna veřejnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Vyd. 1. Praha: Filosofía, 2000, 418 s. ISBN 80-7007-134-6.
11. HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Filosofie dějin*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 2004, 302 s. ISBN 80-86559-19-x.
12. KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu: ke společenským kořenům ekologické krize*. 2. vyd. Brno: Hnutí Duha, 1995, 141 s. ISBN 80-902056-0-7.
13. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce v jazyce 21. století*. Chlumec: O.s. Poutníkova četba, 2010, ISBN: 978-80-904371-3-5.
14. LAERTIOS, Diogenés. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. 1.vyd. Praha: Československá akademie věd, 1964.
15. LAWRENCE Richardson. *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992, ISBN 978-080-184-300-6.

16. LIESSMANN, Konrad Paul. *Die Jagd nach dem Glück: Perspektiven und Grenzen guten Lebens*. Wien: Paul Zsolnay, 2012, 315 s. ISBN 978-3-552-05566-7.
17. LINDNER, Gustav Adolf. *Gustava Adolfa Lindnera drobné články pedagogické a psychologické: s podobiznou a životopisem spisovatelovým*. Velké Meziříčí: Gustav Adolf Lindner, 1885.
18. LINDNER, Gustav Adolf. *Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde mit besonderer Berücksichtigung des Volksschulwesens*. Wien: Verlag von A. Pichler's Witwe und Sohn, 1891.
19. LINDNER, Gustav Adolf. *Památce našeho učitele, přítele a miláčka Dr. G.A. Lindnera 1828-1887: almanach v upomínku na učitelský sjezd v Kutné Hoře v srpnu 1897*. Z proslovu Fr. Moravce. Praha: Učitelský dům, 1897.
20. LINDNER, Gustav Adolf. *Přednášky na filosofické fakultě české university v Praze. Veřejná mravnost a škola*. 2. vyd. Praha: Dědictví Komenského, 1911.
21. LINDNER, Gustav Adolf. *Záhada štěstí: psychologická zkoumání o lidské blaženosti*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1931.
22. LIPOVETSKY, Gilles. *Éra prázdnoty: úvahy o současném individualismu*. V českém jazyce vyd. 4. Praha: Prostor, 2008, ISBN 978-80-7260-190-5.
23. LIPOVETSKY, Gilles. *Paradoxní štěstí: esej o hyperkonzumní společnosti*. Vyd. 1. Praha: Prostor, 2007, ISBN 978-80-7260-184-4.
24. MAČÁK, Josef. *Sociálně pedagogický odkaz G. A. Lindnera*, bakalářská práce. Zlín: Univerzita Tomáše Bati, Fakulta humanitních studií – IMS Brno, 2013.
25. McMAHON, Darrin. *The Pursuit of Happiness*. London: Penguin Books Ltd., 2006, ISBN 9-780-713-99482-7.
26. MILL, John Stuart. *Utilitarismus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2011, ISBN 978-80-7429-140-1.
27. PLATÓN, a František NOVOTNÝ. *Gorgias*. 4., opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000, ISBN 80-7298-005-x.
28. RADVAN, Eduard a VAVŘÍK, Michal. *Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách*. Brno: Institut mezioborových studií, 2009.
29. RUSSELL, Bertrand. *Boj o štěstí*. Praha: Orbis, 1931.
30. SCHERMAIER, Josef. *Zum Begriff Sozialpädagogik*.
https://www.sbg.ac.at/erz/salzburger_beitraege/herbst99/schermaier_99_2_h.htm ,
stav 27.10.2012 8:00 hod.

31. STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1991, ISBN 80-7113-041-9.
32. TENNEY, Merril Chapin. *The New Testament Survey*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1988, ISBN 0-8028-3611-9.
33. VERNANT, Jean-Pierre. *Počátky řeckého myšlení*. 1.vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993, ISBN 80-85241-45-5.
34. WEBER, Max. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. Potsdam: Institut für Pädagogik der Universität Potsdam, <http://141.89.99.185:8080/uni/professuren/e06/a/a/ha/inhalt> , stav 9.1.2011 v 9:15 hod.
35. WHITE, Nicholas. *A Brief History of Happiness*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2006, ISBN 978-1-4051-1520-9.

Články:

1. LINDNER, Gustav Adolf. *Zápas o školu*. Paedagogium: měsíčník vychovatelský. 1. ročník, Praha: F.A. Urbánek, 1879.

Internet:

1. WIKIPEDIE CS: <http://cs.wikipedia.org>
2. WIKIPEDIE EN: <http://en.wikipedia.org>
3. WIKIPEDIE DE: <http://de.wikipedia.org>

Jiné zdroje:

1. GRATIASOVÁ, Zdeňka: *Chápání pojmu štěstí u mládeže*, bakalářská práce, Zlín: Univerzita Tomáše Bati, Fakulta humanitních studií – IMS Brno, 2012.
2. Sborník *Information Philosophie*, Lörrach: Verlag Moser, Ausgabe: Heft 1/2006.